

abc

feminismu

PRERA
DOVA

PRERA
DOVA

NESE HNOTÍ

abc feminismu

Jana Decarli Valdřová

Lucie Jarkovská

Kateřina Machovcová

Hana Mařiková

Marek Šálek

Iva Šmídová

Andrea Baršová

Věra Sokolová

Markéta Huňková

Klára Skřivánková

Jolana Navrátilová

Kateřina Lišková

Iva Doleřalová

Hana Havelková

Linda Sokačová

Dita Dražilová

Tato publikace vyšla díky finanční
podpoře Open Society Fund Praha

abc feminismu
vydalo NESEHNUTÍ Brno v roce 2004
Údolní 44, 602 00 Brno
nesehnuti.brno@email.cz, zenskaprava@seznam.cz
<http://nesehnuti.ecn.cz>, <http://zenskaprava.ecn.cz>
Sestavily: Lenka Formánková a Kristýna Rytířová
Návrh obálky a fotografie: Radim Šašinka
Sazba: Dušan Rosenbaum
Jazykové úpravy: Veronika Malečková a Eva Kunzová
Grafické korektury: Míla Palánová

ISBN: 80-903228-3-2

OBSAH

- 1. kapitola: Genderové stereotypy..... 7**
Ženská a mužská role v jazyce, *Jana Decarlí Valdrouá*
Prohlédněme genderové stereotypy, *Lucie Jarkovská*
Rovné příležitosti mužů a žen v zaměstnání, *Kateřina Machovcová*
- 2. kapitola: Mateřství a otcovství..... 39**
Rodina: proměny mateřství, otcovství a rodičovství, *Hana Maříková*
Svobodu otcům!, *Marek Šálek*
Muži na rodičovské dovolené, *Iva Šmídová*
- 3. kapitola: Gay a lesbická problematika..... 65**
Partnerské soužití gayů a lesbiček: kde jsme a kam směřujeme, *Andrea Baršová*
„A co děti?...“: gay a lesbické rodičovství, *Věra Sokolová*
- 4. kapitola: Násilí páchané na ženách..... 97**
Domácí násilí na ženách, *Markéta Huňková*:
 - ◆ Příběh o násilí, které vstupuje do vztahu
 - ◆ Domácí násilíObchod s lidmi – mýty a realita, *Klára Skřivánková*
- 5. kapitola: Cena ženského těla..... 127**
Mýtus krásy, *Lucie Jarkovská a Jolana Naorátílová*
Hodné holky se dívají jinak aneb Feministické spory o pornografii, *Kateřina Lišková*
- 6. kapitola: Historie a současnost feministického hnutí.... 149**
Postavení a role ženy v křesťanství, *Iva Doležalová*
První a druhá vlna feminismu: podobnosti a rozdíly, *Hana Havelková*
Významné ženy a hnutí v historii feminismu, *Linda Sokačová*
Současné trendy feministického myšlení, *Věra Sokolová*
Ekofeminismus, gender a environmentalismus, *Dita Dražilová*
- 7. kapitola: Na závěr..... 227**
Několik internetových odkazů
O NESEHNUTÍ

Milá čtenářko, milý čtenáři,

kniha, kterou vám předkládáme, je již druhou publikací občanského sdružení NESEHNUTÍ věnovanou problematice ženských práv. Výběr textů odráží nejvýznamnější současná témata feministického hnutí, jakými jsou postavení ženy v rodině, rovné příležitosti v zaměstnání, postoj společnosti k ženskému tělu a ženské sexualitě, domácí násilí nebo obchod se ženami. Přináší také vysvětlení problematiky gender nerovnosti ve společnosti a v jazyce a souhrnný přehled historie ženského hnutí. Publikace vyjadřuje přesvědčení aktivistů a aktivistek NESEHNUTÍ, že rodovou nerovnost je třeba vnímat jako nesprávnou, nespravedlivou a z hlediska lidských práv omezující v osobní i obecné rovině.

Uvědomujeme si vzrůstající počet prací, které přinášejí podobný souhrnný pohled na problematiku postavení žen a mužů ve společnosti, vydaných v poslední době v České republice. Domníváme se však, že mnohé z nich jsou velmi odborné a že debata na téma vzájemné rovnosti pohlaví tak může být veřejností někdy vnímána jako příliš intelektuální, nepřenositelná na běžnou životní zkušenost.

Jako laici chápeme problémy, jež může četba odborných publikací přinášet těm, kteří se s daným tématem setkávají poprvé, nepohybují se na poli společenských věd a odborná terminologie je jim neznámá. Proto považujeme za důležité předložit knihu zahrnující některá stěžejní témata ženského hnutí a podat tak ucelený přehled dané problematiky přístupnou, čtivou formou. Při tomto pohledu je velmi komplikované ubránit se jistěmu zjednodušení problematiky tak komplexní a složité, jako je otázka postavení mužů a žen ve společnosti. Nicméně máme za to, že odborné zázemí přispívajících garantuje kvalitu a obsahovou úroveň textů.

Název *abc feminismu* podle nás dobře vystihuje náš záměr předložit knihu, která by sloužila jako základ, bez něhož nelze poznat víc, tak jako první písmena abecedy, která vás přivedou k dalšímu poznání.

Lenka Formánková a Kristýna Rytířová
aktivistky NESEHNUTÍ Brno

1. kapitola

Genderové stereotypy

Ženská a mužská role v jazyce

Jana Decarli Valdřová

Dr. Jana Decarli Valdřová, germanistka a genderová lingvistka. Pracuje na Pedagogické fakultě v Českých Budějovicích jako odborná asistentka pro jazyk německý. Publikuje a přednáší v Česku i v zahraničí o postavení žen a mužů v jazyce.

Autorka vůbec první české disertační práce na téma gender v jazyce: Kontrastní genderová lingvistika – téma zviditelnění ženy v současném německém a českém jazyce (FF MU Brno, 1998). Její článek Stereotypy a klišé v mediální projekci genderu (Sociologický časopis XXXVII, 2/2001, str. 183–205) pojednává o tom, jak jazyk produkuje a upevňuje sociální stereotypy ve společnosti. Z dalších publikací můžeme jmenovat např. článek Novinové titulky z hlediska genderu (Naše řeč 84, 2001, č. 2, str. 90–96) kriticky analyzuje 1000 novinových titulků a způsob označování osob v nich.

Ženská a mužská role v jazyce

Proměnlivost obsahu ženství a mužství

Být ženou či mužem je snadné, přirozené a neměnné, pohlavní znaky jsou na většině jedinců dobře viditelné. Ženství a mužství bývá navíc podpořeno úpravou zevnějšku: muži si obvykle nemalují rty a nenosí punčochy, ženy na rozdíl od mužů úzkostlivě dbají o hladce vyholené podpaží a nohy. Ženy jsou údajně *citově* zranitelnější, občas neunesou tíhu problémů a stávají se hysterickými, pláčou nebo křičí. „Silnější“ pohlaví se podle obecného mínění vyznačuje vrozenou racionalitou, rozhodností, konkurenceschopností, dravostí. Muži prý nepláčou a neztrácejí hlavu. Mluví otevřeně, mohou užívat i hrubší výrazy, kdežto u žen by totéž působilo nežensky.

Jenže – co je vlastně biologické, přírodou dané, a co je naopak člověku vštěpováno společností, ve které žije? Existují přece komunity, kmeny a národy, kde se odpradávná malují a sukně nosí muži, nikoli ženy. Ani funkce živitele není vždy vyhrazena mužům: známe společnosti, kde ženy těžce pracují mimo domácnost, zatímco muži a otcové rodin se věnují zábavě. Které pohlaví je ve skutečnosti silné a které je slabé? Ženy v takových komunitách si nemohou dovolit být

ty slabší, něžnější a hysterické, protože rodiny by prostě poměly hladem.

Nesrovnalosti v pojetí ženské a mužské role nalézáme nejen napříč kulturami, nýbrž také napříč časem. Za Velké francouzské revoluce byla sřata nadšená stoupenkyně změn Olympe de Gouche za to, že vztáhla na ženy heslo *Rounost, volnost, bratrstóí* a zabývala se občanskými právy žen. V rozsudku smrti stálo, že se zpronevěřila své ženské roli. Až do dvacátého století ženy nesměly studovat – argumentovalo se, že studia potlačují žensství. Příkladem nekompromisního dělení mužské a ženské role byl příborský rodák psycholog Sigmund Freud. Jeho vývody o neženskosti inteligentních a ambiciózních žen vyhovovaly tehdejšímu modelu pracovně a společensky aktivního muže a pasivní ženy v rodinném zázemí a povýtce ovlivnily psychology na celém světě.

Každá společnost, každá doba si vytváří vlastní obraz ženství a mužství – souhrn očekávání, předsudků a společenských norem. Jak sudička nad kolébkou rozhoduje společnost o tom, že narodila-li se žena, bude se její život odvíjet jinak než život muže. Odlišnosti se budou týkat celé osobnosti: vzhledu (například některé kultury přikazují ženám zahalovat si obličej), chování (v jiných ženy nesmějí sedět s muži u jednoho stolu) a způsobu vyjadřování, o němž pojednává naše úvaha.

Ženskou a mužskou roli tudíž vlastně diktuje společnost. Pak přestávají hrát roli biologické faktory a mnohem více se uplatňuje sociální pohlaví – *gender*. Každé pohlaví ví, co se od něj „tradičně“ očekává, a reaguje na požadavky tím, že je buď přijímá, nebo odmítá – pak riskuje podezření ze zženštilosti (jde-li o muže) nebo ztráty ženství (jde-li o ženu).

Ženská a mužská témata

Ženská konverzační témata jsou samozřejmě jiná než mužská, jestliže ženy mají jinou životní zkušenost. Ženy se budou spíše cítit povolány mluvit o dětech, partnerských vztazích a vedení domácnosti, muži preferují pracovní témata, sport a politiku. Tlak genderové role ale velí hovořit o mateřství a zvládání domácnosti i ženám-političkám a významným osobnostem. Moderátorky televizního pořadu *Sama doma* se tázaly světově

proslulé houslistky Gabriely Demeterové, jak si chrání ruce při domácích pracích. Novinář/ka se v interview ptá významné političky, jak při svém pracovním vytížení stíhá vánoční pečení a co na to říká její manžel.

Taková otázka navíc sugeruje dojem ženiny závislosti na muži – jako by žena potřebovala mužův souhlas k tomu, čím se zabývá, zatímco mužů se na souhlas manželky nikdo neptá. Média – tisk, rozhlas, televize – mocně udržují a podporují tzv. tradiční ženskou roli. Slavná ženská osobnost je konfrontována s tématem pečení vánočního cukroví, ať chce nebo nechce.

Genderovým dělením témat trpí i muži – není jim dovoleno volně hovořit o citech, přiznat omyl, slabost, bezradnost, zoufalství. Jestliže počet dokonaných sebevražd je u mužů vyšší než u žen, pak tomu přispívá okolnost, že mnozí muži nechtějí a neumějí pojmenovat, co cítí.

Olympe de Gouche promluvila na „mužské“ téma a byla popravena. Od těch dob se situace bohudíky podstatně změnila, ale ženy musejí dodnes počítat s údivem, popřípadě nedůvěrou posluchačské obce, vyjadřují-li se jakkoli zasvěceně o záležitostech, v nichž dominují muži: politice, finančních operacích, lektectví apod. Konverzační analýzy a statistiky vypovídají, že ženy-odbornice bývají zvány např. do televizních debat méně často než muži. Vzniká začarovaný kruh: žena, která není zvyklá vstupovat do mediálních řeží, působí méně sebejistě než její mužští kolegové. Působí-li méně sebejistě, nebývá zvána tak často jako její mužští kolegové. Nebývá-li zvána, nezíská potřebnou zkušenost a chová se nesebejistě...

Nedostatek sebejistoty ve vyjadřování žen má ještě jednu příčinu. Ženy musejí počítat s tím, že jim veřejnost prostě méně věří, než kdyby totéž říkal muž. Poznatky o tom, jak veřejnost důvěruje odborníkům v závislosti na jejich pohlaví, přinesly experimenty z oblasti feministické jazykovědy, například tento: posluchačské obci v univerzitním prostředí byl rozdán tentýž odborný text, lišící se jen podpisem – ženským či mužským. Studující se měli vyjádřit k odborné úrovni textu. Ti, kteří drželi v rukou text podepsaný ženským jménem, byli podstatně kritičtější a skeptičtější vůči tvrzením (domnělé) autorky než čtenáři „mužské“ verze.

Genderové rituály v konverzaci

Rozhovory mezi ženami a muži, kteří se poprvé setkávají, nezdídko začínají frází „Paní nebo slečna?“ Muži si tak nejen upřesňují, jak mají ženu oslovovat, ale zároveň dostanou již v prvních minutách informaci o jejím rodinném stavu. Konverzace s přítazlivou svobodnou ženou pak může získat vyšší náboj koketerie než s vdanou, ačkoliv běží třeba o služební záležitosti. V jednom indickém kmeni rozlišují muži trojí oslovení, jež lze překládat jako 1) svobodná panna, 2) svobodná „již ne panna“ a 3) vdaná paní. Celý kmen dostává zcela přesnou informaci o tom, kdy měla mladá žena první sexuální styk.

K genderovým rituálům patří také výslovné zdůrazňování „dámy mají přednost“ místo pouhého „prosím, mluvte“ nebo „prosím, pojďte“. Uzavírá-li žena rozhovor, můžeme uslyšet další ustálenou frázi „žena musí mít vždy poslední slovo“ – bez ohledu na to, že její slovo bylo v daném případě moudré, shrnující a zcela namístě. Tyto rituály zdůrazňují pohlavnost a často redukuje ženy v pozici mluvčích jen na jejich pohlaví.

Ženy vycházejí vstříc zaběhlým rituálům a ochotně se při konverzaci usmívají, zejména při smíšené konverzaci žen a mužů. Dávají tím najevo, že naslouchají mluvčím a že spoluvytvářejí příjemné klima rozhovoru. Podle poznatků z konverzačních analýz si ale mnozí muži vykládají úsměv jako souhlas a upevňují si sebevědomí v dialogu: déle a více mluví, nenechávají se přerušit, pevněji trvají na svém mínění a snadněji je prosazují. Bude-li se žena při rozhovoru příjemně usmívat, měla by si uvědomovat, že oslabuje účinek své výpovědi. V příručkách a rádcích o taktice neverbální signalizace se rozlišuje účinek úsměvů podle jeho intenzity – „kolik zubů žena odhalí“ – a intenzivní úsměv může být vykládán jako výraz sexuality. Žena v pozici sexuálního objektu ztrácí autoritu a respekt.

Nesmělost jako tradovaná součást ženství

Dívky a ženy jsou od dětství vedeny k nenápadnému, ukázněnému chování. Mluví tišším hlasem ne proto, že by neměly silný hlasový fond, nýbrž proto, že zesílení hlasu není považováno za „lady-like“. Zesílení hlasu přitom má svůj smysl a užitek: může výrazně podpořit argumentaci, zejména v pracovním sporu

– u mužů působí impozantně, dokonce vzbuzuje respekt. Ženy se o tuto jazykovou zbraň vědomě připravují, aby nebyly považovány za hysterické.

Podle některých výzkumů ženy častěji než muži snižují svou osobní hodnotu a účinek svého projevu. Začínají slovy „Jen bych doplnila, že...“ nebo „Měla bych takovou drobnou poznámku“ apod. Častěji než muži prezentují skutečnosti jako osobní názor, čímž nepřímou vyzývají ke konfrontaci a kritice. Výpověď „Domnívám se, že zde máme co do činění s porušováním zákona“ nezřídka zní v mužském podání „Je naprosto zřejmé a nepochybné, že zde máme co do činění s porušováním zákona“.

Nejistota a submisivita se u žen projevuje také v užívání zpětné vazby: „Rozumíte, co tím chci říci?“, „Souhlasíte?“. Vyšší frekvence podmiňovacího způsobu činí dojem nesmělosti a čekání na souhlas: „Řekla bych, že...“, „Navrhovala bych, abychom...“, „Jestli se nemýlím, tak...“. Může se stát, že dobrý nápad „zapadne“ jen proto, že nebyl přesvědčivě formulován.

Umění prosadit se v řeči

Patriarchalistická společnost, která považuje muže za hybatele dějin a ženy za jejich „zázemí“, zviditelňuje a hodnotí mužský pracovní a sportovní výkon více než ženský. Mnohé ženy mají potíže nechat zaznít své „já“. Výpovědi jako „Není to riziko?“, „Co kdybychom udělali krátkou pauzu?“ zní spíše jako zjišťování, zda ostatní cítí totéž, než jako prosazování vlastního názoru. Doporučeníhodné, přiměřeně asertivní by zde byly formulace „Považuji tuto akci za dost riskantní“ nebo „Navrhuji krátkou pauzu, myslím, že si ji zasloužíme“, neboť nepotlačují zbytečně ženu osobnost.

Česká společnost prozatím není nakloněna tomu, aby respektovala ženy jako odbornice. Podstatným dílem k tomu přispívají média, která téměř vůbec neprezentují ženy v roli uznávaných odbornic, ale i ženy samy, když „tradičně“ považují kariéru za neslučitelnou s mateřstvím a rodinným životem. Především mladé ženy se pak musejí připravit na slovní útoky vůči jejich kompetentnosti: „Jste příliš mladá na to, abyste...“, „Máte příliš málo zkušeností“, „Odkud to víte?“, „Jste si tím jista?“ apod. Vhodná odpověď je „možná jsem mladá, ale jsem si jista, že...“, „Není důležité, odkud to vím.“

Ženám je výchovou vštěpována vstřícnost a kooperativnost. Na pokyn „Dej strejdovi pusu“ se dvouleté děvčátko rozběhne k neznámému muži na návštěvě u jejího rodičů, aby se rozloučilo na dobrou noc. Existuje dokonalejší nácvik poslušnosti, než na pokyn políbit cizího člověka? Ve vyspělých zemích existují metodiky, jak naučit děti obojího pohlaví říkat „ne“ v situacích, jež odporují vlastním potřebám a přáním dítěte. I v dospělosti pak ženy dokáží lépe, klidněji, otevřeně, bez výčitek svědomí a obav z důsledků obhajovat své názory.

Mužské názvy povolání, funkcí a společenského zařazení jako *majitel*, *obchodník*, *klient* původně označovaly jen osoby mužského pohlaví. Ženské názvy neexistovaly proto, že v mnoha povoláních, funkcích a vztazích se ženy prostě nevyskytovaly – sférou působnosti žen byla výlučně rodina. Výnosem britského parlamentu v polovině 19. století bylo rozhodnuto, že pro ušetření místa ve spisech budou mužskými názvy osob označovány i ženy: tak vzniklo tzv. generické maskulinum. Úzus označování žen mužskými názvy začaly uplatňovat i další země.

Výnos vyvolal zmatek; zejména právníci se odvolávali na to, že ženy nemají právo cítit se být zahrnovány pod označení náležitější výlučně mužům. V Rusku se na přelomu 19. a 20. století odehrál spor o udělení akademické hodnosti *docent* ženě, která náležitým způsobem obhájila habilitační spis. Odpůrci argumentovali tím, že mužský tvar *docent* ani nepočítá s tím, že ve vědě budou působit nějaké ženy. (V souvislosti s tím je zajímavé, že autorka tohoto článku obhájila v roce 1998 práci na téma zviditelnění žen a získala titul *doktor* ...)

Až do sedmdesátých let 20. století se soudilo, že mužské tvary dostatečně „zastupují“ také ženy. Že ženám nevádí a neškodí, když jsou nazývány mužskými tvary *klient*, *lékař*, *psycholog*. Dokonce se tak samy dodnes označují. V Česku dost dobře nechápeme, kde je problém, jestliže čteme inzerát, kde nějaká firma hledá schopné dynamické *spolupracovníky*, *ředitele* nebo *ekonomy*. Jestliže si však představíme typického ředitele, většina z nás v duchu vidí muže – v obleku, za pracovním stolem, s telefonem v ruce. Oslovení *Vážení kolegové* v případě, že mezi oslovenými je alespoň jedna žena, se ve slušné společnosti považuje přinejmenším za nezdvořilé. Totéž ale platí pro oslovení

Vážení diváci, Vážení voliči, Vážení kliente (třeba v nabídce bankovních služeb), ale i pro označování žen jako *občané, spotřebitelé, pacienti* (v jednom novinovém článku se vyskytlo spojení *pacienti s gynekologickými potížemi*) apod.

Takzvané generické maskulinum bylo prozkoumáno testy – zda a v jaké míře si lidé při vyslovení nebo přečtení mužského označení osoby, např. *řidič*, skutečně představí obě pohlaví. Zjistilo se, že 1) bezpohlavního, tedy rodově vyváženého řidiče si při vši snaze představit nelze, 2) mezi představami převládají obrazy mužského pohlaví, což je dáno mužským gramatickým tvarem slova. Ba co víc – čím vyšší je prestiž dané funkce či profese, např. poslanec, tím vyšší je procento asociací s mužským pohlavím. Za mužským jazykovým tvarem žena „není vidět“ – jazyk tedy vlastně lobbuje ve prospěch mužů. Proto jsou v některých zemích přísně pokutovány inzeráty, které nenabízejí pracovní příležitost oběma pohlavím (tam, kde nebrání zvláštní okolnosti výkonu povolání jednomu z pohlaví).

Děkanka jedné české vysoké školy bývá zvána na různé akce tištěnými pozvánkami začínajícími slovy *Srdečně zveme pány děkany s chotí*. Na domovních zvoncích jsou rodiny a partnerské dvojice reprezentovány příjmením muže: *Dvořák, Benda* místo *Dvořákoví, Bendovi*. Také adresy na obálkách dopisové pošty bývají formulovány *Pan Dvořák s rodinou* místo *Rodina Dvořáková* nebo *Dvořákoví*. Když čteme na vývěsce kulturního domu, že *kurz jógy povede Dr. M. Krejčí*, málokoho z nás napadne, že jde o ženu.

Konverzace a pohlaví

Je tedy vidět a slyšet, že v jazyce a řeči jsme si vypěstovali specificky ženské a specificky mužské mluvní jednání. Patří k němu síla a výška hlasu (podle vědeckých zjištění ženy za posledních 40 let podstatně změnilly výšku hlasu – „mužská“ hloubka hlasu má větší efekt u posluchačů než vyšší ženský hlas), neverbální řeč – především úsměv, dále pak mluvní taktiky a strategie i konverzační témata.

Je důležité používat jazyk správně a nezneužívat jej jako nástroj hierarchizace. Podle toho, jak se s ženami a o ženách mluví, lze poznat, zda je postavení obou pohlaví v dané společnosti rovnocenné či nikoli. Jedním z markantních příkladů nerovného

postavení žen a mužů zprostředkovaného jazykem je představování českých letušek „*Dobrý den, já jsem Klára a vítám vás jménem týmu kapitána inženýra Pavla Nováka...*“

Máme na vybranou. Někteří se ztotožní se svou genderovou rolí a budou ji dávat najevo i tím, jak mluví – zároveň tak potvrdí a zpečetí postavení svého genderu ve společnosti. Jiní zvolí cestu cílevědomého výběru mluvních taktik a strategií nikoli podle pohlaví, nýbrž podle toho, jak je ten či onen typ mluvního chování v konkrétní situaci smysluplný a funkční. To znamená, že ženy nemusejí plýtvat úsměvy jen proto, že „úsměv ženě sluší“; že muži mohou promlouvat o svých citech a pocitech, aniž by byli považováni za změkčilé; že posluchačská obec s důvěrou a úctou přijme vystoupení vědkyně; že budeme dbát na to, aby se ženy zviditelnily prostřednictvím vhodných způsobů oslovování a označování v textech i promluvách.

**Prohlédněme genderové
stereotypy**

Lucie Jarkovská

Lucie Jarkovská vystudovala sociologii na Masarykově univerzitě v Brně. Spoluzakládala Gender centrum FSS MU, kde stále působí a kde koordinovala přednáškový cyklus pro vyučující středních a základních škol Společnost, ženy a muži z aspektu gender a projekt Rouné příležitosti v českých a moravských podnicích. Specializuje se na témata genderové socializace, dospívajících dívek a vzdělávání. Působí jako lektorka na vzdělávacích a osvětových seminářích s genderovou tematikou.

Prohlédněme genderové stereotypy

Takhle přeci nemůže být šťastná

Nedávno jsem ve vlaku četla svému spolucestujícímu přes rameno článek v jakémsi bulvárním plátku o velmi slavné modelce, kterou už ale modeling nebaví a vydala se proto na úspěšnou hereckou dráhu. Tento list považuje na jejím životě za pozoruhodné, že jejím životním partnerem je už několik let poměrně neznámý a nijak profesně úspěšný muž, ačkoli ona sama je hvězdou světového formátu. Ona modelka-herečka by prý rozhodně „měla na víc,“. Na první pohled by se mohlo zdát záhadou, proč se to autor či autorka článku domnívá, když naše modelka sama uvádí, že její přítel je pro ni nejdůležitější na světě a mají spolu krásný vztah. Vysvětlení je ale prosté: v naší společnosti existuje mnoho stereotypů a předsudků o ženách a mužích, jejich postavení ve společnosti a jejich vzájemných vztazích, které nám poskytují jistou základnu pro hodnocení životů ostatních lidí i životů našich. Pokud něco do těchto stereotypů nezapadá, je to podezřelé. Proto si někdo může myslet o ženě, která považuje své partnerství za úspěšné, že by měla svého současného partnera zapudit a najít si lepšího. Je to ukázka genderově stereotypního uvažování – krásné (a tudíž úspěšné) ženy chtějí bohaté a ještě úspěšnější muže. Žena, která uvedené pravidlo poruší, pak nemůže očekávat kvalitní vztah. Vzpomeňme na zpěvačku Lucii Bílou. Po krachu jejího manželství v médiích převládl názor, že pro slavné ženy je těžké si najít partnera, neboť ten musí být ještě slavnější a bohatší, jinak vztah nemůže fungovat. Nikde ani zmínka o tom, že pro mnohá manželství a partnerství to platit nemusí.

Genderové stereotypy jsou předsudečné představy o tom, jací/jaké mají muži a ženy být a jak se mají chovat. Snaží se muže a ženy udržet v určitých rolích, které někomu vyhovují, ale pro mnohé jsou spíše překážkou, aby si zařídili život podle toho, jak sami touží, a ne podle toho, jak si to představuje jejich okolí a společnost. Diktují nám právě např. představu o ideálních partnerských vztazích, a pokud některá dvojice vybočuje, a přesto tvrdí, že je šťastná, mnozí z nás o tom pochybují.

Tyto stereotypy známe všichni, protože jsou jakýmsi světovým názorem, se kterým se setkáváme na každém kroku – v reklamách, v pohádkách, ve škole, v názorech ostatních lidí, v našem jazyce i v zákonech... Rozdíl mezi lidmi tkví v tom, zda tyto názory bezvýhradně přijímají, nebo si uvědomují, že se těmto stereotypům není nutné podřizovat. Lidé jsou různí, a proto mohou být šťastní, i když žijí úplně jinak než většina. Další záležitost tkví v tom, že nikdo vlastně neví, jak tato většina skutečně žije. Do soukromí lidí nevidíme, a tak jsme odkázáni na to, jak se který člověk či rodina prezentuje.

Představme si třeba rodinu, kde se muž a žena snaží rovným dílem dělit o domácí práce. U mnohých lidí však stále přetrvává názor, že „domácí práce = ženské práce“, a muž, který je vykonává, musí být nutně „pod pantoflem“. Lidé s tímto názorem si nedokážou představit, že by muž vařil, pral nebo uklízel zcela dobrovolně. Nechápou, že něco takového dělá proto, že respektuje svou ženu, která má přeci stejné právo na volný čas jako on. A to dokonce i v případě, kdy on nosí domů více peněz. Jeho žena přeci není uklízečka nebo služebná, které on platí za to, že mu denně žehlí košile, ale je to jeho partnerka; proto se snaží, aby se partnersky rozdělili i o domácí práce. Jenže když zajde po squashi s kamarády na pivo, nic takového jim nevykládá. V mužských skupinách je často zvykem tvářit se silácky. Kdyby prozradil, že spěchá domů, protože bude vařit rodině večeři, asi by se mu smáli a naráželi na zmíněný „pantofel“. Proto raději zalže, že musí ještě dodělat nějakou práci, že toho teď má moc a že se musí snažit, aby dostal přidáno, když si jeho manželka vymyslela tu dovolenou v Africe. Stylizuje se do pozice „opravdového chlapa“, protože tak se to obvykle v mužském kolektivu dělává, ačkoli realita je jiná. Dost možná, že všichni z této skupiny dělají domácí

práce a pečují o děti, jenže si myslí, že to není tak úplně normální a mluvit o tom mezi muži se nehodí. A pak se zdá, že muži doma nepracují a o děti se nezajímají, i když to není pravda.

Zamýšlet se nad stereotypními názory na ženy a muže je důležité proto, abychom mohli žít spokojeně a nestresováni představou, že správná žena či správný muž se chová tak a tak, a my se musíme přizpůsobit. Je to také nutná podmínka k tomu, aby naše společnost nebyla k mužům či ženám diskriminační. Diskriminace je mimo jiné i důsledkem stereotypního uvažování, kdy se např. zaměstnavatel domnívá, že žena, která žádá o volné místo, nebude dobrou zaměstnankyní, protože brzy otěhotní a odejde na tři roky na rodičovskou dovolenou nebo bude často pečovat o nemocné dítě. Vůbec nebere v úvahu, že některá žena vůbec děti mít nechce nebo je plánuje mít až za 10 let či na rodičovskou odejde její partner.

Co je to gender?

Pozdržme se na chvíli ještě u termínu *gender*. Je to pojem stále více pronikající do českého povědomí, ale jeho obsah zůstává pro mnohé nejasný. V předcházející kapitole jsme ho použili ve spojení *genderové stereotypy* a měli jsme na mysli stereotypy týkající se žen a mužů. Na první pohled by se tedy mohlo zdát, že termín *gender* je zaměnitelný s termínem *pohlaví*. Pojem *pohlaví* však postihuje pouze biologický rozdíl mezi muži a ženami, odkazuje k fyzickým rozdílům mezi jejich těly. Pojem *gender* popisuje rozdíly psychologické, sociální, historické a kulturní. Ani to nemusí být pro mnohé důkaz, že potřebujeme dva termíny; vždy jde přeci o rozdělení na mužské a ženské. Jenže naše biologická konstrukce, naše penisy a vaginy zůstávají po tisíciletí stejné, zatímco společenské postavení žen a mužů, jejich role v rodině, profese, které se považují za mužské či ženské, vlastnosti, které se přičítají mužům či ženám, ženské a mužské způsoby krášení těla, to všechno se proměňuje v čase a v různých kulturách se liší.

Přestože se může vyskytnout jedinec, jehož biologické pohlaví bude nejasné, mást svým genderem je mnohem jednodušší. Na svém genderu totiž, aniž bychom si to často uvědomovali, tvrdě „pracujeme“. Jsme-li ženy, nakupujeme obvykle oblečení

v dámském oddělení, chodíme do dámského kadeřnictví, kupujeme určitý druh časopisů, orientujeme své zájmy určitým směrem... A stejně tak, jsme-li muži, „pracujeme“ na své mužskosti. Pokud to tak neděláme, je možné, že naše okolí prohlásí: *Ona je strašně neženská. Nebo: On není žádný pořádný chlap.* A nebude tím vyjadřovat žádné pochybnosti o našich pohlavních orgánech, ale nesouhlas s tím, že vybočujeme z role, kterou nám jako mužům či ženám společnost předepisuje.

Naše pohlaví je tedy něco, co zůstává obvykle okolí skryto. Náš gender je způsob, jakým okolí předvádíme, zda jsme muži nebo ženy, aniž bychom odhalili svá pohlaví. A zároveň je to způsob, jakým se k nám okolí chová, jak nás posuzuje jako muže a ženy. Naše biologické pohlaví je až na výjimky stálé a neměnné. Gender je proměnlivý a velice tvárný. Je záležitostí naší individuality, je to podstatná část naší identity a zároveň je součástí sociálního světa, který určuje, co je ženské a co mužské.

Je tu stále nerovnost?

Ale zpět k genderovým stereotypům a rovnosti mezi muži a ženami. Uznání rovnocennosti žen a mužů je výdobytkem vlastně až posledního století, ne-li posledních desetiletí. Po mnohá předcházející staletí byli ženy a muži považováni téměř za rozdílný živočišný druh a byly jim vymezeny naprosto odlišné životní role. Především s rozvojem průmyslové revoluce a zmohutněním středních vrstev se vytvořila představa o přirozenosti rozdělení žena-matka v domácnosti/muž-živitel rodiny. Toto rozdělení výborně vyhovovalo nárokům vzkvétajícího kapitalismu, uvěznilo ženy v izolaci a vyčlenilo jim ještě podřadnější postavení, než měly ve středověku.¹ Zároveň však vyvolalo reakci žen, které se také chtěly podílet na občanských svobodách, jež se v době průmyslové revoluce začaly masově šířit. Tak se objevil feminismus. Feministické hnutí ve svém počátku usilovalo především o uznání žen jako občanek a o uznání jejich základních práv, jako je volební právo a právo na vlastní majetek. Tyto naše prababičky feministky uspěly a nastartovaly tak naprosto nevídané společenské změny, které přinesly větší svobodu ženám a ve svém důsledku i mužům, protože byla zpochybněna neměnnost

ženského a mužského údělu. Vznikl tak prostor pro individuální volby životních cest jednotlivých žen i mužů.

Avšak i přes všeobecné uznání ideálu rovnosti zůstalo mnoho předsudků a mýtů o ženách i mužích. Oficiální, viditelné bariéry, jako byl např. zákaz práce vdaných žen nebo nedostupnost vyššího vzdělání pro ženy, byly nahrazeny neviditelnými, rafinovanějšími překážkami.

Jsou muži a ženy stejní?

Feministky bývají často obviňovány z toho, že chtějí vymazat rozdíly mezi muži a ženami a chtějí tak náš svět připravit o jeho rozmanitost. To rozhodně není pravda. Feminismus nelze považovat za homogenní hnutí. Mnohé autorky a autoři hovoří proto raději o feminismech než o feminismu. Společné všem feminismům je především téma – zabývají se postavením žen ve společnosti, rozdílné jsou pohledy na většinu otázek okolo tohoto společného tématu: Jak genderové rozdíly vznikly? Jsou žádoucí, nebo ne? Kdo či co stojí za jejich udržováním? Jak má vypadat ideální společnost?

Vrátíme-li se k otázce, zda feministky chtějí vymazat rozdíly mezi ženami a muži, najdeme širokou škálu odpovědí, kde na jedné straně stojí (eko)feministky, které tvrdí, že ženy jsou od přírody jiné (možná ušlechtlejší) než muži, ctí hodnoty života, starají se o životní prostředí apod., zatímco muži válčí a ženou se za bohatstvím. Proto je podle nich důležité, aby ženy získaly větší vliv na světové dění a svými ženskými vlastnostmi ovlivnily politiku. Na druhé straně této škály budou stát feministky, které tvrdí, že vlastnosti nelze rozdělit na mužské a ženské. Každý jsme nějaký/každá jsme nějaká, a to nijak nesouvisí s tím, zda jsme muž či žena, a rozdělení na muže a ženy by se mělo vyškrtnout z našich myslí. Setkáváme-li se s člověkem, je to prostě člověk, bytost, ne muž nebo žena.

Oblíbený bývá umírněný názor stojící někde uprostřed. Ten říká: Žádní dva lidé na světě nejsou stejní. Všichni se od sebe navzájem lišíme, ale také vytváříme skupiny lidí se stejnými znaky. Takže jsou tu lidé, kteří dávají přednost určitým tématům, o kterých si mezi sebou povídají (například zahradničení), scházejí se a diskutují o společných problémech, vydávají svůj časopis

a podobně. A stejně tak ženy mají společné to, že se identifikují jako ženy a muži zase jako muži. Ženy a muži mají určitou specifickou zkušenost, a ta může tyto dvě skupiny rozdělovat. Zároveň však z příslušnosti k jednomu či druhému pohlaví nelze usuzovat na další vlastnosti, záliby či ambice. Nemůžeme říci, že všechny ženy jsou starostlivé a něžné, a proto jim nejlépe vyhovuje práce v profesích spojených s péčí o druhé. A ne všichni muži touží stát se slavnými a úspěšnými, protože jsou přirozeně činorodí a průbojní. Je to stejně nesmyslný předsudek, jako kdybychom tvrdili, že všichni zahrádkáři jsou mírumilovní, protože jsou v neustálém kontaktu s přírodou.

Můžete namítnout, že nikdo se jako zahrádkář nenarodil, že to byla jeho pozdější volba, ale jako žena nebo muž se prostě narodíme. Vrozené dispozice (včetně tak výrazných, jako je třeba zdravotní postižení) však náš život nepředurčují absolutně. Pokud společnost nebude pro zdravotně postižené diskriminační, nevyčlení jim speciální méně kvalitní školy a odstraní fyzické bariéry, které omezují jejich pohyb, pokud je uzná jako své plnohodnotné občany, budou si moci zvolit svou vlastní cestu. Stejně tak nevíme, jakou životní dráhu si člověk zvolí, ať už se narodí s pohlavím mužským či ženským.

Pokusíme-li se o shrnutí, můžeme říci, že to, co spojuje ženy (a odlišuje je od mužů) a co spojuje muže (a odlišuje je od žen), je spíše určitá životní zkušenost. Jinak se běžně setkáváme se ženami, které jsou v určitých ohledech mnohem „mužštější“ než někteří muži v našem okolí (např. hodně vydělávají, jsou fyzicky silné nebo třeba neoplývají nijak výrazně empatií) a s muži, kteří jsou „ženštější“ než mnohé ženy (pečují intenzivně o své děti či o domácnost, dokáží naslouchat nebo se zajímají o módu a kosmetiku).

Proč se lišíme?

Když se narodí miminko, první otázka, kterou jeho rodiče uslyší, bude patrně: „Je to kluk nebo holka?“ Zdá se, že pohlaví je pro většinu lidí naprosto základním definičním znakem jedince. Předpokládáme totiž, že pohlaví dítěte nám pomůže odhadnout, jaké bude mít vlastnosti (například zda bude divoké nebo klidné) či jaké bude mít zájmy. Jinak řečeno: domníváme se, že určité

vlastnosti jsou chlapcům a dívkám vrozené. Ale nemůže to být i jinak? Nevytváříme tyto odlišnosti my v průběhu vývoje dítěte? Mnoho z nás, když se dozví odpověď na otázku, zda je to chlapeček nebo holčička, se začne k dítěti chovat určitým způsobem. Holčičce koupí růžové šatičky, chlapečkovi modré kalhotky. O chlapečkovi bude mluvit jako o raubířovi, zatímco holčička bude princeznička nebo beruška. Z vlastní zkušenosti však asi víte, že ne vždy děti naše představy plní. Občas jsou všechny malé děti bez ohledu na pohlaví rošťáci, umažou si právě vyprané šaty, odřou si kolena a s nezničitelnou energií pobíhají po zahradách a parcích. A jindy se naopak stulí k mámě a tátovi a potřebují pohlázení a vlídné slovo. Tak, jak se učí všemu potřebnému, učí se i genderovým rozdílům. Holčička se dozví, že se nesmí jako správná dáma prát, a chlapeček, že nesmí plakat, pokud nechce, aby mu říkali, že je baba.

Záleží samozřejmě na rodině. Někde je takový přístup přísně dodržován, jinde není pro rodiče problém, aby si holčička hrála s auty a chlapeček s kuchyňkou a kočárkem. Na dítě však nepůsobí jenom rodiče. O rolích mužů a žen se dozvídá i od dalších příbuzných a známých, ve školce či škole, z médií. Učí se, co to znamená být mužem či ženou, a obvykle se snaží těmto představám vyhovět. To proto, že rozdělení na ženy a muže je jednou ze základních os, podle které se utváří sociální řád, který nám umožňuje orientaci ve společnosti. Nemít patřičné místo v tomto řádu znamená sociální vyloučení, jaké zažívá např. většina homosexuálů či tzv. transgenders².

Ale nelišíme se tak moc!

Naše představy o tom, jaké jsou ženy a jací jsou muži, nám někdy brání v tom, abychom si všimli jednoho důležitého faktu. Jde o to, že muži mají mnoho „ženských“ vlastností a ženy se zase mnohdy chovají „mužsky“. Uvozovky jsou zde zcela na místě, neboť v různých kulturách se proměňuje podoba toho, co je považováno za ženské a co za mužské. Máme-li popsat ideálního muže a ideální ženu, je většina z nás schopna zařadit do jednoho sloupce vlastnosti a dovednosti typické pro ženy a do druhého typické pro muže. Když se však podíváme na lidi kolem sebe, na naše přátele, děti, rodiče, nebo různé slavné osobnosti, vidíme,

že ke každému konkrétnímu člověku můžeme přiřadit vlastnosti z obou sloupců. Někdo by řekl, že ženy jsou např. křehčí a slabší než muži. Ale proč tedy z české vojenské mise v Iráku odjelo na vlastní žádost z důvodu tamních příliš těžkých životních podmínek přes dvacet mužů a ani jedna žena?

Genderově stereotypní uvažování, tedy takové uvažování, které předpokládá, že ženy se chovají a myslí odlišným způsobem než muži, nám klade klapky na oči. Lidé, kteří vidí svět ostře rozdělený na muže a ženy, pak lehce přehlédnou situace, které nezapadají do jejich zažitého schématu. Nevšímají si například, že i muži jsou citliví, empatičtí a dokáží naslouchat druhým, a i ženy jsou silné, odvážné a schopné prorazit v profesním životě, přičemž takové chování neubírá nic ženám na jejich ženskosti a mužům na jejich mužskosti. Naše vlastnosti, životní styly, zájmy a způsoby komunikace se na sebe vrství bez ohledu na to, zda jsou považovány za spíše ženské či mužské, avšak člověk uvažující genderově stereotypně pak na nás vidí především to, co je podle něj v souladu s naším biologickým pohlavím, a tak se nadále utvrzuje v tom, že jeho vidění světa je správné.

¹ Před příchodem průmyslové revoluce žila drtivá většina obyvatel na venkově a živila se zemědělstvím. Postavení žen v takové společnosti bylo sice odlišné od postavení mužů, avšak práce žen nebyla o nic méně důležitá než práce mužů, přežití si vyžadovalo plné pracovní nasazení všech členů domácností. V měštanských rodinách po průmyslové revoluci, kde se vytvořila instituce otce-živitele rodiny, byly ženy samozřejmě nezbytné pro reprodukci, ale jejich úloha se pozvolna redukovala na úlohu konzumentek, které aktivně nic nevytvářejí, pouze utrácení bohatství vytvářené jejich manžely. Zemřela-li žena v rolnické rodině, bylo riziko poklesu životní úrovně ostatních členů domácnosti téměř stejně velké, jako když zemřel muž. Zemřela-li žena v měštanské rodině, bylo to sice politováníhodné, avšak pro životní úroveň pozůstalých to nemuselo mít fatální následky; její práce nebyla nepostradatelná, a tím ztrácelo hodnotu i její postavení.

² Lidé, kteří mají jiné biologické pohlaví, než jaký mají gender. Tedy ženy s mužským tělem a muži s ženským tělem.

Literatura:

Čermáková, M., Hašková, H., Křížková, A., Linková, M., Maříková, H., Musilová, M. (2000): *Souvislosti a změny genderových diferencí v české společnosti v 90. letech*. Sociologický ústav AV ČR, Praha.

Hoppeovi, S. a H., Krabel, J.: *Sociálně psychologické hry pro dospívající. Rozvoj pohlavní identity, prevence agresivity a zneužívání*. Portál, Praha 2001.

Chřibková, M., Chuchma, J., Klimentová, E. (eds.) (1999): *Nové čtení světa I. Feminismus devadesátých let českýma očima*. One Woman Press, Praha.

Věšíňová – Kalivodová, E., Maříková, H. (eds.) (1999): *Společnosti žen a mužů z aspektu gender*. Open Society Fund Praha, Praha.

Patriarchát. Aspekt 2/2000-1/2001. Aspekt, Bratislava.

Rovně příležitosti mužů a žen
v zaměstnání

Kateřina Machovcová

Studuje v magisterském programu psychologii na FSS MU, zajímá se o problematiku rovných příležitostí v zaměstnání, spolupracuje s Gender centrem FSS MU a s občanským sdružením Econnect.

Rovné příležitosti mužů a žen v zaměstnání

Postavení žen a mužů na trhu práce se často odvíjí od tradičního pojetí společenských rolí. Očekává se, že muž bude „živitelem rodiny“ a žena „matkou pečující o děti a domácnost“. Tento model nelze v dnešní společnosti uplatňovat ve všech případech – neobstojí například s ohledem na stále se zvyšující vzdělanost žen, rostoucí počet matek „samoživitelek“; navíc pro většinu rodin jsou dva příjmy ekonomickou nezbytností, tudíž v podstatě příliš nezáleží na tom, kdo z partnerů bude mít příjem vyšší.

Přesto i dnes velká část zaměstnavatelů neustále pohlíží na ženy v první řadě jako na (potenciální) matky a udržuje při životě přesvědčení, že pro ženu zaměstnání neznámá víc než zmiňovanou nutnost zajistit nějaké finance a že kdyby ženy mohly, pravděpodobně by do placeného zaměstnání vůbec nechodily. Ve výzkumu *Rovné příležitosti žen a mužů ve vybraných českých podnicích 2000 – 2001* provedeném týmem Gender centra například zazněl tento výrok: „...ale tam chlap prostě není, prostě jsou tam ženský... Ona je to práce poměrně jednoduchá, stereotypní, tam musí být člověk bez ambic...“ (Gender centrum, 2002). Zároveň s větším profesním zapojením žen se postupně mění i přístup otců, kteří si nepřejí, aby děti vyrůstaly v jejich nepřítomnosti, a proto se stále intenzivněji podílejí i na běžné každodenní péči o ně. Aktivní zapojení otců již v raném věku dítěte podporuje i změna Zákoníku práce z roku 2001, která sice zcela nezrovnoprávňuje oba rodiče, ale alespoň umožňuje, aby také tatínkové čerpali rodičovskou dovolenou, což jistě rozšiřuje možnosti uspořádání péče o děti.

Jaké mohou být důvody pro aktivní uplatňování principu rovných příležitostí v zaměstnání?

Hlavním východiskem jsou výše zmíněné změny tradičních společenských rolí. Součástí aktivní politiky rovných příležitostí je zvýšená pozornost věnovaná situaci rodičů a z toho plynoucí snaha umožnit lepší sladění pracovních a rodinných záležitostí. Tento přístup je velmi výhodný pro muže i ženy, neboť umožňuje oběma lépe rozdělovat čas věnovaný rodině a práci. Rodiny, které fungovaly podle tradičního modelu, se totiž často mohly dostat do situace pro oba partnery nepříjemné: žena trávila většinu času v domácnosti a chyběla jí profesní realizace, a na druhou stranu muž ztrácel kontakt s rodinným prostředím, a tím, že musel živit ženu i děti, byl nucen trávit v zaměstnání mnohem více času, než chtěl.

Smyslem aktivního uplatňování politiky rovných příležitostí je právě vytvořit co největší prostor pro osobní volby týkající se sladění rodinného a pracovního života. Tato politika nenutí všechny ženy k tomu, aby budovaly kariéru a rezignovaly na rodinu, ani nenutí muže k tomu, aby rezignovali na kariéru a věnovali se pouze rodině. Snaží se dosáhnout takového pracovního prostředí, které bude dostatečně flexibilní a tedy výhodné pro zaměstnance i pro zaměstnavatele.

Některé aktivity podporující postavení rodičů mohou směřovat i k tomu, že dojde k větší prostupnosti rodinného a pracovního prostředí. Nabízí se možnost částečně pracovat z domova, některé organizace provozují dětské koutky atd. Vyšší propojenost pracovního a rodinného prostředí umožňuje aktivnější zapojení rodičů, a může tak urychlit návrat do zaměstnání z rodičovské dovolené. Zároveň tato alternativa podporuje rozvoj vztahů mezi rodiči a dětmi, protože mají možnost trávit spolu více času a děti poznají rodiče i v jiné roli.

Součástí politiky rovných příležitostí je cílená podpora žen, které se navzdory osvětovým kampaním musí stále potýkat se stereotypním pohledem na jejich pracovní výkonnost. Zaměstnavatelé často bez zhodnocení konkrétní situace očekávají menší ochotu věnovat se práci a předpokládají určité „typicky ženské“ osobnostní rysy, méně vhodné zejména pro vedoucí pozice

(přílišné podléhání emocím, a tedy snížená schopnost racionálně rozhodovat nebo přirozená submisivita, která brání efektivnímu vedení podřízených). Tyto předsudky často ženám znemožňují plně rozvinout a uplatnit své schopnosti, což přináší nevýhody jak jim samotným, tak i organizacím, ve kterých pracují.

Ekonomické ukazatele prokazují, že při úspěšném zavedení programů aktivní politiky rovných příležitostí se nejen zvyšuje produktivita práce a spokojenost zaměstnanců, ale je možné i zvýšit flexibilitu nabízených služeb.

Co tedy v praxi uplatňování rovných příležitostí obnáší?

Pro přehlednost vyčleníme tři oblasti, v nichž může být politika rovných příležitostí uplatňována:

- ◆ začlenění principu rovných příležitostí do všech úrovní pracovního procesu
- ◆ uplatňování politik podporujících sladování péče o rodinu s prací
- ◆ opatření na podporu profesního rozvoje žen

Programy pro podporu rovných příležitostí nemusí být jenom součástí velkých korporací, které si taková opatření „mohou dovolit“. Naopak u menších firem může být jejich uplatnění jednodušší, rychlejší a také pravděpodobně přinese pozitivní výsledky v krátkodobějším horizontu. Následné kroky vypadají spíše jako návod pro zaměstnavatele, ale slouží i pro zaměstnané, kteří mohou iniciovat jejich zavedení a prosazování. Navíc principy popisované v rámci první oblasti v podstatě zahrnují nezbytné podmínky pro rovnost šancí, které podle Zákoníku práce musí zaměstnavatel zajistit. Požadavek na jejich dodržení je tedy zcela legitimní a je nutné jej vyslyšet.

Podívejme se na jednotlivé oblasti podrobněji:

Rovné příležitosti na všech úrovních

Aby organizace zaměstnávala co nejlepší odborníky a odbornice, je třeba oprostít se od stereotypů, uplatnit stejně jednoznačná kritéria pro všechny a nabídnout jednotlivcům co největší prostor k rozvoji. To mohou umožnit níže navrhované postupy zavedené na všech úrovních zaměstnanecké politiky:

Výběr zaměstnanců:

Inzerce volných pracovních míst by měla stejnou měrou oslovovat muže a ženy, tzn. uvádět u všech profesí tvar pro mužský i ženský rod (výjimkou jsou pozice, které jednoznačně vyžadují muže nebo ženu, např. kojná). To lze učinit několika způsoby – například vyjmenovat oba tvary (přijmeme právníka/právníčku) nebo použít lomítka či závorky (přijmeme učitele/ku, učitele(ku)). Nejčastějším prohrěškem bývá stereotypní uvádění mužského či ženského tvaru u „tradičních“ pozic. Velmi často se můžeme setkat se zněním inzerátu: „hledáme ředitele... hledáme asistentku ředitele“.

Hlavní náplní přijímacího pohovoru by měla být kvalifikace uchazeče či uchazečky, dosavadní zkušenosti, osobnostní klad, motivace pro danou práci a ochota splňovat požadavky zaměstnavatele. Není nutné zodpovídat otázky směřující do soukromí. Zaměstnavatel nemá právo zjišťovat např. věk, manželský stav nebo počet dětí a používat tyto informace při přijímacím řízení. Uchazečky často předjímají podobné dotazy a samy je rovnou komentují, čímž zcela zbytečně podporují dojem, že by mohly být nějakým způsobem problémové.

Kariérní postup:

Pro povyšování zaměstnaných by měl mít zaměstnavatel zpracována konkrétní a jednoznačná kritéria, podle kterých se kariérní postup bude řídit. Je zejména důležité, aby bylo odbouráno povyšování na základě neformálních vztahů, utvářených často i ve volném čase mimo zaměstnání. Pro popis bariér komplikujících profesní postup žen se často používá termín „skleněný strop“. Tato překážka vzniká jako důsledek předsudků a mechanismů v organizacích, kde jsou ve vedení především muži. Příkladem problému „skleněného stropu“ může být i zvýšený zájem vedoucích pracovníků o své mužské podřízené. Částečně tuto situaci dokresluje výrok popisující mechanismus pracovního postupu v jedné továrně na textil: „Protože těch žen je na té pletárně, já nevím, šedesát dva..., tak ve chvíli, kdy je tam jeden muž, tak se prostě pozornost mistra většinou upírá k němu. To spíše je takový tradiční nazírání, protože samozřejmě když se bavíte s těmi muži tady, tak tradiční nazírání je, že muž musí být žvitelem rodiny, a proto musí mít lepší plat a tak dále“ (Gender centrum, 2002).

Hodnocení:

V první řadě je nutné dbát na to, aby srovnatelné, tedy pro firmu stejně hodnotné pozice, byly srovnatelně ohodnocené, nehledě na to, zda je vykonává muž nebo žena. Dále by měla existovat jasná kritéria pro zvyšování platu a přístup k případným výhodám (firemní auto, telefon, přístup na internet...). Jejich čerpání má být závislé na výkonu a kvalitě pracovní činnosti a je nutné zajistit, aby zaměstnaní měli potenciálně stejné šance na benefity či navýšení platu. Rozdíly v platech mezi muži a ženami jsou způsobeny různými faktory. Jedním z nich je předpoklad, že typicky „ženskou“ pozici je možné ohodnotit níže bez ohledu na její hodnotu. Opět z výzkumu Gender centra: *„Takže kdyby tady seděl muž, tak by měl stejný plat?“* *„Ale on by tady neseděl...“* (Gender centrum, 2002). Tato platová bariéra se odráží i v zřejmé snaze žen proniknout do „mužských“ profesí, která však není kompenzována přesunem mužů do „ženských“ profesí.

Vzdělávání:

Zaměstnavatelé by měli zhodnotit, zda jsou možnosti vzdělávání stejně dostupné pro všechny zaměstnané, tzn. že se o nich všichni zaměstnanci dozví, konají se v přijatelnou dobu i to, že jsou všichni zaměstnaní stejnou měrou vybízeni k účasti. Současnou realitou je fakt, že ženy tráví mnohem více času péčí o domácnost i děti, a je pro ně tedy náročnější účastnit se dalšího vzdělávání, a to zejména v případě, koná-li se v pozdních odpoledních hodinách. Může se též stát, že ženy nejsou vybízeny k určitému typu vzdělávání na základě předsudku, že pro ženy profesní realizace není důležitá: *„Žena chodí do práce proto, že musí pracovat a něco vydělat, kdežto muži, ti chodí do práce proto, že tou prací žijou,“* (Gender centrum, 2002).

Propouštění:

Nemělo by docházet k systematickému znevýhodňování určité skupiny. Důležité je zhodnotit přínos jednotlivých zaměstnaných a podle toho učinit rozhodnutí.

Pracovní atmosféra:

Vztahy mezi zaměstnanými by měly být zcela korektní, pracovní prostředí by nemělo být pro nikoho urážející či nepříjemné. To platí zejména pro kontakty se sexuálním podtextem,

kteře se bezpodmínečně musí konat za oboustranného souhlasu, přičemž nesmí docházet k zneužívání moci ze strany nadřizených.

Podpora sladování rodičovství a zaměstnání

Pro podporu sladění rodičovství se zaměstnáním je pravděpodobně organizačně nejjednodušší nabídnout zaměstnaným změnu charakteru pracovní doby. Nabízí se možnost zkrácení úvazku, flexibilní pracovní doba, „stlačení“ pracovního týdne (4 pracovní dny po 10 pracovních hodinách), komplikovanější možností je tzv. *sdílení úvazku*, kdy se o jednu pozici dělí dva lidé (4+4 hodiny nebo v praxi osvědčenější systém 6+2 hodiny denně). Další možností je i tzv. *home office*, kdy zaměstnaní pracují částečně či zcela doma. Nedá se říci, která z těchto variant je nejvýhodnější, všechny mají svá pro i proti (z hlediska zaměstnavatele i zaměstnaného), důležité je tedy dojít ke shodě, která bude přijatelná pro obě strany.

V České republice jsme si zvykli na využívání tří až čtyřleté mateřské, resp. rodičovské dovolené, kdy je zaměstnaný zcela izolován od pracovního prostředí a věnuje se pouze péči o dítě apod. To však není ve většině okolních zemí zvykem a také u nás se stále častěji setkáváme s rodiči, kteří se chtějí do pracovního procesu zapojit dříve nebo mají zájem dobu strávenou na rodičovské dovolené využít k prohloubení kvalifikace. Zaměstnavatelé mohou nabídnout rodičům plán postupného návratu do zaměstnání, kdy je po individuální dohodě přijat scénář návratu rodiče na původní pracoviště. Příkladem může být dohoda, kdy první půlrok je rodič zcela vázán péčí o potomka, ale dostavuje se na pravidelné organizační porady, v druhém půlroce pracuje na poloviční úvazek a další rok již pracuje na plný úvazek s flexibilní pracovní dobou.

Pro vyšší zapojení rodičů je vhodné pravidelně je informovat, například formou e-mailového zpravodaje z pracoviště. Plné zapojení rodiče může být též podpořeno intenzivnějším vzděláváním po jeho návratu do zaměstnání nebo nabídkou supervize (pracovník vykonává úkoly pod vedením/dozorem zkušeného kolegy), která též pomůže rychlejšímu zapojení do práce.

Na některých pracovištích je zcela běžné, že zde děti s rodiči tráví určitý čas společně. Prostupnost rodinného a pracovního

prostředí lze zvýšit u velké části pracovišť vyčleněním speciálního prostoru pro kojení a přebalování, zavedením dětských koutků nebo provozem firemní školky. Nejméně náročné je pořádání jednorázové akce pro rodiče s dětmi. Tato opatření mohou být nejen součástí vstřícné sociální politiky zaměstnavatele, ale podpoří i aktivnější zapojení rodičů v zaměstnání.

Opatření na podporu profesního rozvoje žen

Ženy v České republice tvoří 44,8 % všech zaměstnaných, většina z nich pracuje na plný úvazek, přičemž v poslední letech jednoznačně stoupá počet vysokoškolsky vzdělaných žen. Existují výrazně feminizovaná odvětví, kde pracuje větší množství žen, tyto profese mají ale nižší společenský statut a jsou finančně podhodnocené. V určitých oborech (technické obory), ale zejména na vyšších pozicích dochází k nedostatečné reprezentaci žen. Přitom jejich vyšší zastoupení by mohlo přinést zajímavé změny: nový pohled na problematiku, jiný styl práce, změnu vztahů aj.

Stejně tak je samozřejmě smysluplné podpořit muže v přístupu k typicky „ne-mužským“ povoláním, kde se však mohou velmi dobře uplatnit. Například v mateřských školkách v podstatě muže nepotkáme, přitom několik málo školek, které mají s učiteli zkušenost, hodnotí jejich přínos jednoznačně pozitivně.

Pro podporu profesního zapojení žen je možné využít několik metod:

Supervize je bezpochyby technikou, která najde využití i bez ohledu na problematiku rovnosti. Velmi účinná však může být zejména v situaci, kdy se rodič, v našich poměrech většinou matka, vrací po rodičovské dovolené a je nutné, aby se rychle zapracovala. Tuto metodu lze také využít jako podporu mladých zaměstnankyň, které jsou pro organizaci perspektivní a předpokládá se jejich další kariéerní postup.

Obdobně i **mentoring** umožňuje (nejen) ženám předávat si své zkušenosti a znalosti, a může tedy přispět k podpoře profesního rozvoje žen, ale i vzájemné ženské solidarity. Vzhledem k stále časté přímé i nepřímé diskriminaci na základě pohlaví jsou supervize či mentoring mezi ženami vhodné též proto, že jim umožňují sdílet zkušenosti, překonávat společné překážky a řešit obdobné problémy.

Dalším způsobem, jak podpořit profesní zapojení žen, je tzv. **networking** či spolupráce různých ženských skupin mezi sebou, většinou mezi různými organizacemi s podobným zaměřením. V rámci networkingu je možné pořádat společná diskusní setkání, specifické vzdělávání, formulovat společné cíle a navrhnout nejrůznější opatření podporující rovnost příležitostí.

Specificky zaměřené **vzdělávání** je další možností, jak podpořit ženy. Například v situaci, kdy na nejnižší zaměstnanecké úrovni ženy převládají, ale s vyšší pozicí jich ubývá a ve vrcholném managementu nejsou zastoupeny vůbec, je vhodné realizovat manažerské kursy pro ženy.

Shrnutí

Aktivní uplatnění politiky rovných příležitostí musí stát v první řadě na otevřené spolupráci mezi zaměstnavatelem a zaměstnanými. Jen tak je možné dosáhnout shody, která bude opravdu smysluplná pro obě strany a umožní předejít možným negativním důsledkům, které může necitlivé uplatňování rovných příležitostí mít.

Tento text slouží jako orientační přehled nástrojů, které mohou být uplatňovány v rámci politiky rovných příležitostí. Nutno upozornit na to, že rovné šance není možné chápat jako nadstandard poskytovaný vstřícnou organizací. Zajištění prostředí, v němž se každý může plně rozvíjet, je základem dobře fungující společnosti.

Literatura:

Asklöf, C. a kol. (2003): *Příručka na cestu k rovnosti žen a mužů*. Ministerstvo práce a sociálních věcí.

Čermáková, H. a kol. (2002): *Na cestě do EU: Rovní příležitosti mužů a žen*. NKC Ženy a věda a Sociologický ústav AV ČR.

Čermáková, H. a kol. (2002): *Podmínky harmonizace práce a rodiny v České republice*. NKC Ženy a věda a Sociologický ústav AV ČR.

Kol. autorek. (2002): *Rovní příležitosti žen a mužů ve vybraných českých podnicích 2000–2001, zpráva z výzkumu*. Gender centrum FSS MU.

Monitorování procesu přistoupení k EU: Rovní příležitosti pro ženy a muže v ČR: (2003). Nadace Open society fund Praha.

Zaostřeno na ženy, na muže. (2002). Český statistický úřad.

<http://obcan.ecn.cz> – sekce rovné příležitosti

2. kapitola

Materství a otcovství

**Rodina: proměny materství,
otcovství a rodičovství**

Hana Maříková

*Hana Maříková působí v Sociologickém ústavu AV ČR, zabývá se feministickou sociologií a genderovou problematikou v rodině. V této oblasti publikovala řadu prací, mj. je editorkou knihy *Proměny současné české rodiny (Sociologické nakladatelství 2000)*, spolueditor-kou *Velkého sociologického slovníku (Karolinum 1996)* a časopisu *Sociologické aktuality (1989–1994)*.*

Rodina: proměny mateřství, otcovství a rodičovství

Matka a otec jsou bezesporu nejdůležitějšími osobami v životech většiny z nás. Bez nich bychom na světě nebyly my – jejich děti. Říkáme, že je „přirozené“ být matkou či otcem, že je přirozené mít děti. Co však v této souvislosti znamená výraz *přirozený*? Mělo by to být to, co je nám dáno „od přírody“, tzn. to, co je nám buď vrozeno instinktivně, nebo geneticky. Kdyby mateřské chování mělo ryze instinktivní základ (byl to jakýsi automatismus), toužily by všechny ženy dítě mít, „věděly“ by dokonce, kdy je „vhodné“ ho „z biologického hlediska“ mít („slyšely“ by tikot svých „biologických hodin“), jak dítě porodit i jak se k němu mají coby matky chovat. Ale je tomu opravdu tak? Jak to, že jsou ženy, které děti mít nechťejí, pokud „mít dítě“ má být výrazem biologické touhy? Jak to, že dnešní ženy zpravidla nejsou schopny samy porodit své dítě, jedná-li se o „přirozený akt“? Jak to, že některé matky jsou schopné své dítě odložit po porodu, „zbavit se ho“, nebo ho i v pozdějším věku opustit, existuje-li něco jako mateřská láska mající „svůj přirozený“ základ? Jak to, že jsou otcové, kteří se nestarají o své potomky? Jak to, že jsou kultury, kde je výchova dětí svěřována ženám, které se při ní „obejdou“ bez mužů, zrovna tak jako jsou kultury, kde je výchova dětí převážně mužskou záležitostí?

Pohled zpět do minulosti i do jiných kultur (v různém čase) nás utvrzuje spíše v tom, že mateřství stejně tak jako otcovství je přes svůj jistý biologický základ převážně sociálním „produktem“ (konstrukcí), neboť ospravedlňuje určité vzorce chování mužů (otce) a žen (matky) v dané kultuře. Společnost a kultura nám coby rodičům „říká“, zda děti mít či nemít, kolik jich mít, případně kdy – v jakém věku je vhodné je mít a kdy už se to naopak

zase „nehodí“, co máme dělat, jak se máme coby matky a otcové chovat. Vymezuje, co je přípustné, co je a není tolerovatelné mužům a ženám v jejich rodičovských rolích. Vymezení obsahu rodičovských rolí podléhá různým společenským tlakům a samo pak zpětně vyvolává určitý nátlak na muže a ženy, jak mají coby rodiče fungovat. Obsah mateřského a otcovského chování není tedy jednou provždy daný a neměnný. Vyvíjí se v průběhu historie a liší se mezi jednotlivými kulturami.

Matka nebo otec? Krátký historický exkurz

První kapitola knihy *Mateřská láska* od francouzské socioložky Elizabeth Badinter se jmenuje *Dlouhá vláda otcovské a manželské autority*. Tento název dává tušit, že otec měl v evropské rodině po dlouhé období v rodině hlavní slovo. Protože neexistovala účinná antikoncepce, byl muž tím, kdo fakticky rozhodoval o reprodukci v rodině. Muž byl zploditelem dítěte. Protože donedávna nebylo možné vyvrátit (a v jistém smyslu pak ani potvrdit) otcovství (pomocí exaktních lékařských metod), byla stanovena jasná pravidla soužití mezi mužem a ženou. Byly vytvořeny takové sociální mechanismy, které minimalizovaly možnost „pochybovat o otcovství“ muže a naopak měly zajistit, aby otec byl nezpochybnitelný a „jistý“ stejně tak jako matka (tzn. striktní zákaz mimomanželského sexuálního styku pro ženu). Podle (patriarchálních) pravidel tehdejší společnosti byla žena – manželka a matka – svému muži podřízena vždy a ve všem, nejen v oblasti sexuální.

Ještě v 19. století je moc otce v rodině poměrně značná a otec je považován za pater familias. Muž-otec zastupoval manželku i své děti před právem (ti byli v tomto smyslu nespěprávní), měl v rukou moc nad výchovou svých dětí. Byl však na druhé straně za tuto výchovu zodpovědný, stejně tak jako za budoucnost dětí (jejich povolání či sňatek). Muž-otec byl živitelem rodiny a výhradně on sám rozhodoval o tom, kdo se stane jeho dědicem. Celý sociální systém spočíval na systému reprodukce zaměřené na produkci a reprodukci ekonomických statků. Základní jednotkou v tomto systému byla rodina a jejím představitelem (reprezentantem) navenek byl otec. Otec ztělesňoval nejen moc a autoritu, ale hlavně „jistotu“ – byl nositelem původu, předpokladem a garantem existence rodiny. Na rozdíl ode dneška,

kdy je zástupným článkem v rodině otec, byla kdysi tímto zástupným článkem matka. Mohla být nahrazena chůvou (v bohatších sociálních vrstvách) nebo novou manželkou (po poměrně běžném úmrtí v důsledku porodu).

Rodičovství na pozadí společenských změn

O proměnách mateřství a otcovství nelze uvažovat izolovaně, je třeba je vnímat v kontextu proměny rodiny a ve vztahu k proměně společnosti coby celku. Je nutné si uvědomit, že s existencí moderní společnosti je spjata výrazné rozdělení světů, které muži a ženy obývali (a obývají). Rozštěpení společnosti na tzv. sféru veřejnou (mužskou doménu) a soukromou (doménu žen) mělo za následek poměrně striktní rozdělení jejich rolí. Zatímco ženy se v moderní době staly zodpovědnými za domácnost a výchovu dětí, muži měli za úkol rodinu hlavně uživit. Žena tak figuruje v roli matky, pečovatelky a „citového zázemí“, a je jí tedy přisouzen svět rodiny a péče o domácnost, muži je naopak vyhrazen svět práce a veřejné aktivity.

Vývoj, resp. proměna moderní rodiny pak bývá dávána do vztahu s proměnou jak materiální existence společnosti (rozvojem industrializace, urbanizace, prostředků technické komunikace, rozvojem vědy, techniky i nových technologií apod.), tak s proměnou hodnotového systému společnosti (svoboda, autonomie, důraz na individualitu apod.). Ať je podstatou proměny rodiny do její dnešní podoby cokoli, faktem zůstává, že rodina se ve 20. století v našem kulturním okruhu zmenšila, „atomizovala se“, osvobodila se od omezení, tlaků a svazujících pravidel nejbližšího prostředí (sousedství, širší rodiny, náboženské obce apod.), na druhé straně se stala daleko více než kdy předtím závislou na neosobních institucích – na institucích „moderního“ státu (škole, systému sociálního zabezpečení, zdravotním systému apod.), které rodinu v určitém smyslu vyvlastňují a nahrazují ji (nahrazují zcela či částečně některé z rodičovských rolí a funkcí).

Ve 20. století se proměňuje zásadním způsobem i vztah mezi rodiči a dětmi, pozice a úloha dítěte v rodině. Ještě na konci 19. a počátku 20. století bylo povinností rodičů předat dětem kapitál ve formě majetku, vlastnictví (tj. ekonomický kapitál). Tehdy bylo dítě chápáno „instrumentálně“ jako skutečná či potenciální ekonomicky činná osoba, jako dědic majetku

a pokračovatel rodinné tradice. V pozdějším období, zejména po druhé světové válce, začíná být vnímáno jako blízký bezmocný tvor potřebující lásku a péči svých rodičů, který jim tento přístup později recipročně vrátí. Dítě se v této době stává středobodem života rodiny. Představuje svébytnou hodnotu, pro kterou jsou rodiče schopni se až obětovat. Právě proto, že dítě je vysoce cenné, snižuje se počet dětí v rodinách, aby jim rodiče byli schopni zajistit kvalitní péči a výchovu. Zejména pak existence „jedináčka“ v rodině je „ospravedlňována“ vysokou mírou (časových, citových a jiných) investic do dítěte, které mají zajistit kvalitnější přístup rodičů k dítěti, zodpovědnější plnění rodičovské role. V rodinách v tomto období dochází k předávání kapitálu symbolického hlavně v podobě vzdělání, které má dítěti zajistit jeho budoucnost. V poslední třetině minulého století je však možné zaznamenat další změnu. Dítě je sesazeno „z trůnu“, přestává být citovým pojítkem ve vztahu muže a ženy. Ústředím bodem rodiny se stává křehký vztah mezi mužem a ženou založený na citových poutech. Dítě již není podmínkou „šťastného“ partnerského soužití. Jak se na pozadí těchto změn proměňuje pojetí mateřské a otcovské role?

Otec a matka ve 20. století

Zatímco po dlouhé období historického vývoje evropské rodiny byl důležitější postavou v rodině otec, ve 20. století se jí stává matka. Postupně se ustanovuje tzv. kult mateřství, vytváří se tzv. „mateřský mýtus“. Mateřství je často chápáno jako ryze biologický jev, hovoří se o mateřském instinktu či o mateřské lásce, které jsou vnímány jako přirozené a bývají nekriticky přeceňované. Mateřské roli je přisouzen zásadní význam ve zdravém vývoji dítěte. Je to matka, která je činěna zodpovědnou za správnou výchovu svých dětí (daleko více a častěji než otec). Nejen v „ideologické rovině“, ale i fakticky vzrůstala důležitost a moc matky v evropské rodině 20. století. Zatímco mateřský mýtus glorifikoval mateřskou roli ženy, otcovská role ve výchově dítěte začala být marginalizována (odsunuta do pozadí).

Jak se v situaci, kdy se rodina zmenšila, došlo k erozi mužské role (v některých ze svých dřívějších rolí je muž částečně nebo dokonce zcela nahrazen ženou) a snížila se jeho pozice v rodině (byl postupně zbaven své autority a značné části pravomoci v rodině),

muž cítí? Jak se dokázal vyrovnat se vzrůstající emancipací ženy uvnitř rodiny? Ne moc dobře. Muž je v průběhu 20. století odsouván v rodině do pozadí nejen v ideologické rovině, ale i v každodenní realitě. Jeho role se v běžném životě stává stále více nejasnou, takže se dokonce hovoří o „zlabilnění“ role muže. Jedni z rodin mizí v důsledku rozvodů (zmizelí otcové), druzí jsou v rodinách často fakticky nepřítomni v důsledku svého vysokého pracovního vytížení (nepřítomní otcové), i když formálně v rodině figurují. V těchto souvislostech se hovoří o dezerci otců, o krizi otcovské autority apod.

Komplementarita rolí otce a matky

Přes všechno, co bylo doposud uvedeno, je nutné si uvědomit, že otec a matka jsou v naší kultuře 20. století pojímáni jako dvě rozdílné, avšak doplňující se osoby. Zatímco otec má plnit roli instrumentální (živitel, ochránce) a symbolickou (nositel původu, autority), ženě je komplementárně vymezena role expresivní, citová. Zatímco muž se nemá projevovat emocionálně, žena starající se o domov má být jemná, milující, „mateřská“ – má se starat o zabezpečování citových potřeb členů své rodiny. V tomto „tradičním“ pojetí jsou obsahy rodičovských rolí chápány jako přirozené. V takové situaci je na muže a ženy vyvíjen silný nátlak a rodičovství se v konečném důsledku stává vysoce závaznou sociální normou. V této situaci není (téměř vůbec) možná volba, zda dítě mít či nemít. Je totiž „nepochopitelné a nepřípustné“ dítě nemít. A tak jsou nuceni mít děti všichni, kdo je biologicky mít mohou.¹

Ukazuje se, že pokud jsou obsahy rodičovských rolí vymezeny příliš striktně a rigidně, je takovéto vymezení neuvěřitelně svazující a v konečném důsledku pro mnohé nevyhovující. Ten, kdo tuto roli dokáže beze zbytku naplnit, je považován za dobrou matku či dobrého otce, jejich opak za špatnou matku a špatného otce. Realita běžného života je však barvitější. Ne všichni muži jsou dobrými (vzornými) otci, stejně tak jako ne všechny ženy jsou dobrými (vzornými) matkami. Ale přesto mohou být ještě docela ucházejícími, „obstojnými“ (docela dobrými) otci či matkami, což představuje situaci daleko příznivější, než kdyby si svou rodičovskou roli neplnili vůbec (nebo „hodně špatně“) a děti by musely být umístěny mimo rodinu, například v zařízeních zajišťujících náhradní péči o dítě.

Nové pojetí rodičovských rolí

Proti argumentu, že mateřství je ryze biologickou záležitostí a je zdrojem štěstí pro ženy, je vznášena námitka, že pojetí mateřství je sociálním konstruktem a zdrojem štěstí být sice může, ale nemusí. Záleží totiž na tom, jakou hodnotu daná společnost mateřství připisuje.² Pokud je mateřství chápáno jako tradiční ženská hodnota a pokud jsou ženské hodnoty ve společnosti nedoceňovány, resp. jsou oceňovány níže než hodnoty mužské, dostává se žena do nevýhodného společenského postavení. Přínejmenším v první fázi svého mateřství se stává fakticky závislá buď na otci dítěte (doposud zpravidla svém manželovi), nebo na státu, který otce v jeho ekonomické roli částečně nahrazuje.

Ve společnosti, resp. kultuře, kde je výše hodnocena sféra práce a veřejné angažovanosti a níže sféra domácí, je pak status ženy, která se ocitá doma v důsledku svého mateřství, vždy nižší než status pracujícího muže nebo i jiné ženy, která pracuje (pracující, zaměstnané ženy).

Řešení v rámci daného stavu, kdy existuje rozdělení společnosti na dvě rozdílné sféry, spočívá v tom, že dojde k jejich „sblížení“ reformulací požadavků na rodičovské role i změnou organizace pracovní sféry. Ta je stále ještě „mužským“ světem, organizovaným spíše podle požadavků, potřeb a nároků mužů než žen-pracujících matek. Pokud by měla vyhovovat ženám, potažmo rodičům, musela by být schopna reagovat citlivěji na potřeby žen-matek, resp. rodičů obecně – například rozvržením pracovní doby, její větší flexibilitou, variabilitou pracovních úvazků a podobně.

Ani sféra rodiny a domácnosti by neměla uniknout podstatným změnám. Jsou formulovány nové požadavky, nová očekávání vůči roli otce, ale i matky. Od otce se očekává větší citová zainteresovanost a angažovanost, větší pochopení a vcítění se do „druhých“ (členů rodiny). Jsou na něj kladeny nároky především v citové rovině. Od ženy-matky se očekává samostatnost, rozhodnost, schopnost zabezpečit sebe i své děti (díky roli pracující matky). Očekává se i větší míra partnerství mezi rodiči, která je formulována v požadavku rovnoměrného sdílení rodičovských rolí – a to nejen při faktickém výkonu prací, při nichž koneckonců mohou být rodiče zastoupeni i zvenčí, ale především

u povinností (zodpovědnosti) a práv. Nároky na role obou rodičů se k sobě přibližují, matka a otec, muž a žena by měli být ve svých rolích více zástupní.

Dalším řešením je zásadní restrukturační hodnotového systému společnosti uznáním svébytnosti a důležitosti ženských hodnot pro existenci lidstva – zejména hodnoty života, péče o druhé, sounáležitosti a zodpovědnosti vůči jiným. Toto přehodnocení by mělo vést i k jinému pohledu na svět a celkově zodpovědnějšímu přístupu k němu (včetně „nekořistnického“ přístupu k přírodě).

V jistém smyslu „krajní“, ale možnou pozicí při řešení problému je odmítnutí mateřství (zejména v souvislosti s patriarchální podobou rodiny a patriarchálním uspořádáním celé společnosti nebo naopak v souvislosti s „respektováním“ pravidel mužské hry a jejich využitím pro sebe – tj. pro ženy).

Postoje k mateřství u nás:

A) Střední a starší generace žen:

Ženy střední a starší generace měly děti relativně velice brzy. Průměrný věk při narození prvního dítěte se dlouhou dobu pohyboval okolo 22,5 let. Do 25 let si naprostá většina našich „starších“ žen „splnila“ svou „reprodukční povinnost“. Děti se rodily převážně v úplných rodinách, ale přibližně v polovině případů byl první sňatek „vynucen“ těhotenstvím. V 80. letech se rodilo mimo manželství okolo 8 % dětí, narození dítěte bylo tedy spojeno s existencí manželství (které se zhruba v 30 % případů později rozpadlo). Vzhledem k malé dostupnosti účinné antikoncepce bylo touto metodou regulováno narození spíše dalšího dítěte (či dětí) než dítěte prvního.

Střední a starší generace žen u nás byly jak matkami, tak pracovaly. Pro toto spojení se vžilo označení pracující matka. Jednalo se o ženy, které více či méně úspěšně dokázaly skloubit obě role, a pro jejich identitu byly obě tyto role důležité.³ Většina z nich však aplikovala model, který byl nazván modelem pracující ženy-matky bez kariérových ambicí. Tento model byl v jistém smyslu výhodný pro obě pohlaví i úspěšný z hlediska komplementarity rolí muže a ženy v rodině. Rozkládal totiž zodpovědnost za finanční zabezpečení rodiny na dva subjekty – muže

a ženu – a zachoval přitom ostatní nerovnosti v dělbě práce jak v domácnosti a rodině, tak ve sféře placeného zaměstnání.

B) Generace mladých žen do 35 let:

Po roce 1989 u nás došlo k výraznému poklesu porodnosti. Tento jev je vysvětlován jak dostupností účinné antikoncepce, tak změnami hodnotové orientace současné mladé generace. Zatímco na konci 80. let činila úhrnná míra plodnosti zhruba 1,9 dítěte na jednu ženu, na počátku nového tisíciletí je nižší než 1,2 dítěte. To znamená, že část mladých žen (zpravidla s vysokoškolským vzděláním, neboť ženy s nižším vzděláním reprodukuje spíše výše zmíněný model chování) narození svých dětí buď odkládá, nebo na mateřství rezignovala. V tuto chvíli se nedá s určitostí říci, co je pravdou. Pokud ženy narození dítěte odložily, mohou je v tuto chvíli ještě mít (což se dá s jistotou vyhodnotit až při dalším sčítání lidu). V každém případě se u mladších generací žen objevuje možnost volby mezi rodinou a prací a mladé ženy této volby (zdá se) využívají.

Podle kvalifikovaných odhadů až 1/5 současných mladých žen zůstane bezdětných. Z větší části se bude jednat o ženy, které budou bezdětné dobrovolně, vzhledem k dostupnosti antikoncepce a stále se zvyšující úspěšnosti metod asistované reprodukce. Tyto ženy dávají přednost svému pracovnímu uplatnění a pracovní kariéře před mateřstvím.

Pokud se děti rodí, pak se jich stále více rodí mimo manželství. To souvisí s poklesem hodnoty manželství a rozvojem alternativních forem partnerského i rodinného soužití. I když mnohé matky zůstávají svobodné, nemusí to nutně znamenat, že jsou osamělé, že žijí samy bez partnera. Největší procento dětí narozených mimo manželství se objevuje u žen s nižším vzděláním, kde je možné předpokládat, že stát nahrazuje otce v jeho ekonomické roli živitele (i když otec fakticky s rodinou alespoň nějakou dobu žije). Část svobodných matek může skutečně se svým partnerem – biologickým či náhradním otcem dítěte – žít v tzv. nesezdaném soužití (faktickém manželství). Větší procento matek se však ocitá samo se svým dítětem či dětmi (stává se osamělými) v důsledku rozvodu, nikoli proto, že by neuzavřely sňatek. I když porodnost u nás klesá, představuje mateřství pro část žen

ské populace svébytnou a v jistém smyslu ničím nenahraditelnou hodnotou. Pokud současné mladé ženy mají děti či je budou mít, dá se častěji předpokládat na rozdíl od minulosti, že tyto děti skutečně mít chtějí, že se stále méně bude jednat o „nechtěný důsledek“ partnerského soužití, naopak se pro ně rozhodnou s větší mírou svobody a doufejme, že i s vyšší mírou zodpovědnosti než předchozí generace matek.

Prolínání biologické, sociální a právní dimenze rodičovství

Z toho, co bylo doposud řečeno, je zřejmé, že mateřství a obecně rodičovství je komplexním jevem zahrnujícím různé roviny. Má svou biologickou dimenzi, která nachází své vyjádření v určení biologického rodiče (rozlišujeme tedy biologickou matku a biologického otce). Má však podstatnou dimenzi sociální. Zde je důležité, kdo skutečně roli rodiče plní, kdo s dítětem žije a vychovává ho, nikoli to, kdo dítě zplodil. Zatímco v „ideálním“ případě je biologický a sociální rodič jedna a táž osoba, mohou nastat a nastávají případy, kdy tomu tak být nemusí. Pokud se biologický rodič „nekryje“ s rodičem sociálním, hovoříme v tomto případě o „náhradním“ rodiči.

Biologické rodičovství bylo dříve zpochybnitelné pouze u muže, matka byla díky porodu „vždy jistá“. S rozvojem metod asistované reprodukce se však ukazuje, že celá záležitost se stává složitější a i v případě matky se dá pochybovat, kdo je biologickou matkou narozeného dítěte. Je jí žena, která darovala vajíčko a jejíž genetickou výbavu si plod s sebou přináší na svět, nebo je jí žena, která se uvolila plod donosit a porodila jej? A tak se před námi otevírají nové dimenze problému mateřství.

V neposlední řadě je pak nutné uvažovat i v legislativní rovině a rozlišovat, kdo je rodičem v právním slova smyslu. Je jím ten, komu přináležejí rodičovská práva, zodpovědnost a povinnosti. Tato dimenze nabývá na důležitosti v případě osvojení dítěte, ale i v případě právě uvedeném, jenž se týká „sporu o biologické rodičovství“.

¹ Připomeňme si, že za minulého režimu bylo jen necelých 6 % žen bezdětných! Vezmeme-li v úvahu, že v populaci je kolem 4 % žen neplodných, dále se odhaduje, že v populaci je 3 až 4 % lesbiček, 3 % žen mentálně retardovaných, 6 % těžce fyzicky handicapovaných, pak je tento údaj „neuvěřitelně“ nízký. Mimo jiné to znamená, že dítě měla každá žena, která ho biologicky mít mohla (i když mohlo být mateřství ze sociálního hlediska poměrně problematické). Mateřství doposud patřilo k významným životním událostem v životě téměř každé ženy u nás.

² I v rovině subjektivního prožívání se ukazuje, že vnímání mateřství není jednoznačné. Běžný život nás přesvědčuje o tom, že i když mateřství pro některé ženy může být zdrojem štěstí a jistým naplněním jejich života, může také být „břemenem“, obětí a někdy dokonce může být spojeno i s utrpením.

³ Přestože mnohé ženy za socialismu byly donuceny pracovat z důvodů ekonomických (z jednoho příjmu rodina zpravidla nemohla vyžít), stala se pro ně práce nejen ekonomickou nutností, ale pro mnohé z nich byla i prostředkem jejich sebe-realizace.

Slovníček pojmů:

Biologická reprodukce – „obnova“ lidské populace rozením dětí

Patriarchát – společenské uspořádání, společenský systém, v němž muži dominují nad ženami, ženy jsou ve všech sférách sociálního a společenského života mužům podřízeny

Symbolický kapitál – suma aktuálních či potenciaálních zdrojů „nemateriální povahy“ (zejména sociální kontakty a vzdělání), kterými může jedinec ve společnosti disponovat

Reprodukční povinnost – splnění si povinnosti zajistit za sebe „náhradu“ v lidské populaci prostřednictvím rození dětí

Úhrnná míra plodnosti – počet živě narozených dětí připadajících na jednu ženu, pokud by po celé její reprodukční období zůstala plodnost stejná jako v daném roce

Nesezdané soužití, faktické manželství nebo také **kohabitanace** – intimní soužití a svazek dvou osob bez formálního uzavření manželství

Emancipace žen – osamostatnění žen, vymanění z podřízeného postavení, získání nezávislosti a rovnoprávnosti v oblasti občanské, politické, ekonomické, sexuální a v rodině.

Literatura:

Badinter, Elizabeth (1978): *Materská láska*. Bratislava, Aspekt.

Bakalář, Eduard, Jiří Kovařík (2000): *Otcové, otcovství v České republice*. Demografie 42, č. 4: 266-272.

Hašková, Hana (2003): *Hranice mateřství*. Gender, rovné příležitosti, výzkum. 1–2/2004: 4–6. (www.genderonline.cz)

Mareš, Petr (2002): *Co znamená mateřství? Sedmá generace 10/2002: 30-33.*

Radimská, Radka. (2002): *Mateřství, otcovství a moc*. Gender, rovné příležitosti, výzkum. 4/2002: 1–3. (www.genderonline.cz)

Svobodu otcům!

Marek Šálek

Marek Šálek je novinář. Pracoval jako reportér v časopisech Mladý svět a Respekt, nyní je redaktorem domácí rubriky v časopise Týden. Uvedený článek napsal pro BBC během své rodičovské dovolené.

Svobodu otcům!

Před dvěma roky jsem opustil dočasně zaměstnání, abych se mohl starat o našeho druhorozeného syna, zpočátku půlročního, dnes dvouapůlletého. V těchto dnech jej takřikajíc odkládám do školky a vracím se do vyšlapaných bačkor své původní profese. Dovolte mi proto provést malou bilanci ztrát a nálezů.

Předem musím přiznat, že jsem měl na triku sotva polovinu z toho, co obvykle musejí stíhat ženy. Nikdo mi nedával najevo, že by se každý večer mělo na stole kouřit z talířů, že v prádelnicích musí na každého člena rodiny čekat vždy voňavé a pečlivě složené prádlo, nebo že se děti neobejdou bez písковиště, čtení pohádek a všech podobných činností, při kterých se propadám do stavu blízkého hibernaci. Zkrátka, jak podotkla jedna moje známá, moje žena je v tomhle směru „naprosto skvělý manžel“. Beztak mi chvíli trvalo, než jsem si na svoji novou roli zvykl, což bylo způsobeno hlavně reakcemi lidí v nejbližším okolí. Cítil jsem totiž, že zatímco ženy ve mně začaly spatřovat jakéhosi posla dobré naděje, tak pro muže jako kdybych se proměnil v rosolovitého podivína pod pantoflem, který patrně z obav před postupujícím kapitalismem raději zalezl mezi plíny a plyšáky. Není divu, že pokud jsem se ocitl ve společnosti, nenápadně jsem se začal vměšovat do dámských hloučků. Protože komu jinému bych taky všechny ty roztomilé, nicméně banální zážitky vyprávěl...

Na sebevědomí mi nepřidalo ani to, když se ozval dramaturg komerční televize, připravující debatní pořad s podtitulem *Jak jsem si zničil kariéru*. Puzen touhou vysvětlit na kameru tenhle bezděčný omyl, ocitl jsem se nakonec ve studiu po boku věhlasného atleta, kterému těsně předtím, než se mohl porvat o olympijskou medaili, ukončilo poničené koleno všechnu slávu, a dalších účinkujících, kteří vždy nějakou těžkou ranou osudu skončili přinejmenším v invalidním důchodu.

Přesto neváhám prohlásit, že uplynulé dva roky patřily k tomu nejzajímavějšímu, co jsem kdy prožil. A pokud by se na to, zda

s malým dítětem zůstane máma nebo táta, i nadále pohlíželo jako na konflikt, ve kterém proti sobě stojí muž a žena, musím se alespoň sám za sebe důrazně ohradit. Myslím si totiž, že pokud by si to otcové a matky upřímně přiznali, došli bychom k jinému závěru. A totiž, že jsme se nechali převálcovat společenským mýtem, podle kterého nejenže vdaná žena patří hlavně za plotnu, ale podle kterého muž je v podstatě takový oslík na peníze. Od svých politiků i zaměstnavatelů chci proto od nyníška zcela rovný přístup k oběma pohlavím, včetně jejich srovnatelného finančního ohodnocení. Jen tak se totiž muži mezi třicítkou a čtyřicítkou budou moci svobodně rozhodovat a případně zůstat doma s dětmi, odpočinout si alespoň na chvíli od kariérové hydry a zpestřit si tu svoji krizi středního věku. Zkrátka zažít zase něco nového a vzrušujícího, jako když nám bylo osmnáct.

Protože stejně jako se ženy bouří proti své degradaci do rolí pračky, myčky, vysavače a nákupního košíku v jednom, můžeme se my muži zeptat: kdopak nás to odsoudil k doživotnímu profesnímu sebeprosazování, které nám nedovoluje vychutnat si svůj život se vším, co k němu patří, tedy včetně svých dětí a svojí ženy?

Muzi na rodičovské dovolené

Iva Šmídová

Mgr. Iva Šmídová působí na katedře sociologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně, kde přednáší kursy úvodu do gender studií. Jejím zaměřením v této oblasti je výzkum podob mužstostí. Dříve se zaměřovala na méně obvyklé podoby mužské identity mužů v ochraně přírody, současná práce směřuje k pečujícím otcům. Je členkou mezinárodního týmu mapujícího problémy mužstostí a mužů v Evropě (5.a 6. Rámcový program EU).

Je spoluzakladatelkou Gender centra FSS MU a koordinátorkou vznikajícího samostatného studijního oboru Gender studia (tamtéž). Organizovala v Brně několikaletý cyklus přednášek a seminářů „Gender pro učitele“ podpořený grantem OSF Praha a v Gender centru realizovala výzkum Rooných příležitostí žen a mužů v českých podnicích (grant OSF Praha).

Muži na rodičovské dovolené¹

Méně obvyklé rodičovské strategie v rodinách s malými dětmi jsou oblíbeným námětem debat mých vrstevníků. Mladé a hloubavé páry přicházejí s nápadem, někdy přímo rozhodnutím, zařídit chod svojí rodiny jinak, než je známý obraz muže chleboďárce a ženy pečovatelky o děti a domácí krb. Někdy se mohou k alternativnímu modelu inspirovat od svých rodičů. Jindy je naopak konvenční způsob rodinného uspořádání z původní rodiny vzorem odstrašujícím. Ve společném soužití je důležité si uvědomit, že každý z partnerů si do vztahu přináší jiné vzorce toho, jaká mu vyhovuje role v rodinných vztazích a jak si představuje, že se bude chovat a cítit partner/ka. Konfrontace vzájemných očekávání a otevřená komunikace mezi partnery je nezbytným krokem k tomu, jestli se ve společném soužití budou blížit konvenčnímu nebo některému z alternativních modelů.

Odhodlání mladých, často studentských párů nabourat dominantní model chodu domácnosti se může dařit realizovat dobře. Dohodnou se, že se budou dělit o domácí práce, jako jsou nákupy, vaření, praní, úklid či údržba obydlí tak, aby to bylo spravedlivé, a skutečně to tak dělají. Někdy se ale při pozornějším pohledu ukáže, že partnerka se stejně cítí více odpovědná za to, co doma zvládají či naopak nestíhají: než přijde návštěva, sama kritickým okem zhodnotí situaci, a protože ví, že i hosté často pochvalu na stav obydlí směřují „paní domu“, vrhne se na uklízení a přípravu pohoštění. Ona totiž také „vidí“, byla naučena, aby

viděla a všimla si takových pro partnera někdy přehlédnutelných a zanedbatelných věcí, jako je prach na zrcadle, fleky na linoleu, drobečky na koberci a neumytý záchod. Z vlastní zkušenosti vím, že nejtěžší na spravedlivém rozdělení starosti o domácnost pro mě bylo právě překonat ten pocit, že jsem to já, kdo je za domácnost primárně zodpovědný. A to můj partner byl a je velmi vstřícný a nedával mi mnoho důvodů ke stížnostem – on měl méně problémů s tím, že když někde bydlíme dva, budeme se rovným dílem o práci dělit. Chtělo to jen naučit jej vidět „špínu“ a „domácí úkoly“ tam, kde je zatím neviděl, tak jako to naučili mě. A přesvědčit sebe, že některé nepořádky nestojí za diskusi. (Navíc vím, že v některých domácnostech je tím pečlivějším, pořádkumilovnějším a čistotnějším z partnerů muž. Jen nevím, jestli pak cítí tu zodpovědnost on hned?)

Sdílení, vzájemná zastupitelnost či rozdělení domácích prací jsou však jen jedním z hledisek pro posouzení tendence páru k alternativním strategiím v péči o děti. Podle mě však jde o aspekt do značné míry rozhodující. Zahraniční zkušenosti totiž ukazují [Perkins, DeMeis], že jakmile se z partnerského páru příchodem dětí stane rodina, nutnost přeuspořádání vzájemných vztahů a chodu domácnosti způsobí silný příklon ke konvenčnímu modelu muže v práci a ženy s dětmi a u plotny. Citovaný výzkum i jiné studie naznačují, že jakmile se ke konvenčnímu modelu sklouzne, cesta zpátky je velmi obtížná a mnohdy na ni partneri rezignují [Holter 2003]. I v českém prostředí sociolog Možný [1983] popsal tento začarovaný kruh v podstatě jako „ekonomicky racionální“ volbu.

Dalším obtížným krokem k rozhodnutí partnerů, aby muž zůstal na rodičovské dovolené, jsou debaty o pečovatelsství. Budoucí rodiče se mohou *třeba* shodnout na tom, že je to v jejich páru budoucí otec, kdo je vhodnější a citlivější osobou ve vztahu k dětem, a že partnerka nechce na dlouho vypadnout z profese, která ji baví. Musejí však své rozhodnutí obhájit před širším okolím – před svými rodiči a dalšími členy rodiny, přáteli, zaměstnavateli, ale třeba i sousedy. Zřejmě se nevyhnou setkání se stereotypními, zjednodušenými obrazy a názory na to, jak to v rodině má být rozděleno: přesvědčení o nenahraditelné „mateřské lásce“ a schopnosti ženy dát dítěti to, co potřebuje, bude důvodem

k onálepkování partnerky jako „krkavčí matky“ a partnerovi hrozí degradace v hodnocení jeho mužství a zmužilosti.

Zvolené příklady však jsou do značné míry zjednodušující. Myslím, že v české společnosti jde častěji o snahu uspořádat rodinný život tak, aby se oba rodiče mohli starat o své děti. Aby i otcové byli vtaženi do péče o děti, aby jim nic nebránilo realizovat své aktivní, pečující otcovství. V současném uspořádání společnosti a dávek sociálního státu je však snazší, když zůstane s dítětem doma jeden z rodičů, než praktikovat střídavou péči nebo finančně náročnou možnost zůstat s dětmi doma pro oba rodiče. S jedním dítětem tak zůstane třeba doma matka, se druhým otec.

Mediálně prezentovaní otcové na rodičovské dovolené, označení někdy jako „matkové“ [Feřtek, Šálek, články v SME], zřejmě nepředstavují rozhodující část skupiny mužů, kteří zůstanou s dětmi doma. „Matkové“ jsou často muži se svobodným povoláním, otcové ze společenských vrstev, v rámci nichž si tuto „záměnu rolí“ mohli dovolit a rozhodli se pro ni dobrovolně.² Pečovatelskou roli vnímají jako příležitost obohatit svoji mužskou životní zkušenost o „mateřskou – pečovatelskou“ úlohu rezervovanou v naší společnosti především ženám.

Zahraniční výzkumy i názory české populace však naznačují, že mezi muže na rodičovské dovolené se často dostanou i jiné typy.³ Muže vedou k tomu, aby byli na rodičovské dovolené, především ekonomické důvody – nezaměstnanost muže či lépe placená práce partnerky. (Ve Finsku je to často muž ženy, která má vyšší vzdělání než on, a který bere ohled na ženinu práci a možnosti kariéry [Holter 2003:46]).⁴ Nezaměstnaní muži však nepředstavují medializovanou skupinu, těžko se daří je přesvědčit k veřejným výpovědím. Nejistota vlastní identity spojená se ztrátou zaměstnání a často i (spolu)živitelské rodinné role je u nich umocněna tím, že se dostali do pro muže stigmatizované „ženské“ role pečovatele o děti a domácnost.⁵

Mezi hrdými typy „matků“ a nejistými nezaměstnanými otci pečujícími o děti najdeme mnoho dalších modelů aktivního otcovství a k nim patřící přístupy partnerek. Třeba Aarseth našel mezi muži na rodičovské dovolené čtyři typy otců: muže sprave-

dlnosti, idealizátora rodiny, rozšiřovatele kariéry a pečovatele (the justice man, the family idealiser, the career widener, the caregiver.) [In Holter 2003:124].

Když se podíváme do statistik, zjistíme, že muži na rodičovské dovolené zatím nepředstavují v České republice početnou skupinu. Trend je však rostoucí. Podle výběrového šetření pracovních sil (VŠPS, šlo ovšem o výzkum s velkou výběrovou chybou) se počet mužů na rodičovské dovolené v průběhu let 1993–2002 pohyboval kolem 1–2 tisíce osob. Podle dat ze sčítání obyvatel v roce 2001 [Census 2001, ČSÚ 2003] byli mezi osobami pobírajícími v České republice rodičovský příspěvek v letech 1998–2000 muži v následujících počtech (vždy za 1. čtvrtletí): 1688, 1758 a 2051 muž (resp. 0,55 %, 0,60 a 0,72 % mužů) [Maříková 2003a:7].⁶

Když teď pozornost zaměříme již výhradně na muže pečující o děti, zjistíme, že se ve statistikách hledají obtížně: nemusejí pobírat rodičovský příspěvek, jinak jeden z oficiálních ukazatelů „rodičovské dovolené“ (těžko se vedou statistiky zaměstnavatelů, kteří muže uvolnili z práce k péči o děti například na neplacené volno). Mohou zůstat na trhu práce na částečný úvazek nebo jsou samostatně podnikající a jen snížili své pracovní aktivity. Pečující otce bychom možná našli i mezi muži pobírajícími invalidní důchod.

Zamyšlení nad pravděpodobnými sociálně demografickými charakteristikami mužů pečujících o děti vede k dalším obrazům. Média je někdy prezentují jako muže na volné noze, se svobodným povoláním. Dle mezinárodního výzkumu ve skandinávských zemích však výše společenského statusu (a platu) souvisí u mužů se zvyšujícím se tlakem na to, aby jejich chování odpovídalo tradičnímu modelu muže jako tvrdšího a dominantnějšího jedinice [Holter 2003:19–20].

Kromě jejich věku a vzdělání by mohlo hrát roli i to, v kolika letech se stali otci, kdy začalo a jak dlouho trvá jejich partnerské soužití, ale také možná věkový rozdíl partnerů. Ve své kvalitativní doktorské výzkumné sondě do životních drah Jiných mužů jsem narazila na malý či žádný věkový rozdíl partnerů, výjimkou nebylo partnerství se starší ženou (průměrný rozdíl věku snoubenců při

prvním sňatku v ČR byl přítom v roce 2002 stále konstantní 2,5 roku). Tento argument byl použit i pro vysvětlení úspěchu rovnostářských tendencí a malé podpory „patriarchálního“/„buržoazního“ modelu rodinného soužití ve skandinávských zemích [Holter].⁷

Pozornost bychom možná měli obrátit také na vazbu pečovatelské role otce na instituci manželství (nesezdané soužití a další formy rodičovství – v roce 2000 se 21,8 % českých dětí narodilo mimo manželství). Nabízejí nesezdaná soužití větší prostor pro aktivní rodičovství? Výzkumy zatím chybějí.

Dominantní rodinné modely vedou k zamyšlení nad rozdělením role „živitele rodiny“ a role „pečující osoby“ a nad modely mužství dle síly jejich vazby na otcovství (bezdětní muži apod.). Holter [p.121] rozlišuje také mezi otcovskými postoji „mít rodinu“ a „být rodina“. Kromě odborných debat a veřejných diskusí o modelech otcovství je třeba sociologickou pozornost zaměřit také na zmapování možností a bariér, jež jsou rodinným strategiím s mužem na rodičovské dovolené stavěny do cesty.

Řešení se nabízejí vždy v rovině mezilidské a institucionální. Výzkumné sondy do životů otců v domácnosti svědčí o významu „učení se za pochodu“ (learning by doing [Holter 2003:122]). Partneři jdou svým rozhodnutím, že doma zůstane s dětmi otec, proti proudu obecných očekávání. Mohou mít štěstí, že jejich bezprostřední okolí je bude podporovat, nebo mohou být natolik stateční, že své rozhodnutí obhájí nepříznivým reakcím navzdory (asi málokdo je tak nezávislý na svém okolí, aby jeho nepřázeň prostě ignoroval). K předsudečným hodnocením nezvyklých partnerských rozhodnutí, jako je stát se mužem na rodičovské dovolené, přispívá zmíněná tzv. komplementarita mužské a ženské role v rodině. Tento model však do značné míry ignoruje skutečnost, že muž již mnoho desetiletí není chlebodárcem. V České republice tvoří ženy přes 40 % pracovní síly a tak jsou spoluživitelkami rodin. Na druhou stranu jsou to matky, kdo zůstávají v naprosté většině případů s dětmi doma (na mateřské i rodičovské^B „dovolené“ i na nemocenské), a trh práce je tomu uzpůsoben. A tak bludný kruh racionální – ekonomické volby toho, co je pro rodinu výhodnější, často přesune ručičku rozhodování ke společensky akceptovanému a pro rodinu „pohodlnějšímu“ modelu

rodinného chodu. Individuální nespokojenost a problémy jsou pak řešeny na úrovni jednotlivých partnerských svazků a do nich se jen málokdy promítne širší strukturální rovina této problematiky.

Severské země mají řadu zkušeností se státní podporou alternativních modelů rodičovství včetně posílení role otců v rodině. Mezi hlavní počiny patřilo vytvoření pracovního prostředí příznivě nakloněného rodinám (family friendly work-places), a v posledních letech zavádějí tyto země i otcovskou dovolenou (rezervovanou pouze pro muže), tzv. *Daddie's month*. Ovšem i v těchto sociálně pokrokových zemích se potýkají s řadou genderových stereotypů a předsudků ze strany dalších sociálních aktérů, např. na trhu práce ve školství; především však jde o zakořeněné představy o rolích žen a mužů předávané v rodinách. Přitom výzkumy funkčních rodinných modelů nepotvrzují, že pečující otec dá dítěti méně než matka. V dosavadním společenském uspořádání rodinných rolí si takové otázky ve výzkumech prostě vůbec nekladli. Strach a obavy jsou vždy spojovány s něčím novým či staronovým a pozapomenutým, a snad pouze díky hrdinství a odvaze dobrovolných „matků“ se podaří i u nás prolomit stereotypně definované hranice otcovství a mateřství. Nabídla by se tím jistota identifikace s legitimním modelem rodičovství a otcovství těm mužům, kteří jsou okolnostmi donuceni zůstat na rodičovské dovolené a stydí se za svoji „ženskou“ roli. A usnadnilo by se rozhodnutí těm, kteří chtějí být s dětmi doma.

Empirické výzkumy této problematiky v České republice zatím chybějí. Pohled dalších disciplín (psychologie, sociologie, sociální antropologie, historie) na genderové aspekty forem rodinného upořádání přispěje k rozšíření kategorie otcovství a rodičovství (i mateřství) o dimenze a zkušenosti, jež v každodenním životě zakoušejí muži pečující o děti, jejich partnerky i páry střídavě či zároveň se starající o děti. Osobně považuji za důležité, aby byl obraz mužů-otců s dítětem v náručí (populární od 60. let minulého století) doplněn o zobrazení muže s dítětem v náručí, jak věší prádlo, luxuje, vaří večeři. Teprve tehdy bude totiž škála činností žen a mužů v rodině otevřena úplně a jednotlivé páry si budou moci zvolit a vyzkoušet konkrétní rodičovský

model, který jim bude vyhovovat nejvíce. Mým přáním je, aby se muži v domácnosti stali jedním ze standardních modelů rodičovských strategií partnerských párů v období s malými dětmi. Ovšemže vím, že prezentace v médiích je pouze jedním z kroků ke změně.

¹Tento text referuje především o úplných rodinách, kterou tvoří otec, matka a děti. Je však třeba mít na zřeteli, že řada rodin v České republice vypadá jinak. S oběma rodiči žijí asi tři čtvrtiny dětí [Ženy a muži v datech 2003], a tak se model muže na rodičovské dovolené objevuje i za hranicemi standardní představy o rodině.

²Jsou „matkové“ představiteli obráceného modelu rolí? Ne, často je jejich společenský status vysoký a nedostávají se do ekonomické závislosti na partnerech, píše Hobson [2002].

³Mimo rámec tohoto textu je důležité uvést, že mezi muže-otce, kteří pečují o (své) děti, nepatří jen otcové z úplných rodin. Patří sem například otcové vdovci či rozvedení otcové.

⁴Zajímavá jsou i data, proč muži nechtějí na rodičovskou dovolenou. Např. v Dánsku je to nedostatečná finanční kompenzace ušlého rodinného příjmu, pokud by doma zůstal muž (vyšší průměrný příjem otců než matek a tedy větší finanční ztráta v rodinném rozpočtu. Tedy také ekonomické důvody) [Holter 2003:55].

⁵A jak reagují partnerky mužů na rodičovské dovolené? A co ženy obecně na pečující otce říkají? Bakalář píše o soutěživosti otců a matek o děti [obálka knihy *Průvodce otcovstvím*, Bakalář 2002], Holter o tom, že pečovatelská rodinná role už je obsazena – matkami – a proto lze očekávat jejich nevstřícnost. Přicházejí tím o svoji jistotu ony [Holter 2003:88].

⁶Počet mužů, kteří samostatně pečují o nezaopatřené děti, byl v roce 2003 43 tisíce (30 tisíc v roce 1991). Ovšem sem spadají neúplné rodiny. Ještě k jiným číslům se dostaneme, když se podíváme na strukturu domácností a rodin s dětmi: jen s otcem žijí cca 2 % dětí bez ohledu na to, jestli jde o děti závislé nebo již nezávislé (jen s matkou 21 %, s oběma rodiči 76 %). Poměr se lehce zvyšuje s věkem dětí (18–24 leté děti s otcem ve 3 %). Kategorie „neúplné rodiny s otcem a závislými dětmi“ tvoří 1 % censových domácností [Ženy a muži v datech 2003:14–15].

⁷Holter uvádí, že např. na norském venkově bylo v 19. století běžné, že si mladší muži brali starší ženy [Holter 2003:79].

⁸Mezi příjemci rodičovského příspěvku bylo v roce 2001 99 % žen [Ženy a muži v datech 2003:58-9].

Literatura:

Bakalář, Eduard: *Průvodce otčovstím aneb bez otce se nedá (dobře) žít*. Vyšehrad, Praha 2002.

Hobson, Barbara (ed.): *Making Men into Fathers. Men, Masculinities and the Social Politics of Fatherhood*. Cambridge University Press 2002.

Holter, Øystein Gullvåg: *Can Men Do It? Men and Gender Equality – The Nordic Experience*. Temanord 2003:510, Nordic Council of Ministers. Copenhagen 2003.

Maříková, Hana (ed.): *Proměny současné české rodiny (Rodina-gender-stratifikace)*. SLON, Praha 2000.

Maříková, Hana: *Rodičovská dovolená a muži*. In: *Gender, rovné příležitosti, výzkum, 1–2/2003*, s. 7–8, Sociologický ústav AV ČR, Praha 2003a.

Možný, I.: *Rodina vysokoškolsky vzdělaných manželů*. UJEP. Brno 1983.

Perkins, H. Wesley & De Meis, Debra K.: *Gender and Family Effects on „Second Shift“*. *Domestic Activity of College-Educated Young Adults*. In: *Gender and Society 1/1996, Vol. 10*. SAGE. s. 78 - 93.

Ženy a muži v datech 2003. MPSV a ČSÚ Praha 2003

Příloha slovenského deníku SME 21. 2. 2003: *Pohľad ženy - téma muži na rodičovské dovolené*

Sedlačko Petr: *Ať žije dovolená aneb švec v zemi krále Miroslava*. www. klubu Dvojčat a vícerčat ČR.

Tréglová, Lenka: *Můj manžel je na mateřské*. In: *Marianne 10/2003: 134–137*

3. kapitola

Gay a lesbická proble- matika

Partnerské soužití gayů a lesbic:
kde jsme a kam směřujeme

Andrea Baršová

Andrea Baršová je absolventkou Právnícké fakulty MU v Brně a Středoevropské univerzity v Budapešti, obor srovnávací ústavní právo. Pracuje na odboru pro lidská práva Úřadu vlády. Zabývá se ochranou práv cizinců, uprchlíků a postavením menšin.

Partnerské soužití gayů a lesbiček: kde jsme a kam směřujeme¹

Přístup většinové společnosti k erotickým a partnerským vztahům mezi osobami téhož pohlaví prochází v posledních třech stoletích v euroamerické civilizaci radikálními proměnami. Jen o něco více než před dvěma sty lety mohly být – často i byly – sexuální kontakty mezi osobami stejného pohlaví stíhány nejtěžšími hrdelními tresty, například upálením. Dnes již většina evropských zemí chrání gaye a lesbičky před diskriminací. Některé země nabízejí párům stejného pohlaví také legalizaci jejich soužití. Jako první země na světě umožnilo Nizozemí od roku 2001 osobám stejného pohlaví uzavřít zcela regulérní manželství. V roce 2003 následovala Belgie. Vývoj od zrušení trestnosti homosexuálních styků po zrušení heterosexuální výlučnosti manželství – tedy dvou pilířů tradiční západní civilizace, zformované nadnárodní Římskou říší a křesťanstvím – je skutečnou revolucí.

Tato revoluce však neprobíhá ve všech zemích stejným tempem. Ve většině zemí, včetně České republiky, ještě není završena. Gayové a lesbičky se proto nadále potýkají s řadou problémů, které mají své příčiny v platných zákonech. To platí především pro situace, kdy dva partneri stejného pohlaví žijí spolu ve stálém vztahu. Ve svém příspěvku chci popsat základní trendy a modely řešení těchto právních problémů v zahraničí. V další části se budu věnovat současné situaci v České republice. Přitom se soustředím pouze na základní přístupy, modely a právní instituty, které jsou přímým výrazem politických, resp. ideologických rozhodnutí, a ukazují tak, kde jsme a kam můžeme jít. (Těm, kteří se chtějí seznámit také s odbornějšími, především právními problémy, je určen příložený výběr z literatury.)

Od konce starověku bylo v celé Evropě homosexuální jednání postihováno jako trestný čin. Zásadní změnu v nazírání na vzta-

hy mezi osobami stejného pohlaví přinesly teprve osvícenství a Velká francouzská revoluce. Představitelé osvícenství nepovažovali homosexualitu za rovnocennou s heterosexuální ani ji neschvalovali. Věřili však v princip vyjádřený v Prohlášení lidských a občanských práv z roku 1789, že „svoboda spočívá v možnosti dělat všechno, co neškodí jiným“. Postih homosexuality proto považovali za porušení práv člověka. Revoluční Francie se v roce 1791 stala první zemí, která trvale dekriminlizovala konsenzuální homosexuální styky mezi dospělými osobami. Tento přístup pak vyvezla do dalších zemí především v podobě napoleonského trestního zákoníku z roku 1810. První vlna dekriminlizace byla následována dalšími třemi: druhou na počátku 20. století (např. v roce 1917 v revolučním Rusku), třetí v 60. letech (a to na obou stranách železné opony), a nakonec po roce 1990 v zemích východní Evropy. Francouzská revoluce tak zahájila proces, jehož ideálním završením je úplné setřetí právních rozdílů mezi gayi a lesbičkami a heterosexuálně orientovanými osobami včetně práva partnerů stejného pohlaví na společenské a právní uznání jejich soužití.

V tomto procesu můžeme rozlišit několik vývojových fází. Nizozemský badatel Kees Waaldijk (Waaldijk, 2000) navrhuje pochopit je jako triádu, v níž je první fáze dekriminlizace (zachycena výše) následována druhou fází přijetí explicitních antidiskriminačních zákonů (od 80. let 19. století)² a završena třetí fází (od roku 1989), která přináší legalizaci partnerských vztahů gayů a lesbiček včetně úpravy otázek rodičovství. Podle Waaldijka je tento vývoj veden železnou logikou – jedna změna přímo generuje změnu další. Jinými slovy, čím více práv gayové a lesbičky mají, tím nepříjemnější se jeví zbývající rozdíly. Proti této optimistické vizi však jiní badatelé nabízejí skeptičtější pohled. Poukazují např. na to, že některé země, které homosexuální styky v 19. století dekriminlizovaly, v první polovině 20. století posléze zákaz znovu zavedly. Neblahý dopad na rozvoj práv příslušníků gay a lesbické minority měla také změna veřejného mínění v souvislosti se šířením AIDS. Např. v letech 1983 až 1992 nezrušily soudy ani zákonodárci v USA žádný zákon postihující homosexuální styky.

Ať již pohlížíme na budoucí vývoj s nadějí či obavami, je nepochybné, že doposud převažující vývojový trend je progresivní. Přes dílčí peripetie a nerovnoměrnost se dnes většina západoevropských a středoevropských zemí nachází ve stadiu přechodu od právní *tolerance* homosexuálních vztahů k jejich zákonnému uznání.

V evropských zemích, které uzákonily soužití osob stejného pohlaví, se uplatňují tři modely právního řešení jejich postavení: *severský, francouzský a nizozemský*. Tyto modely mají nejen různé právní, ale i různé psychologické dopady na partnery.

1. Nejstarším je severský model registrovaného partnerství. První zemí, která legalizovala soužití gayů a lesbiček touto formou, bylo Dánsko (1989). Dánský vzor v krátké době následovaly další severské země: Norsko (1993), Švédsko (1995) a Island (1996). Tento model se od ostatních dvou liší tím, že upravuje výlučně soužití osob stejného pohlaví. Aplikuje tedy pravidlo „podobně, ale odděleně“. Registrované partnerství existuje vedle heterosexuálního manželství jako paralelní institut pro gaye a lesbičky. Uzavřením „registrovaného partnerství“ získávají partneři obdobná práva jako manželé, avšak s určitými přesně stanovenými výjimkami. Registrované partnerství ve své původní podobě upravuje pouze vztahy mezi partnery a ponechává stranou případné vztahy k dětem a otázku rodičovství vůbec. (Termín „rodičovství“ zde označuje okruh vztahů mezi rodiči a dětmi v nejširším smyslu a zahrnuje také opatrovnictví, pěstounskou péči, adopce dětí a obdobné právní instituty a možnost použití metod asistované reprodukce.) K určité variantě tohoto modelu se přiklonilo v roce 2001 jako první země mimo skandinávský okruh také Německo.

2. Jinou cestou šel vývoj ve Francii, zemi s tradičně vysokým počtem faktických soužití. Francouzi přijali po dlouhých celospolečenských diskusích zákon o „občanském paktu solidarity“ (PACS) na podzim roku 1999. Francouzský zákon se od severského modelu zásadně liší tím, že umožňuje uzavřít pakt solidarity rovněž heterosexuálním dvojicím. Jak již název naznačuje, jde o institut založený na smlouvě. Práva a povinnosti osob, které uzavřou takovýto svazek, se v mnoha ohledech odchyľují od postavení

manželů; tato smlouva nemůže ani regulovat vztahy k dětem. Podle některých názorů PACS podporuje spíše pluralitu životních stylů než rovnoprávnost gayů a lesbiček. Francouzský model se uplatňuje v některých dalších evropských zemích (Belgie 1999) a v zemích, kde byly zákony či rozhodnutími vyšších soudních instancí přiznány určité právní důsledky manželství také faktickému soužití nesezdaných dvojic (tzv. konkubinát, kohabitace) včetně dvojic stejného pohlaví.

3. Nejradikálnější řešení představuje nizozemský model, který otevírá osobám stejného pohlaví možnost vstoupit do manželství, a to se všemi právními důsledky. Tento model byl, jak již bylo uvedeno, uplatněn z evropských zemí nejdříve v Nizozemí, kde byl v roce 2000 schválen zákon o zpřístupnění manželství partnerům stejného pohlaví a zákon o adopcích dětí osobami stejného pohlaví. Oba zákony vstoupily v účinnost 1. dubna 2001. V Belgii vstoupil obdobný zákon zpřístupňující manželství osobám stejného pohlaví v účinnost 1. června 2003. Za nizozemským vzorem však v lecčems pokulhává. Neupravuje adopci dětí manželi stejného pohlaví a v případě sňatku s cizincem požaduje, aby i jeho země manželství osob stejného pohlaví uznávala. (To v praxi znamená, že Belgičané mohou zatím uzavřít neheterosexuální manželství jen s Nizozemci.) Mimo Evropu přijal obdobnou radikální úpravu malý severoamerický stát Vermont v roce 2000.³

Všechny tyto modely mají – přes dílčí odlišnosti – jedno společné. Reflektují v právní rovině morální a politické přesvědčení, že civilizační hodnotou zasluhující celospolečenskou oporu a ochranu jsou hluboké citové vztahy mezi dvěma lidskými bytostmi bez ohledu na jejich pohlaví. Registrované partnerství má ovšem větší šanci, že se postupnými reformami bude přibližovat manželství se všemi důsledky. U francouzského modelu je vyhlídka na podobný vývoj menší, neboť samotné přibližování tohoto smluvního vztahu manželství je nelogické. PACS je zde proto, že mnoho heterosexuálních dvojic *nechce* uzavřít manželství, a nikoli jen proto, že dvojice stejného pohlaví manželství uzavřít *nemohou*. Přibližováním k manželství by tak PACS mohl ztratit smysl.⁴

I česká společnost je dnes postavena před otázkou, co znamená ústavní princip „rovnosti v právech“ a „rovné důstojnosti“ v přístupu ke gayům a lesbičkám a k jejich partnerským vztahům. Současné právní přístupy k této otázce u nás formují nejvýznamněji tři faktory. Prvním je relativně liberální tradice posuzování homosexuálního chování. Druhou významnou okolností, která působí ovšem v protichůdném směru, je důraz, jenž je u nás tradičně kladen na manželství jako na výchozí institut rodinného a společenského, resp. i státního života. Třetím faktorem je tlak na přijetí mezinárodních standardů, jenž se projevuje nejvýrazněji ve sféře harmonizace našeho právního řádu s normami Evropské unie.

Ač to může znít překvapivě, liberální tradice, jejíž kořeny lze hledat v době osvíceného panování Josefa II.,⁵ se prosadila i v období socialismu. Všeobecná trestnost homosexuálních styků byla zrušena již v roce 1961, čímž se tehdejší Československo zařadilo k nejprogresivnějším zemím. (Např. v sousední Spolkové republice Německo došlo k dekriminálníci až v roce 1969, v Německé demokratické republice v roce 1967 a stejně tak v Anglii). Dekriminalizace homosexuálního jednání byla dovršena v roce 1990, kdy byla sjednocena hranice konsensuálního sexu, jak heterosexuálního, tak homosexuálního, na 15 let. Současně byly odstraněny i některé zvláštní trestné činy spojené s homosexuálním stykem, jež byly často zneužívány komunistickou mocí k vydírání či šikanování gayů. (Trestný byl do reformy v roce 1990 pohlavní styk s osobou téhož pohlaví mladší 18 let, při zneužití její závislosti, styk za úplatu nebo pokud budil veřejné pohoršení.)

Na tento vývoj pak od konce 90. let navazuje postupné zavádění zákazu diskriminace na základě sexuální orientace. Poprvé se objevil v roce 1999 v novele zákona o zaměstnanosti; později byl převzat do zákoníku práce, zákona o vojácích z povolání či nejnověji do zákona o státní službě (2002). Působení újmy, mj. také na základě sexuální orientace, postihuje od roku 2001 i přestupkový zákon jako zvláštní přestupek proti občanskému soužití, který je možné sankcionovat pokutou. V současné době se již připravuje obecný antidiskriminační zákon, který by měl

postihnout rovněž diskriminaci na základě sexuální orientace. Měl by nabýt účinnosti nejpozději dnem vstupu České republiky do EU.⁶ Prosazování explicitního zákazu diskriminace je ovšem především výsledkem působení třetího uvedeného faktoru, tedy přizpůsobování českého právního řádu požadavkům EU. Mohli bychom s trochou nadsázky říci, že posun české společnosti do výše uvedené druhé vývojové fáze je spíše výsledkem píle úředníků nežli skutečným odrazem posunu celospolečenského vědomí.

Liberální tradice a evropský tlak jsou však ve svém působení bržděny dalším uvedeným faktorem, tradičním respektem k institutu manželství. A paradoxně do jisté míry i skutečností, že patříme k zemím, kde je rozvod, na rozdíl např. od Francie, relativně snadnou záležitostí. Tento přístup výrazně ovlivnil i malý zájem zákonodárců o jiná než manželská soužití dvou lidí, s jejichž existencí naše právní předpisy zpravidla nepočítají. Osoby rozdílného pohlaví však na tom bývaly vždy o mnoho lépe, když jejich soužití bylo zásadně tolerováno. Po roce 1948 se u nás projevil i vliv poměrů v bývalém Sovětském svazu, kde se uznával jakýsi poměr „druha a družky“. Vztah druh – družka byl sice okrajově reflektován v některých právních předpisech, např. v oblasti sociální, nikdy však nebyl upraven celistvě. Tento stav pak – na rozdíl od situace v některých západoevropských zemích – nevytvořil předpoklady k tomu, aby bylo právní postavení spolu žijících osob téhož pohlaví upraveno krok za krokem cestou rozšíření dílčích práv, která požívají nesezdané kohabituující heterosexuální páry, i na páry stejného pohlaví (Zuklínová, 1999).

Spolu žijící partneři a partnerky stejného pohlaví se tak u nás v každodenním životě potýkají např. s problémy při nabytí (o to více pak při dělení) společného majetku, s problémy ve sféře společného bydlení (a jeho ukončení) a při dědění, je jim odpírána možnost společného osvojení dítěte. Potíže mohou vznikat i v každodenním životě, protože jeden partner nemůže zastoupit druhého; k vyhoceným situacím může dojít zejména v případě úrazu či nemoci. Problémem, který trápí především lesbické ženy, je problematický přístup k asistované reprodukci. Provedení asistované reprodukce u neprovdané ženy žádný předpis výslovně nezakazuje. „Závazné opatření“ ministerstva zdravotnictví z roku

1982, jehož právní síla je pochybná, ale požaduje výslovný souhlas manžela s umělým oplodněním. V praxi zdravotnická zařízení, která asistovanou reprodukci provádějí, poskytují služby i nesezdaným dvojicím, vyžadují však souhlas (mužského) partnera. Nově připravený zákon o zdravotní péči, který ministerstvo zdravotnictví předložilo vládě na podzim 2003, upravuje problematiku asistované reprodukce poprvé zákonem. Asistovanou reprodukci bude možné provést „se souhlasem ženy, a je-li provdána, též se souhlasem jejího manžela, jestliže je málo pravděpodobné, nebo zcela vyloučené, aby žena otěhotněla přirozeným způsobem“.⁷ Z toho by se dalo usuzovat, že u ženy neprovdané, tedy i lesbičky, reprodukci provést lze. Důvodová zpráva však uvádí, že návrh umožňuje provádět výkony jednak mezi manželi a jednak mezi heterosexuálními partnery. Pravděpodobně bude z hlediska aplikace rozhodující, zda lékař uzná, že se v konkrétním případě jedná o léčbu neplodnosti. Jinak bude muset otázku, zda lze provést asistovanou reprodukci u lesbické dvojice, jednou zodpovědět soud.

Jak již bylo naznačeno, nejefektivnější cestou k odstranění komplexní a strukturální nerovnosti postavení párů stejného pohlaví ve srovnání s páry různého pohlaví je uzákonění registrovaného partnerství, resp. partnerského soužití osob téhož pohlaví nebo otevření manželství. Je přitom zajímavé, že na rozdíl od uvedeného přijímání antidiskriminačních norem je snaha po uzákonění partnerství osob stejného pohlaví autentickou iniciativou zdola, směřující od gay a lesbické minority do sfér politické moci.

První krok ke kodifikaci registrovaného partnerství podnikli organizovaní gayové a lesbičky koncem roku 1995, kdy se připravoval návrh tzv. rodinně-právní novely občanského zákoníku. Tehdy předložilo SOHO – střešková organizace občanských sdružení gayů a lesbiček – požadavek, aby bylo do návrhu začleněno soužití osob stejného pohlaví postavené naroveň manželství. Tento požadavek však vláda neakceptovala. Po tomto kroku následovaly doposud celkem tři neúspěšné pokusy prosadit přijetí samostatného zákona upravujícího soužití osob téhož pohlaví v parlamentu. Prvním byl návrh zákona o registrovaném partnerství osob

téhož pohlaví, který předložili tři poslanci (reprezentující KSČM, ČSSD a ODS) v prosinci 1997. Návrh, který poslanci připravili v aktivní spolupráci se SOHO, vycházel – tak jako i všechny další návrhy – ze severského vzoru. Návrh byl většinou tří hlasů zamítnut v prvním čtení v dubnu 1998. O rok později, v únoru 1999, podali téměř identický nový návrh zákona o partnerském soužití osob téhož pohlaví čtyři poslanci (reprezentující tři uvedené strany a Unii svobody). Zákon se sice dostal do druhého čtení, byl však po několika peripetiích zamítnut v prosinci 1999 na návrh poslance Cyrila Svobody. Návrh na zamítnutí byl podpořen těsnou většinou čtyř hlasů. Neúspěšný byl i třetí pokus. Vládní návrh zákona o partnerském soužití osob téhož pohlaví, který zpracovalo z podnětu Rady vlády pro lidská práva ministerstvo spravedlnosti, vrátila Poslanecká sněmovna v říjnu 2001 vládě k dopracování.

Novou „minimální“ verzi zákona zpracovalo ministerstvo spravedlnosti v roce 2003.⁸ Původní návrh ministerstva přistupoval k partnerským vztahům opatrně, avšak s jistým respektem. Například na rozdíl od starších návrhů by umožňoval i užívání společného příjmení. Pokud však jde o přiblížení postavení partnerů manželskému stavu, byl již velmi restriktivní. Počítal například se zařazením partnerů až do druhé dědické skupiny, a nikoli první, jako je tomu u manželů. V rámci „vnitroresortní diskuse“, tedy formálního připomínkového řízení v rámci ministerstev, byl však návrh ořezán na kost. Zbyl z něj fakticky jen předpis o samotné úřední registraci, nikoli již o právech plynoucích z partnerství. Již původní verze ministerstva se setkala s kritikou zejména mladší generace. Proti výsledné verzi, která byla předložena vládě koncem roku 2003, se však ohradila i „stará garda“, reprezentovaná Gay iniciativou. Šance na schválení návrhu vládou a posléze v Parlamentu nejsou vzhledem k odporu vládních lidovců velké. Štafetu tak asi převezme další poslanecká iniciativa.

Všechny tři návrhy usilovaly o zavedení institutu registrovaného partnerství po severském vzoru. Nejvýznamnější rozdíl mezi prvními dvěma návrhy a návrhem třetím pak spočíval v tom, že zatímco první dva chtěly upravit vztahy mezi partnery stejného pohlaví na základě generální analogie mezi partnerstvím a man-

želstvím (vyjádřené formulí, že tyto vztahy mají stejné právní účinky jako manželství, pokud není uvedeno jinak), třetí návrh se vydal pracnějši cestou pozměňování konkrétních právních předpisů. Jako základní argument ve prospěch tohoto řešení se uváděla právní jistota. Podstatnější než rozdíly jsou však společné rysy těchto zákonů. K nim patří především to, že důsledně vylučovaly možnost pozitivní úpravy vztahů mezi partnery a dětmi. Přestože tento přístup lze přijmout jako dočasný kompromis mezi zastánci a odpůrci uzákonění partnerského soužití osob téhož pohlaví, jak se stalo i v řadě jiných zemí, perspektivně je nutné řešit i tyto otázky. Na závěr chci uvést několik poznámek k této otázce, jež bývá u nás někdy veřejností včetně některých lesbických aktivistek nazírána poněkud zjednodušeně.

Je nepochybné, že společnost, resp. stát má povinnost chránit zájmy a práva nezletilých a že tyto zájmy musí někdy chránit i vůči případným právům a zájmům rodičů či jiných dospělých osob. Zákonodárce zde nese mnohem větší odpovědnost než při úpravě vztahů mezi partnery navzájem. Abychom situaci a zájmy nezletilých mohli posoudit, je nutné odlišit několik modelových situací.

Do prvního okruhu náleží situace, kdy dítě je dítětem jednoho z partnerů páru stejného pohlaví. Zde jsou úvahy o pevnější právní úpravě vztahů tohoto dítěte k druhému partnerovi na místě pouze za předpokladu, že dítě nemá druhého rodiče v právním slova smyslu. Jestliže např. rozvedená žena s dítětem z původního manželství žije se svou partnerkou, je právní úprava vztahů mezi dítětem a novou partnerkou teoreticky možná pouze tehdy, pokud by otec neměl rodičovská práva nebo se jich byl ochoten vzdát, např. vyslovením souhlasu s adopcí. Na druhé straně pokud by uvedené podmínky byly naplněny, mohlo by být skutečně v zájmu dítěte, aby mělo dva rodiče. Osoba partnera či partnerky je vzhledem k okolnostem nejspíše pravou osobou, která by mohla roli druhého rodiče odpovědně plnit. Dítě by tak získalo perspektivu, že ani v případě smrti svého „původního“ rodiče nezůstane sirotkem.

Jiná je pak situace, kdy dvojice stejného pohlaví dítě nemá a o dítě usiluje, např. adopcí. Zde vyvstává pro zákonodárce otáz-

ka, zda lze obhájit tezi, že partneři stejného pohlaví jsou *a priori* špatnými rodiči. Existují odborné studie, které by toto dokládaly?⁹ Dále se v úvahách o možných adopcích dvojicemi stejného pohlaví zapomíná na to, že o adopci vždy rozhoduje soud, který musí jednat v nejlepším zájmu konkrétního dítěte. Jiná by tedy byla situace, pokud by nejbližším příbuzným osiřelého dítěte byla osoba žijící v registrovaném partnerství, jiná situace nalezenice či jiného dítěte „volného k adopci“. V zájmu dítěte, jehož nejbližším příbuzným je osoba žijící v partnerském svazku, by patrně byla adopce touto dvojicí. V druhém případě by orgány, které z pověření zákona osvojení zprostředkovávají, a následně soud, musely zvážit šance a perspektivy dítěte při adopci jinými vhodnými náhradními rodiči. Pak by mohla dostat přednost klasická rodina s dětmi, příštími sourozenci dítěte, před doposud bezdětným párem stejného pohlaví. Rozhodující je blaho a zájem dítěte, nikoli adoptivních rodičů. Z tohoto pohledu by bylo i přijetí zákona o registrovaném partnerství, bez řešení otázek adopce, slibným krokem, protože by zvýšilo společenskou prestiž této formy soužití a následně i umenšilo váhu argumentu stigmatizace dítěte vychovávaného dvojicí stejného pohlaví.

Ještě složitější morální a právní otázky otevírá, jak již bylo výše naznačeno, použití metod asistované reprodukce. Jak naložit s právem dítěte znát své rodiče, když lesbická dvojice usiluje o anonymní umělé oplodnění? Má společnost přiznat ženám právo na umělé oplodnění bez ohledu na statut ženy? Existuje něco jako „právo na dítě“? To jsou otázky, které se v jiných zemích již intenzivně řeší, a na něž jsou i postupně nalézány odpovědi. Ostatně, i u nás je již praxe začíná vážně klást. Úvahy nad právními aspekty uzákonění soužití osob stejného pohlaví nás bezpochyby staví před otázky, na něž bychom měli hledat odpověď v zájmu celé společnosti.

¹ Článek je doplněnou a aktualizovanou verzí příspěvku *K některým právním a politickým aspektům partnerského soužití gayů a lesbiček* uveřejněném ve sborníku přednášek ze semináře *Ženská práva jsou lidská práva*. Brno: Nesehnutí, 2002, 74–83.

² Samotná idea antidiskriminačních předpisů, zahrnujících původně rasu, náboženství a pohlaví, má původ v USA, odkud se prostřednictvím mezinárodních norem (např. Úmluva o odstranění všech forem diskriminace) dostala do Evropy. Nejpropracovanější ochranu před rasovou diskriminací má tradičně Velká Británie. Průkopníky ochrany před diskriminací na základě sexuální orientace se staly severské země: v roce 1981 Norsko, v roce 1987 Dánsko a Švédsko. V roce 1997 byl Amsterdamskou smlouvou zákaz diskriminace na základě sexuální orientace vnesen do práva EU; nový článek 13 Smlouvy o založení Evropského společenství umožňuje Unii přijímat opatření k odstraňování diskriminace mimo jiné i na základě sexuální orientace.

³ Zákon byl přijat v návaznosti na rozhodnutí Nejvyššího soudu státu Vermont (severovýchod USA, cca 600 000 obyvatel) v případě Baker vs. State. Jeho cílem je umožnit dvojicím stejného pohlaví, aby získaly stejnou ochranu a výhody, jaké poskytují vermontské zákony sezdáním párům opačného pohlaví. Zákon neupírá stranám „občanské unie“ ani možnosti, pokud jde o vztahy k dětem a adopce.

⁴ Z právního hlediska ovšem nic nebrání tomu, aby tyto modely soužití (PACS a manželství) existovaly vedle sebe pro všechny bez rozdílu pohlaví.

⁵ Josef II. zrušil trest smrti za homosexuální styk a nahradil jej trestem odnětí svobody maximálně na jeden měsíc.

⁶ Věcný záměr zákona o rovném zacházení a ochraně před diskriminací, tedy první, rámcovou verzi, schválila vláda ČR v září 2003. Průtahy v přípravě zákona způsobily spory ohledně institucionálního zjištění ochrany. Jiná je situace na Slovensku, kde se stala předmětem kontroverzí přímo otázka zákazu diskriminace osob na základě jejich sexuální orientace.

⁷ Srovnej § 33 návrhu zákona, který je dostupný na webových stránkách ministerstva zdravotnictví a komentář k němu. Zákon ovšem pohlízí na asistovanou reprodukci jako na léčbu neplodnosti; nezohledňuje dostatečně širší souvislosti.

⁸ Zpracování minimální varianty bylo politickým zadáním s ohledem na výsledek voleb a složení vlády i snahou dospět konečně k nějakému řešení.

⁹ Když se touto otázkou zabýval soud na Havaji v roce 1996 v případě Baehr vs. Miike, zjistil, že odpůrci uzavírání sňatků mezi osobami stejného pohlaví nemají vlastně po ruce žádné přesvědčivé a doložené argumenty. Evropský soud pro lidská práva však v případě Fretté vs. Francie (2002) neshledal, že by Francie porušila čl. 8 (právo na rodinný život) a čl. 14 (zákaz diskriminace) Evropské úmluvy o ochraně lidských práv, když vyloučila stěžovatele, svobodného gaye, z možnosti adopce dítěte.

Literatura:

Baršová, A. (2002): *Partnerství gayů a lesbiček. Kdy dozraje čas pro změnu. Sociální studia 7.* Fakulta sociálních studií Masarykovy Univerzity Brno, 173–185.

Basedow, J., Dopffel, K., Kötz, H. (ed.) (2000): *Die rechtstellung gleichgeschlechtlicher Lebensgemeinschaften.* Tübingen: Mohr Siebeck.

Borrillo, D. (ed.) (1999): *Homosexualité et droit.* Paris: Press de France. 2. vyd.

Graupner, H. (2000): *Sexuality and Human Rights in Europe.* <http://www.graupner.at>

Graupner, H. (2001): *The Criminal Law: Stale Ground or Still a Serious Battlefield?* <http://www.graupner.at>

Haderka, J. F. (1998): *Několik poznámek k nedávnému pokusu o právní institucionalizaci homosexuálního soužití v České republice.* Správní právo 31, 261–275.

Haderka, J. F. (1999): *K opětovnému pokusu o institucionalizaci homosexuálních svazků.* Parlamentní zpravodaj, 5/1999, 17–19.

Heinze, E. 1995. *Sexual Orientation – A Human Right: An Essay on International Human Rights Law.* Dordrecht. Boston. London: Martinus Nijhoff Publishers.

Kotišová, M. (2001): Chapter 3 on the Czech Republic in ILGA: Equality for Lesbians and Gay Men, A Relevant Issue in the EU Accession Process. Brussels: ILGA, 18–22.

Waaldijk, K. (2003): *Taking same-sex partnerships seriously: European experiences as British perspectives?* International Family Law 2003, 84–95.

Waaldijk, K. (2002): *Cestou malých změn: Jak se v Nizozemí prosadilo manželství partnerů téhož pohlaví.* Sociální studia 7. Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity. Brno, 153–172.

Waaldijk, K. (2000): Civil Developments: *Patterns of Reform in the Legal Position of Same-Sex Partners in Europe.* Canadian Journal of Family Law, 17, 62–68.

Weberová, M. a Uhlíř, D. (1999): *Některé právní otázky asistované reprodukce.* Právník 1/1999, 89–96.

Wintemute, R., Andenaes, M. (ed.) (2001): *Legal Recognition of Same-Sex Partnership. A Study on National, European and International Law.* Oxford: Hart Publishing.

Zuklínová, M. (1999): *Otazníky nad jinými (totiž než manželskými) soužitími z pohledu rodinného práva.* Právní rozhledy, 6/1999, 259–299.

„A co děti?...“: gay a lesbické rodičovství

Věra Sokolová

Věra Sokolová, Ph.D. (1970), vystudovala moderní evropské dějiny, feministickou teorii a queer studies na University of Washington v Seattlu. V současné době působí jako odborná asistentka v Centru genderových studií na FHS a FF UK v Praze. Zároveň učí externě na pražské FAMU gender a vizualitu. Ve své pedagogické, výzkumné a publikační činnosti se zaměřuje na konstrukce sexuality, gay a lesbická studia a překračování genderových hranic, zejména ženskou maskulinitu, transgender a drag.

„A co děti?...“: gay a lesbické rodičovství

Diskuse o homosexualitě a registrovaném partnerství jsou od pádu komunistického režimu nedílnou součástí veřejné diskuse o demokracii, lidských právech a svobodě projevu. V průběhu posledních deseti let se z ohnivých a často intuitivních debat o „nenormálnosti“ a „zvrácenosti“ staly odborně založené a většinou vyvážené diskuse o podstatě občanské rovnoprávnosti, složitých a ne vždy viditelných rovinách různých forem diskriminace a respektu k individuální i kolektivní rozmanitosti společnosti. Jakmile se však v diskusi objeví téma rodiny, dětí či rodičovství, debata dostane ostré emocionální obrátky a rychle skončí. Dá se tak říci, že otázka „homosexuální rodiny“ je jakýmsi lakmusovým papírkem tolerance společnosti, její schopnosti dobrat se podstaty vlastních předsudků a stereotypů a reagovat na ně.

Navzdory neustálým ujišťováním o toleranci a respektu, která všechny tyto diskuse doprovázejí, současný oficiální legislativní postoj české společnosti říká, že gayové a lesby nejsou plnohodnotní lidé. Podstata jejich méněcennosti spočívá právě v argumentu, že by neměli vychovávat děti. Jinými slovy, přes všechna vysvětlování se nedá obejít skutečnost, která z tohoto postoje plyne: pokud – údajně – homosexuálové žitím své sexuality vytvářejí nevhodné prostředí pro přítomnost dětí, argumentujeme zároveň, že homosexuálové jsou nebezpeční a nežádoucí pro společnost. Řečeno „bez obalu“, gayové a lesbické ženy mohou žít v přítomnosti, když už se narodili, ale neměli by zasahovat do budování budoucnosti (tj. působit na děti).

Jaká je podstata těchto obav a jaké jsou jejich důsledky? Na čem jsou tyto názory založené a z čeho vycházejí? Jak na ně

reagovat? Argumenty o údajné nezpůsobilosti homosexuální rodiny se dají rozdělit do dvou kategorií, podle toho, kam je upřena pozornost: zda na rodiče, gaye a lesbické ženy, kteří jsou hodnoceni jako nepřijatelní rodiče, nebo na děti jako „oběti“ vyrůstání v homosexuálním prostředí. Následující příspěvek se dotýká obou argumentačních rovin. Jeho cílem je představit a rozebrat základní argumenty, mýty a stereotypy, které se v diskusích o homosexualitě, rodině a rodičovství nejčastěji objevují.

Genderová podstata netolerance k homosexualitě

Téma dětí a rodičovství není v diskusích o registrovaném partnerství (RP) tabu, ale zcela evidentně je to téma, které je (nebo spíše až do nedávné doby bylo) nepohodlné pro obě strany. Odpůrci RP většinou jednoznačně prohlásili, že právě otázka dětí je TEN důvod (pro některé z nich jediný), proč RP neschvalovat, neboť přítomnost dětí v homosexuálních svazcích je společensky nežádoucí a adopce nepřipadá v úvahu. Až do nedávné doby je zastánci RP často stejně rychle ujistili, že o adopci a osvojování dětí jim rozhodně nejde. Otázka dětí tak byla paradoxně jediným bodem, na kterém se zastánci a odpůrci RP téměř bezvýhradně shodli. Tato pozice se ale postupně mění. Sami představitelé gay a lesbických iniciativ si totiž začali uvědomovat, že rozhodující test tolerance homosexuality spočívá právě v oblasti rodičovských práv. Jak lesby, tak vzrůstající počet gayů vnímají, že otázka dětí a možnost adopce je naprosto zásadním vyjádřením plnohodnotnosti jejich lidství, a nejsou ochotni mlčet a souhlasně kývat na argumenty o vlastní rodičovské nezpůsobilosti či jejich údajné absenci touhy a zájmu o děti.

Právě v souvislosti s otázkou homosexuálního rodičovství si navíc lesbické ženy začaly zásadně uvědomovat, že veřejné postoje a názory gay mužů, kteří byli až donedávna téměř výhradními veřejnými mluvčími „homosexuálních“ zájmů, ne vždy nutně vyjadřují a odrážejí postoje a zájmy lesbických žen. Dříve se lesbické ženy často nechaly přesvědčit, že je lepší „vrabec v hrsti než holub na střeše“ a nechaly gay představitele mluvit za celou homosexuální komunitu. Lesbické ženy jsou ale stále více vidět a schopné otevřeně a jasně vyjadřovat i takové vlastní názory a pozice, které se nutně neshodují s argumentační strategií gay

mužů. Jinými slovy, stále více homosexuálních lidí, a zejména lesbických žen, se nebojí otevřeně vyjadřovat obavy z uzákonění RP za každou cenu, v jakékoliv podobě, tj. zejména bez možnosti adopce a plnohodnotného rodičovství, což by popíralo jejich vlastní potřeby a touhy. Domnívám se, že tento posun v argumentaci je zásadním průlomem v debatách o homosexualitě a RP, který dokládá, že tyto diskuse se dostávají na novou úroveň. Důležitou součástí této diskuse je uvědomění si, jak úzce jsou spolu provázané homofobie (nepodložený strach z homosexuality) a genderové stereotypy, a že tudíž není možné bojovat proti netoleranci k homosexualitě bez reflexe genderových stereotypů. Diskuse o rodině a rodinných rolích nabízí možná nejpříhodnější kontext, v němž je možné fungování genderových mýtů a stereotypů sledovat a zamyslet se nad jejich oprávněností a funkčností.

Stejně jako gender a sexualita jdou ruku v ruce jako organizační principy společnosti, tak sexismus (diskriminace na základě pohlaví) a homofobie jdou ruku v ruce jako 1) *příčiny* asymetrického postavení mužů a žen (heterosexuálů/homosexuálů, potažmo gayů/leseb) ve společnosti a 2) jako *důsledky* neochoty (či neschopnosti) společnosti vnímat a přiznat genderovou podstatu jejího fungování. Stejně jako u sexismu, podstata homofobie tkví z velké části v genderových stereotypech, které omezují všechny muže a ženy bez ohledu na jejich sexuální orientaci. Nicméně stereotypy a mýty „správného“ mužství a ženství jsou postavené na heterosexuální orientaci jako určující normě sexuálního a emocionálního založení jedince. Odvolávají se na „ženské“ a „mužské“ vlastnosti, které jsou údajně totožné s biologickým pohlavím ženy a muže a výrazem jejich „přirozené“ komplementarity (vzájemného doplňování). Tyto normy tak mají daleko závažnější důsledky právě pro gaye a lesby, kteří svým žitím dokazují, jak flexibilní a relativní komplementarita pohlaví je. Stejně tak jako genderová analýza pomáhá rozkrývat podstatu nerovného postavení žen a mužů ve společnosti, je feministická kritika genderových stereotypů naprosto zásadní pro chápání podstaty homofobie. Jinými slovy, tolerance k homosexualitě se nedá budovat bez pochopení genderových aspektů její netolerance.

Rodiče a děti aneb existuje homosexuální rodina?

Termín homosexuální rodina je v podstatě zavádějící. Co přesně znamená? Že všichni členové a členky rodiny jsou homosexuální? Že rodiče či rodič jsou gayové nebo lesby? Že děti či jedno z dětí, a tím pádem případný sourozenec, je homosexuální? Nebo že prarodič, teta, strýc, bratranec, sestřenice atd. je gay nebo lesba? Všechny typy těchto rodin jsou nejen možné, ale v naší společnosti i existují. Je zajímavé, že rodinu, v níž heterosexuální rodiče mají homosexuální dítě (či děti) naše společnost považuje za rodinu heterosexuální, zatímco rodinu s homosexuálními rodiči a heterosexuálními dětmi za rodinu homosexuální. O čem to vypovídá? Minimálně o tom, že rodina není vnímána jako vztahová síť rovnocenných interakcí, ale že jako určující prvek pro (sexuální) hodnocení rodiny jsou bráni rodiče, tedy dospělí jedinci. Zajímavé je i to, že rodiny, v nichž homosexuální jsou děti, jsou společností přijímané daleko více než rodiny, v nichž jsou homosexuální rodiče. Tato tendence poukazuje na to, že tolerance ke gayům a lesbám se začíná poměrně radikálně měnit v okamžiku, kdy se z těchto „dětí“ stanou dospělí homosexuálové, kteří stejně jako jejich rodiče začnou toužit po vlastních dětech a rodině.

Pokud se hovoří o „traumatech dětí“, téměř výhradně se tyto diskuse týkají dětí vyrůstajících v rodinách gay a lesbických rodičů, dětí, které jsou automaticky vnímány jako a priori heterosexuální. Diskuse o případných traumatech homosexuálních dětí vyrůstajících v heterosexuálním či dokonce homofobním prostředí se u nás téměř nevyskytují. Heterosexuálové tedy „mají“ svou sexualitu již od dětství/dospívání, a ta musí být společností chráněna, zatímco homosexuální lidé ji buď nemají, nebo není důležité se společensky zabývat její ochranou jako stejně hodnotnou formou sexuality. Rozpor mezi argumentem, že homosexualita je vrozená a „normální“, a nadějí, že dítě je heterosexuální, vypadá zdánlivě nevinně. Nicméně v předem se rozumějící naději, že dítě je heterosexuální, dítěti od narození systematicky vštěpujeme názor, že heterosexualita je hodnotnější a více žádoucí, čímž se homosexualita dostává do pozice méněcennosti. Z tohoto rozporu tedy opět vyplývá téměř neviditelně normativní

postoj k heterosexualitě jako ke společensky nadřazené a vnímané homosexualitě jako „chyby“ či „nešťastné náhody“, která se „někdy stane“, a teprve pak je nutné se jí zabývat.

Jinými slovy, co tedy říkáme o homosexualitě, pokud gayům a lesbám bráníme v uzavírání stejně hodnotných partnerství a realizaci představ o spokojené rodině a zabezpečené budoucnosti? Ano, narodili jste se a jste plnohodnotnými členy a členkami společnosti, ale nerozmnožujte se a nepřenášejte „své“ hodnoty či vlastnosti na příští generaci? A co říkáme dětem, jejichž sourozenci, sestřenice, bratřenci, tety a strýčkové jsou otevření gayové a lesby a zapojují se do vytváření rodinného prostředí těchto dětí, podílejí se na jejich výchově a zrání, jsou jejich vzory a modely, fungují jako jejich milované bytosti, zpovědní vrby, inspirativní zdroje či emocionální štíty? Myslím, že tento rozpor mezi skutečností a legislativním postojem ke gayům a lesbickým ženám, který naše společnost oficiálně zastává, je pro děti, které v přítomnosti homosexuálních lidí vyrůstají (a samozřejmě nejen pro ně), velmi nebezpečný. Vytváří totiž dvojitý svět reality, v němž jsou gayové a lesby na jednu stranu údajně plnohodnotní občané, a na druhou jsou jim stejně automaticky, na základě údajně racionálních a nezpochybnitelných argumentů, upírána práva na rodinu a manželství, které všichni ostatní občané mají. Je tedy třeba zamyslet se nad tím, na čem tyto argumenty stojí.

Rodina jako selektivní instituce

Odpůrci RP a přítomnosti dětí v homosexuálních svazcích argumentují tím, že jak RP, tak děti vyrůstající v rodinách gayů a lesbických žen ohrožují a znehodnocují postavení „tradiční“ rodiny. Jak trefně poukazuje kritik Michael Warner, ti, kdo takto argumentují, v podstatě chtějí, aby jejich koncept rodiny byl neposkvrněný, a dá se říci svatý, na úkor rodin jiných. Jinými slovy, hodnota tradiční rodiny podle tohoto argumentu nabývá a ztrácí význam pouze ve vztahu k rodinám jiným, netradičním. Definice toho, co znamená hodnotná rodina, je v těchto debatách přímo tvořena jako opak k rodině partnerů stejného pohlaví. Pohlížení na homosexuální rodinu jako na znehodnocující či urážející je tedy způsob a prostředek, jak pohlížet a definovat heterosexuální rodinu jako hodnotnou a úctyhodnou. Předseda Gay iniciativy

Jiří Hromada k tomu správně poznamenal, že „boj za záchranu tradiční rodiny musí být vybojován na jiných frontách“ než argumenty o nepřijatelnosti homosexuální rodiny.

Co je tedy „tradiční rodina“? Tradiční pojetí rodiny vychází z heterosexuální normy a rodinu chápe jako manželský pár muže a ženy, kteří spolu bydlí a vychovávají spolu děti. Jinak se této rodině také říká rodina „nukleární“ (oproti pojetím tzv. „širší“ rodiny). Přitom je důležité, že tento pohled odvolávající se na „tradice“ má tendenci rodinu prezentovat jako jev, který je historicky a kulturně neměnný. Koncept rodiny se ale v průběhu dějin měnil a mění, a to jak v závislosti na místě, tak na historické době. Jinými slovy, rodina není přirozený fenomén, ale naprosto racionální, politická a hlavně selektivní instituce, která funguje jako organizační a kontrolní jednotka (jakékoliv) společnosti. To, jakou definici ta která společnost uznává a naopak neuznává, tedy vypovídá primárně o politice a zájmech státu, a nikoliv o „přirozenosti“ či „nepřirozenosti“ rodiny, o které je řeč.

Pokud se bavíme o rodině jako selektivní instituci, je dobré připomenout, že stejně jako manželství, které jako koncept a instituce legitimizuje některé páry na úkor jiných párů, i rodina legitimizuje (a naopak diskriminuje) určité jednotky na úkor jiných. A jak u manželství, tak u rodiny tato legitimizace a diskriminace není závislá na sexuální orientaci. Pro páry, které se berou, je manželství zhodnocením jejich vztahu. Jakmile se člověk rozhodne neoženit či neprovdát a přesto chce párově žít, nezávisle na své sexuální orientaci okamžitě pocítí důsledky svého rozhodnutí postavit se mimo uznávaný rámec partnerství: ať se jedná o daně, bydlení, nárok na děti, vyživovací povinnosti, majetkové záležitosti, dědění atd... Přesně v tom spočívá selektivnost manželství jako instituce. Rozdíl je pouze v tom, že heterosexuální páry možnost tohoto rozhodnutí mají, zatímco homosexuální ne. Co se rodiny týče, tato výběrovost funguje úplně stejně – i v případě heterosexuálních rodin jsou některá uskupení legitimizována (nabývají na hodnotě) na úkor jiných prostřednictvím legislativně právních předpisů. Pokud tedy chceme tyto instituce *párového* soužití ve společnosti zachovat a podporovat je jako nosné instituce pro organizaci státu a společnosti, pak musí být stejné pro heterosexuální i homosexuální jedince.

Analogicky je možné zamyslet se například nad argumentem o nepřijatelnosti rasově smíšených manželství v minulosti. Ještě před stopadesáti lety byli černoši považováni za tři pětiny člověka a sexuální vztah, natož manželství, mezi bělošskou a černošskou populací byl nejen tabu, ale i kriminální akt. Pohled na rasově smíšené páry byl společensky nepřijatelný, protože to byl vztah „proti přírodě“. Tento názor nám dnes již připadá tak absurdní a společensky i politicky neobhajitelný, že je možná obtížné vidět analogii mezi rasou a sexuální orientací. Jde ale pouze o to, co daná společnost v dané době považuje za žádoucí a nežádoucí. Rasismus je již dlouho na seznamu nežádoucích společenských fenoménů, ale homofobie je v naší společnosti stále tolerována a dokonce přijímána jako výraz etických hodnot.

Funkčnost rodiny a genderové role

Je zcela zřejmé, že ať rodiče tvoří dva muži, dvě ženy či žena a muž, existuje soubor úkolů a povinností, které rodina musí zvládnout a rozdělit si mezi sebe. V každé rodině to funguje jinak a každá „funkční“ rodina si tyto záležitosti nějak uspořádá. Zásadní otázka tedy je, podle jakých kritérií hodnotíme onu „funkčnost“. V naší společnosti tato funkčnost mimo jiné bezpodmínečně souvisí s přítomností obou pohlaví a zákon o rodině stanoví, že matka a otec musí být biologická žena, respektive muž. Podstatu těchto iracionálních obav a vágních argumentů, že od přírody je „přirozené a dané“, že základ rodiny tvoří žena a muž, vyjádřil poslanec Vlastimil Tlustý z ODS, když prohlásil: „nechci se dožít toho, jak dva pánové vysvětlují svému synovi, který z nich je maminka.“ Tento argument ukazuje, že častou podstatou strachu z homosexuality je obava, že v každodenním životě se ženy obejdou bez mužů a muži bez žen. Zahraniční studie nicméně takové obavy nijak nepotvrdily. Naopak došly k závěru, že homosexuální rodiče kladou daleko větší důraz na rozmanitost osobnostních vzorů pro své děti než rodiče heterosexuální. V této souvislosti není jistě nepodstatné například ani to, že pokud si jedinec operativně změní pohlaví, může za současných českých zákonů již roli otce či matky vykonávat. Jinými slovy, nezávisle na genderové socializaci, kterou jedinec prošel, samotná biologická změna pohlaví z něj dělá přijatelného rodiče opačného

pohlaví, zatímco gayům a lesbám je schopnost zastupovat tuto roli upírána. Nicméně sám argument, že mateřská a otcovská role je nezpochybnitelně spjatá s biologickým pohlavím muže a ženy, je problematický. Vychází totiž z pohledu, že všichni biologičtí muži a všechny biologické ženy mají ty samé vlastnosti a chování, z nichž plynou dané a neměnné ženské (mateřské) a mužské (otcovské) role. Lidské vlastnosti jsou ale souborem charakteristik, které jedinec dědí, získává prostřednictvím socializace a identifikuje se s nimi nezávisle na svém pohlaví. Neexistují žádné ženské vlastnosti a charakteristiky, které by měly všechny ženy bez rozdílu a neměl je žádný muž, a naopak. Jinými slovy, není možné spojovat rozdělení mateřských a otcovských rolí a rodinných úkolů automaticky, a hlavně bezpodmínečně, s biologickým pohlavím ženy a muže. Pak není ani důvod, proč by fungující rodinu nemohly a neměly tvořit dvě ženy či dva muži. Americká akademie pediatri, která zastupuje zhruba 55 000 lékařů, zveřejnila v únoru 2002 studii o homosexuálním rodičovství založenou na téměř dvacetiletém výzkumu, který ukázal, že „v modelu rodičovství a postojů mezi homosexuálními a heterosexuálními rodiči je daleko více podobností než odlišností“. Jinými slovy, hodnoty, které rodina svým dětem vštěpuje, a způsoby, jakými to dělá, včetně genderových a rodičovských rolí, nejsou závislé na sexuální orientaci rodičů.

Navíc, interakci obou pohlaví kolem sebe vidí všechny děti. Dovolím si tvrdit, že neexistuje rodina, která by neměla žádnou sociální vztahovou síť příbuzenstva a přátel, kde by dítě nemělo ani žádné prarodiče, ani tety, strýce, bratrance, sestřenic a přátel svých rodičů. Vztahové role a modely rodičovství také daleko více než na pohlaví či sexuální orientaci partnerů závisejí na mocenském uspořádání vztahu, komunikačních schopnostech páru a společenských stereotypy, které vytvářejí kontext pro práci a role v rodině. Je to také společnost jako celek, a zejména média, které potažmo vytvářejí otevřené i skryté tlaky na to, co kdo má v rodině dělat, jakým způsobem a proč. Zda těmto stereotypům pár věří, jakou jim přikládá důležitost a do jaké míry z nich vychází při organizaci vlastní rodiny, opět nezávisí na sexuální orientaci, ale spíše na stupni vzdělání, rozhledu, otevřenosti a komunikaci daného páru.

Obraz gay a lesbického rodičovství a touha po dětech

Nejsou to ale jen odpůrci RP, kdo se k přítomnosti dětí v homosexuálních svazcích staví odmítavě. Možná trochu překvapivě sám předseda Gay iniciativy Hromada v r. 2000 prohlásil, že „je naprosto nezodpovědné vnucovat veřejnosti, že RP je alternativním manželstvím... Manželstvím rozumíme muže, ženu a eventuálně děti, pro které je vytvářeno nejvhodnější prostředí pro výchovu. Navrhovaný zákon nevytvářel manželství, ale platformu pro soužití dvojic téhož pohlaví, bez možnosti adoptovat děti.“ Hromadova argumentace byla navíc podporována nejen zastánci RP z řad ne-homosexuálů, ale také mnoha lidmi z gay a lesbické komunity samotné. Tento postoj jasně ukazuje, že obavy o propojení tématu dětí a homosexuality vycházejí i zevnitř homosexuální komunity. Tento výrok je zajisté zejména strategický a jeho podstatou je přesvědčení, že otázka dětí by opravdu neměla být součástí legislativy (zákonných úprav) o RP, neboť radikálně zmenšuje možnost přijetí tohoto zákona. Pojdme se ale podívat na důsledky této argumentace.

Za prvé je zastrašující svou rétorikou o údajné nezodpovědnosti těch, kteří chtějí argumentovat, že RP je manželství jako každé jiné a homosexuální rodina je rodina jako každá jiná. Jako důležitou vidím ale zejména otázku, proč by gayové a lesbické ženy měli „strategicky“ vytvářet zkreslený obraz o svých touhách a potřebách a v rámci snahy o uzákonění RP za každou (a jakoukoliv) cenu argumentovat tím, že netouží po dětech stejně jako heterosexuálové. Tím by totiž jen podporovali další mýtus, že existuje nějaká spojitost mezi touhou po mateřství a rodičovství a sexuální orientací. Neexistuje jediná studie, která by dokazovala jakoukoliv korelaci mezi sexuální orientací a touhou po dětech (nebo její absencí). Lidé děti buď chtějí nebo ne, ať jsou to heterosexuálové či homosexuálové. Důvody, proč gayové a lesbické ženy mají děti v průměru méně, je spíše důsledkem institucionálních bariér a zákazů, které společnost jejich touze po dětech systematicky vytváří (např. v USA je podle statistik každá pátá lesba a každý desátý gay rodičem, v Německu je každá třetí lesbická žena matka. Dá se tedy předpokládat, že u nás je to podobné). Dlouhodobé vytváření nepravdivého a zkreslené-

ho obrazu o tom, že gayové a lesby z podstaty své sexuální orientace netouží po dětech, je navíc společensky nebezpečné i proto, že tento proces homogenizuje touhy a zájmy gayů a leseb, což zpětně přímo vybízí ke stereotypnímu vnímání homosexuality, a tím podporuje homofobii ve společnosti.

Jak již bylo řečeno, představa, že homosexuálové nestojí o děti, je částečně logický důsledek skutečnosti, že za homosexuály doposud hovořili převážně muži, pro které je otázka adopce a přítomnosti dětí ve svazku menší prioritou, než pro lesbické ženy. Nicméně i tento pohled je problematický a váže se opět k genderovým stereotypům v naší společnosti o vztahu žen a mužů k dětem. Jedná se o názor, že muži mají menší (či dokonce žádný) zájem o děti a rodičovství pro ně není důležité. Neexistují ale žádné statistické ani sociologické podklady, které by tento argument podporovaly. Jediné „důkazy“, které máme, jsou osobní postoje některých gay představitelů, kteří takto argumentují. Navíc tento stereotyp, který tvrdí, že ženy mají k dětem „od přírody“ blíže a jsou a priori lepší rodiče, není relevantní pouze v rámci tématu homosexuálního rodičovství, ale rodičovství vůbec (tj. přidělování dětí po rozvodu, „mateřská“ dovolená, role matek a otců v rodině a při výchově apod.)

Tyto představy také úzce souvisejí s obrazem rodičů, matek (žen) a otců (mužů) v médiích, který významně ovlivňuje představy společnosti o tom, jak by vypadala rodina dvou žen a dětí, resp. dvou mužů a dětí. Z tohoto úhlu pohledu je sporné, zda se vůbec dá hovořit o homosexuálním rodičovství, či zda je nutné rozlišovat gay a lesbické rodičovství, neboť obraz rodiče gaye a rodiče lesbické ženy není v žádném případě stejný. Zde je nutné říci, že z argumentů vyplývá, že obava z rodičovství dvou mužů je, opět díky genderovým stereotypům o „přirozeném mateřství“, větší, než je tomu u rodičovství dvou žen, a gayové tak mají v tomto ohledu společenskou situaci těžší.

Navíc přístup k rodičovství je pro lesbické ženy a gay muže také zásadně odlišný. Pokud si do homosexuálního svazku nepřivedou gayové a lesby děti z předchozích vztahů, lesbické ženy mohou využít alespoň některých forem asistované reprodukce, i když české zákony jsou v tomto ohledu absurdně restriktivní. Muži tuto možnost nemají. Pro gay muže je možná v podstatě

pouze adopce (pokud se nedohodnou s lesbickými ženami na alternativní formě reprodukce a výchovy, což se samozřejmě ve skutečnosti děje.) Možnost adopce je ale díky genderovým stereotypům pro muže nesrovnatelně těžší než pro ženy, a v ČR téměř nemožná. Ve Velké Británii již existuje anonymní spermobanka výhradně pro lesbické páry, ale služba, která by nějakým způsobem umožňovala přístup k adopci právě narozených dětí mužům (a nejen gayům), nikde na světě zatím neexistuje.

Lepší homosexuální rodina než žádná?

Je nutné poznamenat, že vedle argumentů *proti* homosexuálnímu rodičovství se samozřejmě objevují i argumenty *pro* přítomnost dětí v homosexuální rodině a možnost adopce či pěstounské péče gay a lesbickými rodiči. Paradoxně ale většina těchto rádoby pozitivních argumentů je také postavena na názoru, že homosexuální rodičovství je nějakým způsobem problematické či méně hodnotné.

První například zastává názor, že v naší společnosti žije velké množství dětí v ústavech, dětí fyzicky či psychicky handicapovaných nebo dětí sociálně znevýhodněných. Z dětí, které jsou nuceny vyrůstat mimo svou biologickou rodinu (kterých je zhruba 1 procento celkové populace) je pouze 1–2 procenta dětí, které jsou opravdovými sirotky, jimž zemřeli oba rodiče. 98 procent dětí jsou tedy děti tzv. „sociálně osiřelé“, které mají alespoň jednoho biologického rodiče, jenž se o ně neumí, nemůže nebo nechce starat. Zastánci adopce dětí homosexuálními páry tedy argumentují, že pro tyto děti je rozhodně lepší rodina gayů či lesbických žen než rodina žádná. Druhý názor tvrdí, že ani heterosexuální rodiny nejsou ideální, a poukazuje na to, kolik je u nás rozvedených manželství, neúplných rodin, rodin alkoholiků či rodičů, kteří své děti zanedbávají nebo týrají. Tvrzení, které z této děsivé představy vyplývá, je, že homosexuální rodina je v každém případě lepší než tato prostředí.

I když tyto dva argumenty homosexuální rodičovství podporují, je důležité uvědomit si, že podstatou a implikací obou dvou je názor, že homosexuální rodina je méně hodnotná než rodina heterosexuální. Stejně přijatelnou (či dokonce přijatelnější) se stává pouze v případě, že heterosexuální rodina selže a je dysfunkční. Taková argumentace, i když s nejlepšími úmysly, je ale

velmi problematická, neboť popírá skutečnost, že homosexuální rodičovství – naprosto rovnocenně jako rodičovství heterosexuální – je vyjádřením a přirozeným vyústěním touhy po dětech, rodině a společné budoucnosti.

Homofobie a zdravý vývoj dítěte

Když pomineme faktory, které se liší od rodiny k rodině, od páru k páru a nemají žádnou přímou souvislost se sexuální orientací, musíme se zastavit u otázky, proč jsou to muž a žena, pouze z titulu biologického bytí mužem a ženou, kteří údajně vytvářejí to jediné správné prostředí pro výchovu dítěte. Argument o tom, že pouze muž a žena spolu mohou zplodit dítě, takže jejich svazek je nějakým způsobem přirozenější, neboť zachovává kontinuitu lidstva, v tomto kontextu neobstojí. Například u adopce se bavíme téměř výhradně o heterosexuálních párech, které vlastní děti mít nemohou – a jejichž počet neustále stoupá. (Podle informací Sdružení LATA zabývajícího se náhradní rodinnou péčí bylo před patnácti lety v Čechách a na Moravě osvojováno kolem 1000 dětí ročně. Dnes je to zhruba 500, ale žadatelů o adopci je 4–5krát více. V souvislosti s genderovými stereotypy je zejména zajímavá skutečnost, že většina žadatelů do přihlášek ve svých požadavcích píše, aby dítě bylo co nejmenší, pokud možno modrooké, blondaté a aby to byla holčička...)

Kromě toho gayové a lesby samozřejmě fyzicky děti mít mohou stejnou měrou jako heterosexuálové, a jak již bylo řečeno, otázka uspořádání vztahů biologických rodičů je kulturně a historicky podmíněná, čili není podmíněná biologickou podstatou reprodukce. Zbývá tedy argument o tzv. „společenských rizikách“, o výchově a poskytování prostředí pro rozvoj dítěte. Vedle argumentu o absenci pohlavních rolí, tj. že dítě se nemůže správně a komplexně rozvinout, pokud kolem sebe nevidí interakci obou pohlaví, který byl již zmíněn, je nejčastěji udávaným důvodem proti přítomnosti dětí v homosexuálních rodinách jejich údajné utrpení a narušení jejich psychického vývoje.

Čím přesně tedy děti z homosexuálních rodin trpí a čím se údajně naruší jejich psychický vývoj? Děti z rodin gayů a leseb možná skutečně trpí více, zásadní je ale ptát se, z čeho jejich trauma pramení a v čem spočívá. Americká pediatriká asociace

nedávno publikovala výzkum, který došel k závěru, že v samotných rodinách děti žádnou újmu nezakoušejí. Ve vzorku 300 dětí z homosexuálních rodin, které tato studie zkoumala, žádné nevykazovalo zmatky v genderové identitě. Tato studie také uvádí, že lesbické matky měly sklon být starostlivější při poskytování mužské role pro své děti oproti rozvedeným heterosexuálním matkám. Výzkum dále uvádí, že děti gay a lesbických rodičů byly stejně společensky a psychologicky vyrovnané jako děti z heterosexuálních rodin. Dr. Judith Stacey z Kalifornské univerzity k tomu uvedla, že „...ve skutečnosti homosexuální adopce probíhají, a homosexuálové stejně jako heterosexuálové děti mít chtějí a mají je. To je skutečnost, která prostě je. Co je důležité, je tedy dát rodičům a dětem v těchto rodinách stejná práva a stabilitu, jakou mají ostatní členové společnosti. Když se dva dospělí lidé podílejí na rodičovství dítěte, oni i dítě si zaslouží klid, který přichází s právním uznáním.“ Děti, které se do svazků gayů a lesbických žen rodí nebo do nich přicházejí, by tedy měly vědět, že jejich vztahy s oběma rodiči, se kterými žijí, jsou stabilní a právně uznávané. Jinými slovy, veřejné právo by mělo doprovázet společenskou realitu, nikdo nežádá, aby bylo průkopníkem nových možností.

Děti a rodiče, kteří se účastnili různých studií, nicméně podávali obraz o homofobii, která narušuje jejich životy: odmítavé výroky ve škole a zaměstnání, posměch kamarádů, nepochopení učitelů, překážky ze strany úřadů. Tím vším jak děti, tak rodiče samozřejmě trpí. Nicméně z těchto výpovědí jasně vyplývá, že tato traumatizace a stigmatizace nevzniká v rodině, nepůsobí tedy uvnitř a zevnitř rodiny, ale že příčinou těchto problémů je homofobie společnosti. Jinými slovy, z výpovědí dětí z rodin homosexuálních rodičů a jejich psychologických profilů, které jsou nám k dispozici, je zřejmé, že v centru pozornosti by měla být ne homosexuální rodina, jak je tomu doposud, ale homofobie společnosti. Problém s argumenty, které poukazují na „sobeckost“ gay a lesbických rodičů, kterým údajně nezáleží na tom, že jejich děti by byly vystaveny šikaně a posměchu, šikovně přesouvá zodpovědnost za předsudky společnosti z původce homofobických názorů zpět na jejich oběti, tj. homosexuály samotné. Gayové a lesby jsou tak dvojnásobně potrestáni za svou sexuální

orientaci: jednak jsou vystaveni otevřené nebo skryté netoleranci a jednak jsou žádáni – na rozdíl od jiných menšinových skupin, u kterých by nám něco takového žádat přišlo absurdní – aby se vzdali svých rodičovských tužeb a práv.

Odpůrci přítomnosti dětí v homosexuální rodině zatím neformulovali jediný jasný argument, který by podporoval jejich obavy z nebezpečí gay a lesbických rodin – který by logicky nekončil postojem, že homosexualita je v podstatě společensky nežádoucí jev. Nejmocnější zbraní těchto názorů je skutečnost, že nemusejí žádné důkazy či logická vysvětlení poskytovat, neboť dopadají na úrodnou půdu dominantních představ o tom, co je „správná“ a „přijatelná“ rodina. Dominantní názory, ať se týkají čehokoliv, mají vždy tu výhodu, že se nemusí obhajovat, neboť většina se z pouhého početního vyjádření stává v tomto kontextu měřítkem pravdivosti a normality. Je na nás, abychom se pustili za tyto hranice a zamysleli se nad podstatou argumentů, které se v těchto diskusích objevují. Obava, že z dítěte vyrůstajícího v gay či lesbické rodině se také stane homosexuál, má tak velmi jednoduchou, ale zároveň hlubokou odpověď: no a?

Jsem přesvědčená, že už jen svou existencí je homosexuální rodina velkým přínosem pro rozvoj tolerantní společnosti. Děti vyrůstající v rodinách, ať homosexuálních nebo heterosexuálních rodičů, kde si rodiče jsou společenských genderových stereotypů vědomi a vědomě proti nim svým vztahem a svou výchovou bojují, získají daleko lepší výbavu pro vlastní rozvoj tolerance, respektu a společenské citlivosti, než děti k rodin, kde k této reflexi ze strany rodičů, příbuzenstva a přátel nedochází. V tomto procesu má homosexuální rodina ten náskok, že již svou rodinnou skladbou a priori bourá zakořeněné stereotypy o ženství a mužství a mateřské a otcovské roli, a to nejen uvnitř sebe sama, ale i ve svém okolí.

Literatura:

Pavel Barša, *Panství muže a touha ženy: Feminismus mezi psychoanalýzou a poststrukturalismem* (Praha: SLON, 2002).

Andrea Baršová, „Partnerství gayů a lesbiček: kdy dozraje čas pro změnu?“ In *Politika rodu a sexuální identity. Sociální studia* 7 (Brno, MUNI, 2000).

Pierre Bourdieu, *Nadobáda mužů* (Praha: Karolinum, 2000).
 Claudia Card, *Lesbian Choices* (New York: Columbia University Press, 1995).

Lillian Faderman, *Krásnější než láska mužů: romantické přátelství a láska mezi ženami od renesance po současnost* (Praha: OWP, 2002)

Jiří Fanel, *Gay historie* (Praha: Dauphin, 2000).

Leslie Feinberg, *Pohlavní štoanci: dějiny translidí* (Praha: GG 2000, trans. Tereza Spencerová).

Michel Foucault, *Dohlížet a trestat a Vůle k vědění: dějiny sexuality I.* (Praha: Hermann a synové, 1999).

Gregory Herek, ed. *Stigma and Sexual Orientation: Understanding Prejudice Against Lesbians, Gay Men, and Bisexuals.* Psychological Perspectives on Lesbian and Gay Issues, Vol. 4 (London: SAGE, 1998).

Pavčina Jánošová, *Homosexualita v názorech společnosti* (Praha: Karolinum, 2000).

Sylvia Ondrisová, Marianna Šípošová, Ivana Červenková, Paula Jójárt a Gabriel Bianchi, *Neviditelná menšina: Čo (ne)vieme o sexuálnej orientácii* (Bratislava: Nadácia Občan a demokracia, 2002).

Suzanne Pharr, *Homophobia: A Weapon of Sexism* (Little Rock: Chardon Press, 1988).

Ivo Procházka, *Coming Out: průvodce obdobím nejistoty, kdy kluci a holky hledají sami sebe* (Brno: STUD a Praha: Gay iniciativa, 2002).

Ivo Procházka, David Janík a Jiří Hromada, *Společenská diskriminace lesbických žen, gay mužů a bisexuálů v ČR* (Praha: Gay iniciativa, 2003)

Leila Rupp, *Vytoužená minulost: Dějiny lásky a sexuality mezi osobami stejného pohlaví* (Praha: OWP, 2001).

Věra Sokolová: „Moje tělo je ONA‘: Apriles 2003 a politika ženského/lesbického těla“ In *Souvislosti* (2003).

Marianna Šípošová, Paula Jójárt, Anna Daučíková a kol. *Správa o diskriminácii lesbických žien, gejov, bisexuálov a bisexuálok na Slovensku* (Bratislava: Q Archiv, 2002).

Gerlinda Šmausová, „Proti tvrdošíjné představě o ontické povaze gender a pohlaví.“ In *Politika rodu a sexuální identity. Sociální studia 7* (Brno, MUNI, 2000).

Kees Waaldijk, „Cestou malých změn: jak se v Nizozemí prosadilo manželství partnerů téhož pohlaví?“ In *Politika rodu a sexuální identity. Sociální studia 7* (Brno, MUNI, 2000).

Michael Warner. *The Trouble with Normal* (Harvard University Press, 1999).

Vera Whisman, *queer by choice: lesbians, gay men and the politics of identity* (New York: Routledge, 1995).

4. kapitola

Násilí páchané na ženách

Domáci násilí na ženách

Markéta Huňková

Mgr. Markéta Huňková – od roku 1999 pracuje jako asistentka soudce Nejvyššího soudu ČR. Od roku 1998 je studentkou postgraduálního programu PF MU v Brně (katedra teorie práva) a v těchto dnech předkládá disertační práci s názvem K některým otázkám právního postavení žen v ČR (efektivnost právních norem posuzovaná vzhledem k cíli ochrany společnosti před domácím násilím). Od roku 1999 pracovala jako spoluzakladatelka a právníčka Poradny pro ženy v tísní (centrum komplexní pomoci obětem domácího násilí v Brně), od roku 2001 do dubna 2002 pracovala jako koordinátorka tohoto zařízení. Od roku 2001 je členkou projektu AdvoCats for women. Od roku 2002 je právníčkou občanského sdružení Magdalenium poskytující skryté azylové ubytování obětem domácího násilí od roku 2002. Věnuje se vědecké, publikační a edukační činnosti k tematice domácího násilí.

Příběh o násilí, které vstupuje do vztahu

Jedna z nejlepších absolventek právnické fakulty, žena, která se nebála sama procestovat Turecko, Řecko a Egypt, velice úspěšná ve své profesi, ambiciózní a rozhodně ne zakřiknutá (a už vůbec ne hloupá) se seznámila s úžasným mužem. Zkrátka taková ta životní pohádka. Byl krásný, schopný, bohatý. Byl dokonalý a měl ji velmi rád. Měl ji rád dokonce tolik, že se nestyděl projevit strach o její život. Říkal jí, že *nesnese, aby někam chodila sama, že kdyby se jí něco stalo, nepřežil by to*. Měl jedinou malou chybičku (kdo však nemá chyby), trochu žárlil na její přátele, což však bylo v počátku vztahu roztomilé, neboť jí tím dával jednoznačně najevo, jak moc ji miluje. Říkal jí tím, že *ho velmi bolí, když nemohou trávit čas spolu*. Také ho zraňovalo, když věnovala svoji pozornost jiným lidem, proto vždycky, když se vrátila ze schůzky se svými přáteli, odmítal se s ní milovat, celou noc proseděl u jejího lůžka a vyčítavě se na ni díval..., a protože ho měla velmi ráda, přestala se se svými přáteli stýkat.

Potom jí začal pomalu radit (a ona si jeho názoru velmi vážila). Radil jí, co si má oblékat, aby se mu líbila nejvíce, co má dělat ve svém volném čase, jaký postoj má zaujmout k různým věcem. Jezdil pro ni každý den do práce (aby ji někdo nepřepadl), na

důkaz své velké lásky jí neustále telefonoval (někdy i dvacetkrát za den). Jednoho dne se však s příchodem domů opozdil, dokonce přišel trochu opilý, a hned ve dveřích začal s výčitkami: „*Kdo byl ten muž, se kterým jsi byla dnes na obědě?*“ Ona však o žádném muži nevěděla..., tak ji několikrát uhodil. S pláčem utekla do bytu ke své kamarádce... Další dny ji doslova bombardoval telefony, poslal jí kytici růží, zavolał k její matce, ať se za něho přimluví, obvolal její kamarádky. Čtvrtý den k ní přijel do zaměstnání a kleče na kolenou jí s pláčem přiznal, že byl vystresovaný v důsledku problémů v zaměstnání a také si myslel, že ho podvádí (řekl mu to spolupracovník)... Opakoval jí, jak *moc ji miluje, že už to nikdy neudělá...* v ruce dvě letenky do Paříže... odpustila mu.

Podruhé ji zbil, když chtěla místo večere s jeho spolupracovníky navštívit svoji matku. Utekla ke kamarádce na pár dnů do Rakouska, potřebovala se uklidnit, brečela, přísahala si, že se k němu už nikdy nevrátí. Její kamarádka ji nechápala: „Kvůli pár fackám chceš opustit tak úžasného chlapa, a konečně, vždyť si za ty facky můžeš sama. Kdo by s takovou dominou vydržel...“ Její matka jí řekla: „*Holka, máš vybráno, snaž se manželství si udržet. Ono udržet si spokojené manželství není nic jednoduchého... Co by jiná za takového úžasného chlapa, který vydělá peníze, dala. Víš – nějaká ta facka, to už je úděl nás žen.*“ Našel ji, odprošoval... slzy... zlatý řetízek... nabídka dovolené na Kypru. Protože věděla, že už mu nesmí ustoupit, odolala...

Jednou večer jí volal, že už bez ní nemůže žít, a následky že ponese ona. Lekla se, přišla zrovna ve chvíli, kdy se chystal polknout sebevražednou dávku léků. Vrátila se. Asi za půl roku od této události, byla zrovna ve čtvrtém měsíci těhotenství, jí u večere navrhl, že by se měla šetřit a raději přestat chodit do práce a zůstat doma už teď. Protože to byla emancipovaná žena, nechtěla. To ho rozčílilo natolik, že ji zbil, pamatovala si ještě, že jí řekl, že ji zabije, jestli nebude dělat to, co chce, potom už si nepamatovala na nic.

V nemocnici jí řekli, že upadla ze schodů, potratila. Manžel celou noc obětavě seděl u její postele. Řekl jí, že se jí něco zlého muselo zdát, že se sice trochu hádali, ale on pak odešel do kuchyně, slyšel, jak jde po schodech do ložnice a pak už slyšel jen

velkou ránu... A zase přišly na řadu dárečky a láskyplné chování. A zase to byl ten nejlepší člověk na světě. Jen rozčilovat ho nesměla, to znamená, že se raději nestýkala s přáteli... nemluvila s matkou... dala výpověď v zaměstnání, zůstala doma... čekala na manžela, než se vrátí z práce, a snažila se, aby něco neudělala špatně... Ven z domu už téměř nevycházela, k násilí docházelo denně. Manžel si vymýšlel čím dál tím více rafinované způsoby týrání a čím dál tím více důvodů k trestu. Nejhorší na celé situaci bylo, že jí nikdo nevěřil, nikdo si nedovedl představit, že by ten skvělý hodný člověk byl něčeho takového schopen.

Zemřela na následky autonehody, vstoupila do vozovky zrovna ve chvíli, kdy kolem projíždělo nákladní auto.

Domácí násilí

Pojem domácí násilí

Pojem *domácí násilí* je ve světě označován za jednu z podkategorií pojmu *násilí na ženách*.

Náš právní řád pojem *domácí násilí* nedefinuje a české právo tento pojem dosud ani nikterak neužívá. Pokusy o vymezení pojmu *domácí násilí* jsou v ČR iniciovány především ze strany nevládních organizací.

Jednotnost terminologie a přesné vymezení domácího násilí neexistuje ani v mezinárodněprávních dokumentech, vnitrostátních právních úpravách a zahraniční odborné literatuře.¹

Já jsem ve světle více než šestileté práce ve prospěch obětí domácího násilí definovala tento pojem jako: „**jakékoliv jednání, které má za cíl uplatnění moci nebo kontroly nad dospělou osobou, k níž je pachatel v intimním vztahu, způsobující na straně oběti tíseň nebo újmu. Přičemž intimním vztahem se rozumí vztah rodinný, partnerský či obdobný**“.

Násilí odehrávající se v soukromí patří mezi nejrozšířenější formu násilí ve společnosti vůbec, která se v majoritním počtu případů dotýká žen jako jeho obětí.

Specifika jevu domácího násilí

Domácí násilí je historicky a sociálně hluboce zakořeněný problém, který má tendenci přecházet z generace na generaci. Ponechání domácího násilí bez povšimnutí (bez odsuzující reakce společnosti na jednání násilníka a nabídky pomoci jeho oběti) konzervuje pojetí muže ve společnosti jako neomezeného vládce nad ženou, brání rozvoji rovných vztahů a především přenáší tento negativní vzorec chování neustále dál.

Domácí násilí postihuje celé spektrum společnosti napříč.

Zahraniční výzkumy uvádějí, že se jedná o problém, který se dotýká života 30 až 80 % všech žen.²

Domácí násilí rovná se specifický problém, který si vyžaduje specifická řešení. Základní odlišnost domácího násilí od jiných forem násilí spočívá v tom, že se většinou odehrává **beze svědků**, stranou veřejnosti, **mezi dvěma osobami, které jsou spojeny intimním vztahem** (manžel-manželka, druh-družka, homosexuální

partneři)³. Domácí násilí se proto jen velmi obtížně prokazuje, výpověď oběti je často pokládána za nevěrohodnou s tendencí bagatelizovat její slova.

Mezi další výrazná specifika (typické znaky) domácího násilí patří i ta skutečnost, že společnost se k tomuto jevu staví velice nejednoznačně. Zatímco krádež, vražda, loupež jsou chápány automaticky jako nesprávné jednání a panuje všeobecný souhlas s trestem za tyto činy (podle průzkumů veřejného mínění zhruba 80 % společnosti trvale požaduje větší postihy kriminality než za současného právního i faktického stavu), v případech domácího násilí je to jiné. I na vraždu, u které je v pozadí dlouhodobé násilí v partnerském vztahu, totiž pohlíží část společnosti jako na vyprovokovanou. Nikoli výjimečné jsou potom reakce typu: „...kdo ví, jak to bylo...“, „...vyprovokovala ho...“, „...to je hrozné, k čemu ho dohnala...“ atd.

K základním specifickým znakům domácího násilí podle mne náleží zejména faktická **nerovnost v postavení oběti a násilníka**. Násilník je člověk disponující výraznou mocenskou převahou nad svou obětí.

Podle mého názoru jsou **zdroje a příčiny** domácího násilí podmiňeny vždy více faktory, které jsou samozřejmě v každém z konkrétních případů individualizovány, přičemž svoji roli zde sehrávají především tyto okolnosti:

◆ **lhostejný či schvalující postoj společnosti**, která je položena na patriarchálních základech, vycházející z přesvědčení, že muž je hlava rodiny, má právo vše rozhodovat, ovlivňovat. I přes proklamovanou rovnost před zákonem v české společnosti můžeme vystopovat faktické nerovnoprávné postavení žen. V tomto kontextu je potřeba zmínit i vliv působení stereotypních mýtů o domácím násilí (např. ženám se násilí líbí, násilí se týká jen rodin sociálně a ekonomicky handicapovaných, za násilí může alkohol, násilí se týká jen zanedbatelného množství populace atd.) na společnost.

◆ **zdánlivá nepostižitelnost domácího násilí**; nemožnost (přesněji řečeno v individuálních případech – neschopnost) státu a jeho institucí zasáhnout do intimního vztahu.

♦ **vliv výchovy a okolí**, se kterými násilný partner přicházel do styku (dětství prožité v rodině, kde se násilí vyskytuje, zneužití v dětství, identifikace s násilnými vzory, dominantní otec, dominantní matka při výchově v dětství atd. V této souvislosti je třeba zmínit i **vliv násilí v rodině partnerky** násilníka, která se v dospělosti ztotožňuje s rolí oběti, snaží se násilníka přesvědčit, hledá chybu v sobě, považuje násilí ve vztahu za něco normálního atd.).

♦ **osobnostní rysy a povaha agresora** – sklony k agresivitě, neschopnost řešit problémy jinak než násilím, sklon k alkoholismu, přítomnost rysů nazývaných akcentovaná osobnost atd. Mezi další příčiny patří enormní potřeba nadměrné realizace své osoby, potřeba kontroly, narcistické sklony, pocity méněcennosti, které se vytěšňují násilím a podřízením si partnera, netolerantnost atd.

♦ **nedostatečná schopnost vyrovnat se s psychickými či sociálními tlaky** (mezi ně patří zejména sociální nedostatek, neúspěch v zaměstnání či jeho ztráta, pocit vykořenění, ale např. i neadekvátní reakce oběti na vzniklé problémy).

Domácí násilí se nikdy neomezuje pouze na jedinou epizodu, představuje vždy složitý postupně se vyvíjející proces, který má vždy v konkrétním intimním vztahu svou historii. Platí, že počátky násilí, které vstupuje do intimního vztahu, lze jen velmi těžko odlišit od projevů nadměrné pozornosti, žárlivosti či péče. Domácí násilí vykazuje, pokud se ihned v zárodku nezastaví, sklon ke stupňování krutosti a intenzity každého následujícího útoku.

Po krátké době je oběť natolik zaskočena, že se většinou již nedokáže bránit. V případě dlouholetého násilí se potom u oběti často projeví posttraumatická stresová porucha, tzn. mimo jiné naučená bezmocnost či beznaděj. Týrání bývá u jeho obětí později nejčastější příčinou psychických problémů – např. alkoholismu a pokusů o sebevraždu.

Na tomto místě považuji rovněž za nutné provést odlišení pojmu **partnerská hádka (rozepře)** od pojmu **domácí násilí**. Ve své praxi jsem se totiž často setkala s tím, že např. i rodinní terapeuti sklouzávají k chybné interpretaci násilí v rodině jako

manželské rozepře (hádky, konfliktu v komunikaci v intimním vztahu). Tyto pojmy je však třeba od sebe důsledně oddělovat. Při hádce totiž stojí proti sobě dvě přibližně rovnoprávné osoby, které si vyměňují názory, někdy křikem, někdy i za pomoci oboustranných fyzických ataků,⁴ přičemž na konci se buď shodnou, či nikoli. Domácí násilí však představuje situaci zcela odlišnou. Zde násilník používá svoji moc a snaží se oběť donutit k tomu, co chce on (někdy i se zbraní v ruce). Oba partneři jsou tak ve výrazně nerovnoprávném postavení. Proti moci násilníka stojí bezmocná, ochromená oběť, která nemá prostor projevit svůj názor, protože ví, že ji čeká trest. Výsledkem domácího násilí tak není oboustranný (při rovnoprávném postavení obou stran) smluvný kompromis, ale prezentace a posílení moci agresora.⁵ Jak bylo uvedeno již výše, domácí násilí nebývá nikdy omezeno pouze na jedinou epizodu, jedná se vždy o dlouhodobý proces.

Formy domácího násilí

Mezi nejčastější formy domácího násilí patří násilí:

◆ **fyzické** – tzn. strkání, fackování, bití pěstmi, tahání za vlasy, pálení cigaretou, kopání, smýkání, ohrožování zbraní, nožem, házení předměty, tlučení hlavou oběti o stěnu, demolice majetku atd. Tato forma násilí však může být směřována např. i proti oblíbenému domácímu zvířeti, jako varování oběti, co ji může potkat.

◆ **sexuální** – zahrnuje všechny sexuální činy, které jsou na jeho oběti vynucované, které podstupuje nedobrovolně či s nechutí (např. znásilnění, vkládání různých předmětů do pochvy, nucení k nepříjemným sexuálním praktikám atd.).

◆ **psychické** – zahrnuje citové a slovní týrání, zesměšňování na veřejnosti, shazování atd. Při této formě domácího násilí násilník neustále vzbuzuje ve své oběti strach, kontroluje ji, pronásleduje atd. Mezi prostředky nátlaku může patřit např. i časté buzení v noci, odpírání spánku, nekonečné výslechy, odpírání potravy, vzbuzování strachu při řízení motorového vozidla enormně rychlou jízdou apod. Násilník si může vynucovat poslušnost oběti např. i tvrzením, že spáchá sebevraždu, za což klade vinu jí či jejímu chování. Patří sem i nejrůznější výhrůžky (např. že partnerku zabije, vždy si ji najde, zničí její rodinu, zabije děti,

najme si na ni vraha, zničí ji v zaměstnání atd.), zastrašování zbraní, zveřejněním nějakých nepříjemných faktů a informací (např. intimních fotografií, které by mohly poškodit pověst oběti), ovlivňování dětí, rozkazování, co má či nemá oběť konat. Při mé praxi se mi klientky např. často svěřovaly s tím, že jim jejich partneři vyhrožují, že je nechají umístit do psychiatrické léčebny, že z nich učiní duševně nemocné, a přitom k realizaci tohoto plánu cíleně směřovali.

◆ **sociální** – má za cíl oběť především izolovat. V konkrétních případech to znamená např. zákaz styku s rodinou, přáteli, zablokování telefonu, zamykání, izolování, zákaz chodit do zaměstnání, přesné stanovení povolené doby návratu, přičemž při jejím přesáhnutí následuje trest atd. Pojem „izolace“ v sobě zahrnuje jakoukoli činnost, která má oběti zabránit v kontaktech s jejím sociálním okolím. K metodám izolace patří i kontrola vhodnosti jednání a chování oběti či kontrola jejích telefonátů a korespondence. Izolace posiluje markantním způsobem závislost oběti na násilníkovi.

◆ **ekonomické** – znamená snahu o zamezení možnosti oběti disponovat finančními prostředky (např. zabavením celé její výplaty) či je legálně získat (např. prací, kterou chce vykonávat).

Osobnost násilníka

Domácí násilí postihuje všechny socioekonomické vrstvy populace napříč (nezávisle na ekonomickém statusu rodiny, vzdělání či povolání partnerů apod.).

Výzkumy soustřeďující svou pozornost na tento jev potom s určitostí vyvrátily do této doby pevně zakořeněný názor, že násilníci jsou povětšinou nemocné, psychopatické osobnosti, k jejichž hlavnímu osobnostnímu rysu patří neschopnost se vyrovnat se svým životem, sociálním okolím, a plnohodnotně se tak zapojit do života společnosti. Jako neplatná se ukázala rovněž další ve společnosti velmi rozšířená domněnka, totiž že k podobným jevům dochází výhradně v rodinách alkoholiků.

Velmi zjednodušeně lze nastítnit **psychologický profil** většinyového počtu domácích násilníků těmito základními body:

◆ **nízké sebevědomí** – násilník se ve svém životě často cítí bezmocný. Násilí často užívá jako způsob a pokus uchvátit kontrolu nad situací. Prostřednictvím ataku získává okamžité,

krátkodobé uspokojení, podvolení se oběti a zároveň docílí i pro něj tolik důležité kontroly a moci nad předmětnou situací.

◆ externalizace obvinění – převážná většina násilníků je přesvědčena, že k násilí došlo z důvodu nějakých vnějších (mimo něj a jeho volní složku existujících) okolností. Pro ospravedlnění svého násilného činu mají proto k dispozici vždy sérii různých zdůvodnění („*byl jsem opilý*“, „*podváděla mne a do mne vjel nějaký amok*“, „*nestarala se o děti a já byl tolik přepracovaný*“, „*dělala si ze mne blázna a neustále mne provokovala*“, „*stále jen seděla a nic nedělala, jenom blbě koukala, já jsem byl úplně bez sebe*“ atd.).

◆ strach z emotivity – většina násilníků je na své partnerce/partnerovi emocionálně silně závislá a zároveň vystrašená z možnosti její ztráty. Tento potlačovaný strach vede agresora k panovačnému a majetnickému chování vůči své oběti.

◆ potlačení a odmítání násilí – většina násilníků má tendenci násilí ve svých představách zmírňovat, popírat některé činy či frekvenci, s jakou dochází k jednotlivým násilným atakům. Takové odmítání jim umožní neodpovídat se za své činy a zároveň je uchrání i před vlastním negativním sebehodnocením. Jako pravděpodobná příčina tohoto popírání skutečnosti se jeví v dětství naučený vzorec chování vypořádávání se s nepříjemnými zážitky. (Ve své praxi jsem se tak setkala např. s mužem, který ačkoli způsobil své ženě následkem svého cíleného a plánovaného násilného chování zlomeninu lebeční kosti s celoživotním zdravotním postižením a středně těžké poranění míchy s důsledkem výrazného omezení hybnosti, hovořil o tomto jako o „*uzájemném postrkování se*“.)

◆ přijetí tradičních rolí – většina pachatelů násilí na ženách v intimních vztazích vyrůstala v přesvědčení, že muž je hlavou rodiny, jehož hlas má největší váhu a jehož názor má právo veta nad všemi ostatními v rodině. Již od dětství byl učen neprojevoval své emoce a opak zhodnotit jako slabost.

◆ zkušenosti s násilím z dětství – studie prokázaly, že většina násilníků byla svědkem násilného chování v dětství. Sledovali, jak otec bije matku, či byli sami týráni. Ve stresu proto inklinují k chování podle naučeného modelu.

◆ prvky kontroly – v tomto bodě se chování násilníků od sebe navzájem odlišuje. Jedna skupina agresorů bývá popisována jako chodící „časovaná bomba“. Jsou to tedy lidé, kteří vykazují sníženou kontrolu impulzivity. Když tito násilníci později své chování rozebírají, popisují, že ztratili sebekontrolu, nevěděli, co činí. Druhá skupina agresorů si je naopak naprosto přesně vědoma toho, co dělá. Svě útoky tito agresori dlouho dopředu plánují s tím, že do detailů promýšlejí jejich konkrétní podobu (*Při své praxi jsem se setkala např. s mužem, který si vedl deník, v němž propracoval strategii zabití své ženy několika způsoby včetně plánu likvidace jejího těla. Tento násilník potom téměř denně svoji ženu připoutával k nějakému předmětu, např. radiátoru, a myšlenky vedené v deníku před ní dále rozvíjel. Zajímavá na této kauze byla mimo jiné i okolnost, že tento násilník vždy posílal své dvě děti (8 a 10 let) na dobu „mučení“ ven, což se dělo v některé dny i osmkrát za sebou, přičemž újmkou nebyly ani situace, kdy děti musely několikrát ven během jedné noci. Toto své chování vysvětloval následně agresor tak, že chtěl dětem zachovat pozitivní obraz matky, neboť nechťel dopustit, aby viděly její ubohost*). Tato druhá skupina násilníků patří mezi nejnebezpečnější.

V neposlední řadě je třeba uvést i **vliv sociální tolerance na chování násilníka**. Tolerování domácího násilí společností totiž posiluje násilníkově přesvědčení, že se chová správně, že se ničeho odsouzeníhodného nedopouští a na násilné jednání má tradicí a výlučností svého postavení garantované právo. Za nikoli nezajímavý považuji v tomto kontextu poznatek, s nímž jsem byla konfrontována během své praxe: většina agresorů nikdy nepovažuje přítomnost násilného chování za možný důvod k odchodu oběti z tohoto intimního svazku.

Osobnost oběti

Zastávám názor, že obětí domácího násilí se za určitých předpokladů může stát kdokoli. Existuje pouze jediný rizikový faktor predispozice k obětnímu chování, a tím je týrání či zneužívání, eventuálně přítomnost násilného chování v dětství.

Důvody, **proč oběti neopustí své násilné partnery**, jsou vždy rozličné a velmi individuální. Jak bylo vysvětleno již výše, mnohé oběti domácího násilí žijí v opakujícím se vzorci chování přeneseném z dětství, doufají, že násilník své chování k nim změní.

Podle tradičního vnímání ženské role a zažitých společenských vzorů chování bývá partnerský vztah často chápán jako investice, které by se ženy neměly vzdávat („jednou sis ho vybrala, tak trp“... „správná ženská má vydržet trochu té bolesti“... „hezky papej, nebo si tě nikdo nevezme, zůstaneš na ocet a nikdy se nevdáš“... atd.).

Je zcela typické, že pachatelé po prvních útocích slibují, omlouvají se, podnikají velmi složité usmiřovací ceremonie. Oběti, které v této fázi násilníkovi uvěří a v násilném vztahu i nadále setrvávají, posilují proces odbourávání jeho zábran pro další trýznění. Následující útok je proto v drtivé většině případů ještě o něco brutálnější. Oběť, která zná svého partnera nejen jako násilníka, ale i jako milého, něžného člověka, žije v představě, že tento vztah je vztahem na celý život a selhání tohoto vztahu pro ni může znamenat selhání vědomí o vlastní schopnosti milovat a udržet vztah (věří, že trestána je proto, že udělala ve vztahu nějakou chybu). V mnoha případech je motivem setrvání ve vztahu s násilníkem prostě strach („zabiju tebe, děti, sebe... když mne opustíš“, „... víš, že si tě najdu všude...“, „...udělám z tebe blázna a děti už nikdy neuvidíš...“ atd.).

Mezi další motivy k setrvávání v násilném vztahu patří např. i nemožnost řešení bytové otázky, ekonomická závislost, snaha zachovat dětem oba rodiče, láska, nemožnost dovolat se pomoci atd.

Týraná oběť navíc trpí „**syndromem týraných obětí**“, a jedná-li se o dlouhodobé týrání, je téměř vyloučené, aby se z tohoto stavu sama vymanila. Tento syndrom je charakteristický širokým spektrem psychických a behaviorálních reakcí oběti na prožité týrání. Jeho typickými projevy jsou: pocity bezmoci, zmatku a sebeobviňování; dlouhodobá a emocionální frustrace; nízké sebevědomí a zvýšená zranitelnost; neurotické projevy – úzkosti, deprese, poruchy spánku; sebevražedné tendence; zablokování sil potřebných ke změně; minimalizace, popírání, ospravedlňování násilí; strach z agresora a zároveň silná závislost na něm;

neschopnost normálních asertivních reakcí ve smyslu nápadné vstřícnosti a ochoty všem vyhovět; psychosomatická onemocnění – migrény, žaludeční vředy, nechutenství, astma, urologické obtíže apod., tendence ke zneužívání alkoholu a drog apod.

Svou roli zde sehrává i tzv. **stockholmský syndrom**, který byl poprvé popsán v sedmdesátých letech dvacátého století v souvislosti s přepadením banky, při němž útočníci zadržovali po několik dní rukojmí. Tento jev spočívá ve vytvoření silné emocionální vazby mezi násilníkem a jeho obětí. Jinými slovy řečeno, jde o identifikaci oběti s jednáním násilníka, kdy se oběť snaží zavděčit svému trýzniteli, pomáhat mu a chránit jej, čímž si podvědomě vykupuje jeho shovívavost a ochranu svého života (tento model chování můžeme velmi často vypočítat mimo jiné i ve vztahu mezi obětí obchodu se ženami a jejím „pasákem“). Stockholmský syndrom se vyskytuje především u těch případů domácího násilí, kdy je oběť vystavena mimořádně silnému mocenskému působení násilníka, vůči němuž nemá prakticky žádnou možnost obrany.

Mezi předpoklady existence stockholmského syndromu patří:

- ◆ *život oběti se nachází v permanentním a intenzivním ohrožení* – oběti násilí jsou plně přesvědčené, že výhrůžky k nim směřované („zabiju tebe“, „zabiju děti“ apod.) by se mohly naplnit
- ◆ *oběť žije s intenzivním pocitem, že nemá možnosti úniku*
- ◆ *izolace od lidí*
- ◆ *přechodná náklonnost.*

K důsledkům tohoto syndromu potom mimo jiné patří i to, že oběti mají tendenci násilníka omlouvat a veřejně hájit.

Násilný vztah

„Podle mezinárodní šestistupňové stupnice akutních a chronických životních stresů je přetrvávající fyzické a sexuální týrání stresorem pátého stupně – extrémní zátěž. Ženy, které jejich partneři „drží v zajetí“, splňují podmínky pro kritéria šestého stupně – katastrofická zátěž.“⁴⁶

Jen málokdo si dokáže uvědomit, že často bizarní a nepochopitelné (nenormální) reakce oběti (např. v podobě obhajoby chování násilníka či maskování stop po zranění) vznikají nikoli jako

příčina, ale pouze jako obranný mechanismus v důsledku prožívaného násilí. Každá oběť domácího násilí má zpracovávánu svoji strategii, jak se násilí bránit (např. ponižováním se, absolutní poslušností a ochotou, snahou popírat skutečnost apod.), která jí pomáhá v jediném – emocionálně (a často i fyzicky) přežít. Jedná se tak o naprosto normální reakci člověka na nenormální situaci (přítomnost násilí), v níž žije. Bohužel společnost si většinou tento fakt nedokáže uvědomit a oběť za tyto reakce obviní („je hloupá, že neodejde“, „když to snášíš, tak se jí to líbí“, „je to blázen“ apod.), což však ještě více prohlubuje pocity viny a přesvědčení oběti o nemožnosti nějak se z násilí vymanit.

Vývoj násilného intimního vztahu probíhá povětšinou podle stejného scénáře:

- ◆ Domácí násilník najde naivní, závislou nebo zranitelnou potenciální oběť, kterou může být v určité životní etapě každý člověk (např. žena žijící v podmínkách, které ji psychicky deptají či urážejí apod.).

- ◆ Domácí násilník dává své potenciální oběti to, co momentálně potřebuje (emocionální laskavost, dárky, finanční podporu atd.). U oběti vzniká v tento moment vývoje – láska.

- ◆ Domácí násilník se začne postupně odhalovat. Žádá nevyklé věci (v sexu, ve vztahu, ve finanční sféře apod.). Nejdříve k tomuto chování dochází jakoby náhodně, později se z tohoto vzorce vyvine rutina. To zlomí vůli oběti, zničí to její smysl pro hodnoty a pravidla. Důsledkem je i izolace oběti od svého původního sociálního okolí. Stydí se se svými zážitky někomu svěřovat.

- ◆ Domácí násilník ovládne zcela život své oběti (schvaluje či neschvaluje to, co oběť dělá apod.).

- ◆ Domácí násilník se stává středobodem života oběti, která je od svého dřívějšího sociálního i psychického zaměření zcela izolována. Oběť usiluje jen o to, aby získala náklonnost trýznitele a vyhnula se jeho zlosti.

- ◆ Vzniká nový sebeobraz oběti. Domnívá se, že si vše zaslouží (trest, zlobu apod.). Stává se nevyrovnanou. Jejím smyslem života se stává zavděčit se trýzniteli.

Kazuistika

Příběh paní P.

Manželství paní P. (45 let, vzdělání středoškolské s maturitou, soukromá podnikatelka, osobní příjem 4 000,- Kč) s panem P. (48 let, vzdělání středoškolské, podnikatel, příjem 20 000,- Kč – dluhy kolem 4 000 000,- Kč) trvalo od roku 1982. Po celou dobu manželství projevoval pan P. sklony k agresivnímu chování vůči manželce. Z manželství se narodily dvě děti (syn 20 let a dcera 21 let). Manžel paní P. pravidelně bil, kopal do ní, mnohokrát musela vyhledat lékařskou pomoc (všem kolem tordila, že upadla ze schodů, za svůj stav se velmi styděla). V posledním období jejich manželství začal manžel paní P. riskantně podnikat, čímž přišel o veškerý rodinný majetek, způsobil rodině obrovské dluhy, začal pít. Téměř deset let napadal rovněž děti, které byly celou situací velice stresované (dcera a syn začali konzumovat v nadměrné míře alkohol). Manžel paní P. má ilegálně v držení zbraň, kterou paní P. téměř neustále ohrožuje. Paní P. se pokusila oznámit ohrožující chování svého manžela na policii, avšak bylo jí řečeno, že teprve až se něco stane, dá se s jejím případem něco dělat. Nikdo v okolí o jejich domácích problémech nemá ani tušení.

Příběh paní B.

Paní B. potkala současného manžela v době, kdy se nacházela v emočně náročné situaci (krátce po rozvodu s bývalým partnerem). Začátky vztahu byly poměrně harmonické, avšak již záhy po brzké svatbě se pan B. choval násilnický. Velmi často se vracel domů opilý a v tomto stavu se vždy dožadoval sexuálního styku, sám však nebyl tohoto fyzicky schopen, což jej vždy rozlítilo a podnítilo k reakci svoji partnerku zbit, eventuálně jí bolestivě strkat do pochvy různé předměty apod. Vždy, když byl opilý (v posledním období téměř denně), nedovolil pan B. své partnerce spát, často ji bil, kopal, škrtil, házel po ní různými předměty atd. Všechny tyto noční scény slyšeli, eventuálně přímo sledovali dospívající synové paní B. z proního manželství. V posledním období před jejich odchodem ze společného bytu napadal pan B. i je.

Velmi často přinutil pan B. svoji ženu, aby pro něj v noci přijela autem do restaurace, kde popíjel, vždy jí buď zabavil klíče od auta, kabelku, doklady, kabát a zanechal ji v restauraci (s tím, že stopoval, jak dlouho jí bude trvat cesta domů, a jelikož mu nikdy nepřipadala dostatečně rychlá, ztrestal ji), eventuálně ji přímo odvezl někam na pro ni neznámé místo, kde ji zanechal bez dokladů, teplého oblečení, financí apod. a ujel. Toto chování potom často aplikoval např. i na romantických výletech či dovolených, kdy většinou v moment, kdy zjistil, že fyzicky není schopen sexuálního styku, paní B. opustil bez toho, aniž by jí tam zanechal alespoň základní ošacení. Své chování odůvodnil vždy tím, že jeho partnerka „nebyla hodná“.

Finance, které vydělala paní B. (cca 6 500,- Kč čistého) sloužily k úhradě společných výdajů (jídlo, nájemné, inkaso, ošacení, benzín atd.), finance, které vydělával pan B. (cca 20 000,- Kč), užíval výhradně pro svoji osobní potřebu. Pan B. mimo to paní B. často zastavil její rodinné šperky či jiné věci.

Paní B. byla mnohokrát fyzicky zraněna natolik, že musela navštívit lékaře, dvakrát musela být pro následky napadení manželem hospitalizována v nemocnici (7 a 9 dní), přičemž následná rekonvalescence si vyžádala vždy další měsíc domácí léčby. Dvakrát podala trestní oznámení, její věc však byla vždy posouzena jako přešůpek.

V posledním období před jejím útekem ze společné domácnosti, byla paní B. napadána denně, manžel jí navíc bránil v pohybu, odebral jí pas, doklady, často ji přímo věznil. Několikrát při jejím napadení současně fyzicky napadl i kojence (dítě syna paní B.). Pan B. řekl, že svoji manželku i její syny zabije.

V první fázi po útěku (bez peněz, osobních věcí, náhradního ošacení) paní B. zůstala pár dnů v azylovém domě se skrytou adresou, avšak jelikož existovala důvodná obava o její bezpečnost, opustila Prahu a čtort roku se skrývala v Polsku. Nyní opět žije v ČR, v azylovém domě se skrytou adresou.

Její partner je velmi agresivní, v alkoholovém opojení napadá fyzicky i kohokoli, o kom ví, že paní B. pomáhá. V současné době je jeho prioritním cílem získat na sebe nájem obecního bytu, který paní B. vznikl již před začátkem tohoto manželství

a rovněž získat zpět ztracenou moc nad paní B. Paní B. se důvodně velmi obává o život svůj i svých synů z proního manželství, chování pana B. je velmi nevyzpytatelné.

Proti domácímu násilí

Za domácí násilí nese vinu jeho pachatel, nikoli jeho oběť. Násilí odehrávající se v domácnosti není a nikdy nemůže být věcí soukromou, neboť stát je povinen chránit základní hodnoty člověka (život, zdraví, důstojnost), které jsou právě domácím násilím narušeny. Domácí násilí je celospolečenský problém, který má v případě tolerance k němu tendenci přecházet z generace na generaci.

Naučte se proti domácímu násilí aktivně vystupovat!!!

Některé možnosti pomoci konkrétnímu člověku

Víte-li o někom, kdo je obětí domácího násilí – nebojte se nabídnout svoji pomoc. Počítejte však s tím, že taková osoba se za svůj osud stydí a není pro ni snadné o tom, co prožívá, hovořit. V žádném případě se jí nevnučujte.

- ◆ Přistupujte k ní s velkým pochopením. Zdůrazněte jí, že není sama, kdo něco podobného prožívá, že se v podobné situaci nachází mnoho žen. Pohovořte s ní o tom, jak se násilí vyvíjelo.
- ◆ Především buďte dobrým posluchačem. Nesnažte se donutit ji k žádnému rozhodnutí. Jen ona sama se musí rozhodnout, bude-li týráním snášet dál. Mějte pochopení, že je pro ni velice těžké násilného partnera opustit. Snažte se jí dodávat odvalu hledat řešení své situace, poskytněte jí informace a pomozte jí, aby se ve své situaci vyznala.
- ◆ Zeptejte se jí, jestli utrpěla fyzické zranění. Pokud ano, jděte s ní k lékaři a doporučte jí, ať si nechá vystavit lékařský nález o svém zdravotním stavu. Pokud se tak rozhodne, pomozte jí nahlásit napadení na policii.
- ◆ Doporučte jí návštěvu specializovaného poradenského centra.
- ◆ Jestliže se chystá opustit domov, pomozte jí. Nikdy ji však nenuťte k tomuto chování, zejména ne tehdy, pokud ona sama má pocit, že by se tak ocitla v ještě větším nebezpečí.

◆ O jejích problémech a plánech nikdy nemluvte s nikým třetím.

(text byl zpracován na základě Huňková M.: *Efektivita právních norem chránících oběti domácího násilí v ČR, disertační práce, PF MU Brno, 2003 – koncept*)

Kontakty na specializovaná místa, kde mohou pomoci:

Ženy bez násilí, zbn02@hotmail.com

AdvoCats for Women, právní poradenství pro oběti domácího násilí, tel.: 224 910 74

ROSA, Podolská 25, Praha 4, tel. 602 246 102

Psychosociální centrum Acorus, nonstop krizová linka, tel. 283 892 772

DONA – Linka pomoci obětem domácího násilí, 251 511 313

Poradna pro ženy v tísní (Liga lidských práv), Bratislavská 31, Brno, tel. 737 834 345

Bílý kruh bezpečí, Slovinská 41, Brno, tel. 541 218 122

¹ O problematice tvorby definice pojmu *násilí na ženách* (který je možno pokládat za nadřazený pojmu *domácí násilí*) a jejích jednotlivých aspektech a aplikačních úskalích pojednává podrobně Heise L. L., Pintaguy J., Germain A.: *Násilí páchané na ženách, Skrytá ujma na zdraví*, Študijný materiál vypracovaný pre Svetovú banku, Pro Familia, Aspekt, Humenné 1998, str. 53 a násl.

² Více hledej na www.domacinasili.cz, www.profem.cz, www.stopnasili.cz atd.

³ Intimním vztahem chápou rodinný, partnerský či obdobný vztah mezi agresorem a jeho dospělou obětí, přičemž pod pojem obdobný vztah řadím např. vztah bývalých manželů nedávno rozvedených žijících i nadále v jednom bytě.

⁴ Obecná čeština používá pro označení tohoto takto nastaveného vztahu pojem *italská domácnost*.

⁵ Více např. Egger R.: *Násilí voči ženám v intimních vztazích*, Záznam z workshopu, In: *Násilí II – tematické číslo Aspektu*, 1, Bratislava, 1999, str. 63

⁶ Srovnej American Psychiatric Association: *Diagnostic and Statistic Manual of Mental Disorders*, Washington, D. C., APA 1987, str. 11)

Obchod s lidmi - mýty a realita

Klára Skřivánková

Klára Skřivánková vystudovala veřejnou a sociální politiku na Fakultě sociálních věd Karlovy Univerzity. V organizaci La Strada ČR, o. p. s. pracovala nejdříve jako dobrovolnice, od roku 2001 je zde manažerkou prevence a vzdělávání.

Obchod s lidmi – mýty a realita

Obchod s lidmi bývá prezentován jako závažný problém, avšak mnohdy jako „něco, co se nás osobně netýká.“ Také proto je opředen mnoha mýty. Způsob, jak o obchodu s lidmi hovoříme, je odrazem nejen předsudků konstruovaných společnostmi, ale také toho, jak jej zobrazují veřejné sdělovací prostředky.

Stereotypní představy, které o obchodu s lidmi slýcháme nejčastěji:

- ◆ obchod s lidmi je prostituce
- ◆ oběti obchodu s lidmi si svou situaci zaviniily samy – byly hloupé, naivní či dokonce
- ◆ špatné už předtím (např. prostitutky)
- ◆ obchod s lidmi se týká pouze osob z nižších sociálních vrstev a osob s nízkým vzděláním
- ◆ obchod s lidmi je v podstatě ilegální migrace

Jaká je realita obchodu s lidmi? Proč a jak se děje? Proč jsou jeho oběťmi ve velké míře ženy a děti?

Co je obchod s lidmi?

Obchod s lidmi není vždy definován jednoznačně. Definice se různí proto, že vycházejí z pohledu určitého oboru a mnohdy odrážejí cíle instituce nebo organizace, jež je vytvořila. Nejjednodušší a také nejméně sporné vymezení je z pohledu lidskoprávního: **Obchod s lidmi je závažným porušováním lidských práv. Lidé jsou donuceni výhrůzkami, podvodem, nátlakem či přímo psychickým či fyzickým násilím vykonávat nějakou práci. Obětí se lidé stávají často již ve fázi najímání, když jim někdo práci nabízí a v tu chvíli je uvádí v omyl. Obchodováním se osoba postupně stává komoditou a může velmi těžko ovlivnit svou situaci, či postupně ztrácí zcela kontrolu nad situací, v níž se nachází.**

V České republice existují v současné době dvě oficiální definice obchodu s lidmi. První obsahuje trestní zákon, druhá je obsažena v protokolu ke konvenci OSN, který Česká republika podepsala. Trestní zákon hovoří o obchodu s lidmi směrem do ČR a z ČR ven a postihuje pouze obchod s lidmi za účelem sexuálního zneužívání. Oproti tomu tzv. Palermský protokol (Protokol doplňující Konvenci OSN proti mezinárodnímu organizovanému zločinu z roku 2000) hovoří o všech formách obchodu s lidmi a jeho procesu. Tato definice v současné době nejlépe vystihuje problematiku, jelikož zahrnuje veškeré účely obchodování a činy spojené s jeho procesem.

Kromě nejasných či neúplných vymezení narážíme při definování obchodu s lidmi na další problém – směřování s jinými fenomény. Obchod s lidmi v bývá často zaměňován s ilegální migrací či převaděčstvím. Přestože jsou si tyto jevy podobné a mohou se prolínat, je třeba je rozlišovat. Jejich směřování může vést k falešným, problematickým návrhům řešení a uplatňování opatření, která by mohla ve svých důsledcích uškodit obětem.

Charakteristickým znakem migrace (jak legální, tak ilegální) je dobrovolnost – lidé se dobrovolně rozhodnou opustit své místo a přestěhovat se jinam. Oproti tomu znakem obchodu s lidmi je nedobrovolnost – obchodovaná osoba je silou, hrozbou, násilím anebo podvodem (tato forma je, zdá se, nejčastější) přinucena k transportu z jednoho místa na druhé. Další skutečností je, že obchodované osoby nevstupují na území cizího státu vždy ilegálně. Nelegální vstup na území jiného státu je základním znakem převaděčství, ne však obchodu s lidmi.

Jaké jsou formy obchodování?

V České republice se na veřejnosti hovoří především o obchodu s lidmi za účelem zneužívání v sexuálním průmyslu. Tento typ obchodování je oficiálně uznán legislativou a je také atraktivní pro média. Účelů obchodování je však vícero a osoby jsou obchodovány a zneužívány v různých oblastech. Kromě nucené prostituce (zneužívání v sexuálním průmyslu) se jedná o nucené práce či praktiky podobné otroctví (lidé jsou např. nuceni pracovat v zemědělství či v průmyslu). Ženy jsou dále zneužívány jako pomocnice v domácnosti a ošetřovatelky starých a nemohoucích

osob. Specifickými formami jsou obchod se sňatky a obchodování za účelem žebroty. Poslední součástí je obchod s lidskými orgány, který je rovněž považován za obchod s lidmi.

Jak dochází k obchodu s lidmi?

Mechanismus obchodování má několik fází:

1. najímání – dochází k němu většinou (i když ne výhradně) v zemi původu osoby. Cesty, jimiž se najímání děje, mohou být:

formální – osoba reaguje či přijímá nabídku práce od agentury či zprostředkovatele. Následně podepíše podezřelou či nesrozumitelnou pracovní smlouvu. Dále následuje zařazení nezbytných dokumentů (vízum, pracovní povolení apod.). Osoba je zpravidla informována, že tyto formality zajistí agentura.

neformální – nabídka práce přichází od osoby, kterou (potenciální) oběť zná (přítel, partner, příbuzný atd.). V tomto případě nebývá podepsána ani pracovní smlouva, vše se zakládá na ústní dohodě. Zde dochází především ke zneužití blízkého vztahu.

2. přeprava – je doprava z místa původu do místa „výkonu práce“. Osoby bývají buď doprovázeny „představitelem“ agentury či známým z místa původu, anebo cestují samostatně; na místě se setkávají s kontaktní osobou.

3. nucená práce/otrocké podmínky – jedná se o vlastní donucení osoby vykonávat buď zcela jinou práci, než bylo předem smlouveno, anebo jde o donucení k výkonu práce za jiných podmínek, než jaké byly předem smlouveny.

Kdo je obchodovaná osoba?

Obchod s lidmi ovlivňuje mnoho vnějších a vnitřních faktorů. Ekonomická situace státu, jeho geografická poloha, ale i například válečný konflikt mají vliv na podobu obchodu s lidmi v dané oblasti. Vnitřní faktory jsou rizika, která lze pozorovat u potenciální oběti: věk, vzdělání, předchozí zkušenost s násilím, příslušnost k menšině, ilegálnost pobytu, problematické rodinné zázemí či chudoba. Odborníci uvádějí, že více než 80 % osob obchodovaných za účelem zneužívání v sexuálním průmyslu tvoří ženy a děti. Proč je tomu tak? Podíváme-li se do statistik, zjistíme, že

ženy a děti představují většinu lidí, kteří žijí na hranici chudoby – tento fenomén se nazývá feminizace chudoby. Mezi nejchudší ženy patří svobodné matky. Uplatnění těchto žen na pracovním trhu, kde nejsou rovné příležitosti pro muže a ženy, je poměrně nízká (zde vycházím z údajů pro ČR). V zemích, kde je ekonomická situace velmi problematická, mají ženy obecně ještě nižší šanci na uplatnění; svobodné matky pak zcela mizivou. S tím je spojen i další jev, tzv. feminizace migrace – ženy v současnosti odcházejí samostatně hledat možnosti k obživě mimo místo, odkud pocházejí (dříve migrovaly ženy především jako součást rodiny – jako manželky, sestry apod.) Toho jsou si velmi dobře vědomi ti, kteří je najímají a přicházejí s nabídkou, která je často jedinou alternativou. Osamělé ženy s dětmi však nejsou jedinými oběťmi obchodování. Ve skutečnosti není možné vykreslit portrét typické oběti obchodování, podle zkušenosti nevládních organizací však přítomnost rizikových faktorů zvyšuje ohrožení dané skupiny tímto fenoménem.

Pro dokreslení připojuji příběh jedné dívky, která byla obchodována. Příběh je jedním z mnoha, v něčem se ostatním podobá, v něčem je specifický. Nelze říci, že by existovala typická oběť obchodování a jeden příběh nevypovídá zcela za všechny:

Andrea se narodila v malém městě na střední Moravě. Rodiče se rozvedli, ještě než začala chodit do školy. Její matka žila poté s jinými muži, kteří se k ní ne uždy chovali hezky. Někteří ji dokonce bílí.

Andrea studovala střední školu a snažila se hledat možnosti, jak se co nejdříve osamostatnit. V té době potkala Karla. Jí bylo tehdy 17, jemu 25. Byl milý, pozorný a choval se k ní velmi hezky. Něco takového nikdy předtím nezažila. Plánovali společnou dovolenou v létě ve Španělsku. V té souvislosti jí Karel řekl, že slyšel o možnosti práce ve Španělsku na farmách. Nabídl se, že zjistí podrobnosti. „Tehdy jsem byla opravdu šťastná. Věřila jsem, že Karel je ten pravý.“

Začátkem července odjeli. Asi 100 km za hranicemi v Německu zastavili u benzínové pumpy. Karel šel dovnitř. Ven však již nevyšel sám, ale s dalšími dvěma muži. Řekl jí, že jsou to stopaři a že je vezmou s sebou. Další, co si pamatuje, je, že ležela nahá v nějakém pokoji. Asi ji uspalí.

Neověděla, kde je. Brzy zjistila, že je v nočním klubu. Řekli jí, že bude dělat prostitutku. Odmítla, ale donutili ji. „Nevím, jak dlouho jsem tam byla. Myslím, že asi dva, tři měsíce.“

Neměla u sebe vůbec nic, utéct se bála a ani neověděla, kam by šla. Vysvobozena byla až při policejní razii. Policie jí předala do péče nevolánní organizace, která jí poskytla podporu a pomohla s návratem domů.

„Co bude dál? Nevím. Nechci kontaktovat rodinu, nechci se vrátit domů. On ví, kde bydlím. Mám strach. Chci normálně žít...“

Realita obchodování v České republice

Po roce 1989 obchod se ženami ze střední a východní Evropy výrazně vzrostl. Na počátku 90. let 20. století byla Česká republika především **zemí původu**, v současnosti je ve velké míře také **zemí tranzitní** a **zemí cílovou**. Směr obchodu s lidmi je vždy ze zemí chudších do zemí, které mají silnější ekonomiku. Tudíž s postupující transformací se i ČR stává stále více zemí cílovou, především pro obchod s lidmi ze zemí bývalého SSSR, ale také Slovenska a některých asijských zemí (Vietnam a Čína).

Česká legislativa považuje za obchod s lidmi pouze nucenou prostituci. Zároveň postihuje pouze případy obchodování z ČR anebo do ČR. V České republice se však vyskytují i případy, kdy byly ženy obchodovány mezi jednotlivými regiony (např. z Ostravska do severních Čech). Přestože se u nás hovoří nejčastěji o obchodu do oblasti sexuálního průmyslu, vyskytuje se u nás i v dalších formách. Lidé jsou obchodováni za účelem nucené práce (např. v továrně, malých soukromých podnicích či zemědělství), ale také za účelem žebroty. V některých českých městech se vyskytly případy rumunských žen a dětí, které byly nucené žebrot v ulicích.

Kořeny obchodu s lidmi

Obchod s lidmi je mezinárodní fenomén, který souvisí také s procesy globalizace. Skutečnost, že některé země jsou zeměmi cílovými a jiné zeměmi původu, vychází především z jejich ekonomické situace a geografické polohy. Mezi hlavní globální příčiny obchodu s lidmi je počítána nerovná distribuce bohatství na světě. Faktory, jež dále přispívají k existenci obchodu s lidmi, jsou slabý sociální systém, feminizace chudoby a migrace, přetrvávající

nerovnost příležitostí mezi muži a ženami a nízké možnosti legální pracovní migrace.

Obchod se ženami bývá rovněž kategorizován jako jedna z forem násilí na ženách. Někteří odborníci uvádějí, že především v oblasti obchodu s lidmi za účelem sexuálního vykořisťování je více než 80 % obětí žen (nebo dětí). Pozadí obchodu se ženami jako genderově podmíněného násilí souvisí se stále vysokou tolerancí vůči strukturálnímu násilí na ženách (například formou veřejné bagatelizace různých jeho forem až po mnohdy neúměrně nízké výše trestů pro pachatele) a dále s marginalizací (odsouvání na okraj společnosti), stigmatizací a sekundární viktimizací¹ žen, které se staly obětí násilí.

Rozsah obchodu s lidmi – pohled do světa

Oficiální statistiky o obchodu s lidmi lze jen velmi těžko vytvořit. Jedním důvodem je, že obchodování je velmi latentní jev; odehrává se mimo legální sféru. Výzkumy odborníků ukazují, že pouze malá část (maximálně 10–30%) z celkového objemu obchodovaných osob se dostane do kontaktu s policií či s pomáhající organizací. Případy, které známe, tudíž představují pouze pomyslnou špičku ledovce.

Informace o celkovém rozsahu tohoto jevu se objevují jen ve formě více či méně kvalifikovaných odhadů:

- ◆ Organizace spojených národů odhaduje, že ročně je na světě obchodováno 700 tisíc až 2 miliony žen a dětí.
- ◆ US State Department odhaduje, že do USA je ročně obchodováno 50 tisíc až 100 tisíc žen a dětí.
- ◆ Odhadem 500 tisíc žen je podle Rady Evropy obchodováno z celého světa do západní Evropy.
- ◆ OSN uvádí, že v celé Indii je v jakýkoli moment 2,3 milionu žen a dívek předmětem obchodu v sexuálního průmyslu. Přibližně 40 % z nich je mladších 18 let.

Pro Českou republiku není kvalifikovaný odhad počtu obchodovaných osob k dispozici. Organizace La Strada ČR, o. p. s., která od roku 1995 pomáhá obchodovaným ženám, měla za 8 let svého působení v péči několik stovek žen a dívek, které byly obchodovány z České republiky do zahraničí, v rámci České republiky nebo do České republiky z jiných zemí.

Co můžeme udělat?

Řešení globálních příčin obchodu s lidmi je především úkolem politiků. My můžeme konkrétně ovlivnit pouze národní situaci – a to jak preventivním působením, tak pomocí obětí.

Obchod s lidmi není nevyhnutelný – je to série kroků, které se můžeme naučit rozeznávat, můžeme se na ně naučit reagovat a snížit tak riziko obchodování:

Jak se nestát obětí obchodu s lidmi...

Jak už je zmíněno výše, nejčastěji se obchodování děje přes nabídku práce. Pravděpodobnost, že vás někdo na ulici násilím natlačí do auta a odveze někam, kde vás nutí vykonávat nějakou práci či službu, je dosti malá. Únos se podle odborníků podílí na obchodu s lidmi pouze několika málo procenty.

Nabídka výhodné práce v zahraničí je cestou nejběžnější. Může se jednat o zcela oficiální agenturu, ale i neformální nabídku „přes někoho známého“. Podle našich zkušeností je druhá cesta o něco rizikovější. Značný počet obchodovaných osob totiž předem znalo osobu, která je posléze prodala. Na co si tedy dát pozor při hledání práce v zahraničí? Co by člověk měl vědět již před odjezdem?

- ◆ Mít co nejpodrobnější informace o práci samotné a pracovních podmínkách.
- ◆ Mít podepsanou pracovní smlouvu se všemi náležitostmi (druh práce, podmínky, místo výkonu, data nástupu a ukončení apod.)
- ◆ Informovat se na ambasádě příslušné země o podmínkách zaměstnávání cizinců.
- ◆ Informovat důvěryhodnou osobu o svém odjezdu, zanechat jí podrobnosti o svém pobytu a domluvit si pravidelný kontakt.
- ◆ Zajistit si zdravotní pojištění.
- ◆ Mít s sebou kontakty na místa pomoci v dané zemi (českou ambasádu, help centra apod.).

Na co si dát pozor?

- ◆ Pozorně si prohlédněte inzerát před tím, než na něj odpovíte. Pokud je v něm velmi málo informací, pokud slibuje až příliš dobré podmínky nebo je v něm uveden jen telefonický kontakt, buďte ostražití.

- ❖ Nepřijímejte půjčky či peníze od zprostředkovatele či zaměstnavatele předem (pokud se např. cestovné splácí z první výplaty, je třeba mít přesně a písemně stanovené podmínky).
- ❖ Při náhlé změně chování či podmínek (např. předčasný odjezd s dokončením formalit na místě) trvejte na písemné dohodě.
- ❖ Solidní zaměstnavatel či zprostředkovatel je ochoten odpovědět na jakoukoli otázku.²

Co dělat, když se setkáme s obchodovanou osobou...

Může se stát, že se setkáte s osobou, o která si myslíte, že je obětí obchodu s lidmi a byla (je) nucena do nějaké práce nebo služeb. Co pro ni můžete udělat? Jak se k ní chovat?

- ❖ Obchodovaná osoba vám pravděpodobně nesdělí, že je nějak zneužívána.
- ❖ Můžete se jí zeptat, zda něco nepotřebuje, ale nenuťte ji do rozhovoru.
- ❖ Pokud osoba projeví zájem s vámi hovořit a může se vzdálit z místa, odejděte na nějaké bezpečné veřejné místo (třeba kavárna), kde pokračujte v rozhovoru.
- ❖ Pokud s vámi osoba nechce hovořit a vám se zdá, že má strach, můžete jí nabídnout informaci o možnosti pomoci (např. „Zdá se mi, že se zde necítíte dobře nebo potřebujete pomoc. Nechám vám tu kontakt na jednu nestátní organizaci, která nabízí pomoc, tam můžete zavolat, když budete chtít“), např. telefonní číslo na SOS linku La Strady.
- ❖ Buďte opatrní, nehrajte si na hrdiny a neslibujte něco, co nechcete nebo nemůžete udělat. Nezapomeňte, že obchod s lidmi je spojen s organizovaným zločinem.

Těchto několik málo kroků může pro obchodovanou osobu znamenat velmi mnoho. Pro osobu, která má strach, je zmatená a neorientuje se v situaci, může být nabídka konkrétní možnosti pomoci velmi důležitá. A pokud ji nevyužije sama, může ji předat dál.

¹ Druhotné psychické poškození oběti tím, jak na událost reaguje nejbližší okolí, nebo traumatizující projednávání věci před soudem (L. Čírtková, Policejní psychologie)

² Podrobné informace před cestou do zahraničí lze také získat na SOS a INFO lince La Strady: 222 71 71 71 (út., čt 10-16, st 12-20).

Doporučená literatura:

- Materiály La Strada ČR, o. p. s., a La Strada Network
Materiály organizace Change
Čírtková, L. (2000): *Policejní psychologie*. Portál
Lidská práva v praxi – Manuál pro sociální práci s oběťmi obchodu se ženami a dětmi (2001). GAATW.
Limanowska, B. (2001): *Trafficking in human beings in South Eastern Europe*. Unicef.

5. kapitola

✓ Cena zenského ✓ těla

Mýtus krásy

**Jolana Navrátilová
a Lucie Jarkovská**

Jolana Navrátilová vystudovala angličtinu a sociologii na Masarykově univerzitě v Brně. Působí v Gender centru FSS MU, kde koordinuje úzík Genderového informačního centra NORA.

Lucie Jarkovská vystudovala sociologii na Masarykově univerzitě v Brně. Spoluzakládala Gender centrum FSS MU, kde stále působí a kde koordinovala přednáškový cyklus pro vyučující středních a základních škol Společnost, ženy a muži z aspektu gender a projekt Rovné příležitosti v českých a moravských podnicích. Specializuje se na témata genderové socializace, dospívajících dívek a vzdělávání. Působí jako lektorka na vzdělávacích a osvětových seminářích s genderovou tematikou.

Mýtus krásy

Když ve 20. a 30. letech 20. století Virginia Woolf psala své eseje *Vlastní pokoj* a *Tři guineje*, domnívala se, že k dosažení rovnosti ženám postačí mít vlastní příjem a přístup do dříve zakázaných prostor. Věřila, že vstupem na univerzity a do veřejné sféry získají upíranou svobodu. V nejvyspělejších zemích světa toto vše ženy získaly: jsou majetné, vzdělané, zrovnoprávněné a těší se z takových svobod, jaké doposud nikdy neměly. Přesto jsou stále „slabším“ pohlavím, nemají zdaleka stejný podíl na moci ani majetku jako muži a samy sebe nepovažují za tak svobodné, jak by chtěly. Naomi Wolf, spolu s mnoha dalšími feministkami, považuje za novodobý nástroj útlaku žen mýtus krásy. Wolf své argumenty shrnula ve stejnojmenné knize (*Mýtus krásy*), kterou v roce 2000 vydalo slovenské nakladatelství Aspekt.

Tento mýtus je velmi rafinovaným způsobem, jak odebrat ženám síly, kterými by mohly disponovat, protože se navenek tváří jako prostředek k dosažení úspěchu. Krásné ženy vydělávají miliony, krásným ženám leží u nohou i nejsilnější muži. Mlčí se však o tom, že jde vlastně o zbraň slabých, kteří nemají mnoho alternativních způsobů, jak se prosadit. Krása se pak zpětně stává hlavním kritériem, podle kterého jsou hodnoceny všechny ženy, ať chtějí vyniknout v jakémkoli oboru. Ženy, které jsou úspěšné a neodpovídají ideálu krásy, jsou nařčeny z toho, že jim nezbylo

nic jiného, než se např. plně věnovat vědě. Avšak ani ty, které mu odpovídají, nemají vyhráno. Jsou totiž podezřelé, že v hlavě nemají nic než honbu za krásou a dokonalostí.

Mýtus krásy říká: kvalita zvaná „krása“ objektivně a univerzálně existuje. Ženy ji musí chtít ztělesňovat a muži musí chtít vlastnit ženy, které ji ztělesňují. Snaha naplnit ideál vyžaduje od žen mnoho energie a odčerpává jejich fyzické i mentální síly, stává se černou dírou, do které padají jejich úspory.

Ženské časopisy

Médiiem, které ženám mýtus krásy velmi úspěšně zprostředkovává, jsou ženské časopisy. Ty jsou na jednu stranu pro ženy dobrým rádčem v oblastech, které jiná média nepokrývají (např. zdraví, kariéra, právní poradenství), ale veškeré jejich emancipační poselství je podryto obrazy neskutečných krás.

Toto poselství je jednoduché: být krásná není záležitostí osudu. Mýtus využívá rétoriku amerického snu: Jestliže se budeš dostatečně snažit, uspěješ! V časopisech najdeme návody, jak získat supertělo, jak porazit přírodu a zvítězit na poli krásy, ošklivost je znamením poražených. Tyto zaručené recepty jsou provázány s reklamami kosmetického průmyslu, který diktuje obsah časopisů.

Ženská solidarita

Mýtus krásy devastuje ženskou solidaritu tím, že vytváří z žen soupeřky, které se cítí sebou navzájem ohroženy. Pro ilustraci se podívejme na dvě rubriky časopisu *Spy* (31/2001), které pomáhají vytvářet dojem, že je neustále třeba mít se na pozoru a nedát svým soupeřkám šanci, jelikož každá nedokonalost znamená ztrátu bodů. V rubrice *Módní policie* hodnotí tři porotkyně vzhled jiných známých žen z oblasti showbyznysu. Soudkyně toho mnoho nepochválily, zato nešetřily urážlivými označeními. Zuzanu Stivínovou označily za halucinaci týdne, Dianu Ross za Yettiho. V příloze věnované plastickým operacím zase najdeme oddíl nazvaný *Příšery mezi námi*. Čtenářky a čtenáři se mohou zaradovat nad neúspěšnými kosmetickými operacemi, které podstoupily některé známé osobnosti, jako např. Ivana Trumpová nebo Rod Stewart.

Jako velmi účinná zbraň se mýtus krásy osvědčil při protiútku na ženské hnutí v 60. letech. Žena, která se chtěla přihlásit k feministickému hnutí, riskovala, že bude označena za škaredou, frustrovanou a neúspěšnou. Skutečnost svědčící o opaku se obrátila proti feministkám, šarmantní a sebevědomé ženy přece nemohou mluvit o zkušenosti utlačovaných žen. Krása se stala měřítkem kompetentnosti žen a v případě potřeby nástrojem, jak ženy kompetence zbavit. Neodpovídá-li žena ideálu krásy, mluví z ní závist. Když mu odpovídá, bude zase označena za prostoduchou krásku a ztratí důvěryhodnost.

Naomi Wolf píše o nové formě solidarity pseudospolečenství čtenářek exkluzivních módních časopisů, jehož kultura je založena na mýtu krásy. Ženy nalézají na tomto poli společná témata, která mohou donekonečna rozebírat a kritickými poznámkami o svém vlastním vzhledu podporovat vědomí ostatních, že nejsou samy, kdo se cítí ve svém vlastním těle zle.

Příprava mladých dívek na svět mýtu krásy

Dospívající dívky jsou velmi snadno zranitelné a manipulovatelné. Jejich prvořadým zájmem je nebýt vyloučena, nestát mimo dění. Aby k této situaci nedošlo, jsou ochotny obětovat téměř vše. Podporu nacházejí často v časopisech typu Bravo, Dívka či Cosmo Girl, ty se jim stávají starší kamarádkou, která je provází úskalími dospívání. Stejně jako časopisy pro ženy obsahují i časopisy pro dívky mnoho skutečně užitečných rad týkajících se např. antikoncepce, gynekologických problémů nebo třeba prázdninových brigád. Mezi to je ale umně vmíchána pořádná dávka mýtu krásy. Téměř z každé strany se usmívají neexistující počítačově upravené dokonalé modelky nebo slavné ženy, které si svou oblíbenost získaly krásou. V časopisech jako Dívka nebo Bravo Girl je obvykle 1/3 obsahu věnována pouze vzhledu, a z toho naprostá většina přináší návody, jak dosáhnout perfektního vzhledu přímo s uvedením produktů kosmetických a oděvních firem i s přesnými cenami a adresami obchodů, kde je možno vše získat.

Dalším dominantním tématem jsou vztahy mezi dívkami a kluky. V časopisech najdeme horoskop, jenž je zaměřený na předpověď úspěchů v lásce, seznamku a poradny, v nichž se většina dotazů točí právě kolem chození s kluky. Někdy je vytváření

pocitu, že mít kluka je nezbytnost, opravdu důkladně zamaskováno. Zprvu nadějně vypadající článek nazvaný *Sama a v pohodě* (Dívka 8/2001) se ukázal jako návod na to, jak být v pohodě, když zrovna žádného kluka nemáš, protože když v pohodě nejsi, těžko pak nějakého najdeš. Představa, že chodit s klukem je společensky výše ceněno, než s ním nechodit, nahrává mýtu krásy. Úspěšnost žen v partnerském a sexuálním životě bývá mylně, avšak velmi často spojována právě s krásou. Všechny návody na krášlení těla jsou vlastně nepřímými návody, jak získat přízeň mužů. Dohromady tvoří tyto dvě části dívčích časopisů skvěle podhoubí pro přijetí mýtu krásy se všemi jeho důsledky (jako je sebezpodceňování, hladovění, pocit nedokonalosti, sebeobviňování za jakýkoli neúspěch) nebo pocit, že za neúspěchy může nedostatečná krása.

K pocitu méněcennosti dívek přispívá i zesměšňování jejich časopisů zbytkem populace. Jak píše Mareike Hermann ve sborníkovém příspěvku *Feeling better with Bravo: German girls and their popular youth magazine* (viz Aspekt 1/2000), dívky cítí jako nespravedlnost, že něco pro ně tak důležitého je bráno na lehkou váhu. Dostávají se do rozporu mezi tlakem, který na ně vyvíjí mýtus krásy obsažený v jejich časopisech, v reklamách či v zábavním průmyslu, a světem, jenž zesměšňuje jejich zájem o mýtus krásy, ačkoli ho sám podporuje a vyžaduje. Dívky přicházejí na to, že jejich subkultura je méněcenná, avšak není možné se jí zřítci, aniž by byla malá žena exkomunikována ze společnosti ostatních děvčat a aniž by bylo zpochybněno její místo ve společenském řádu prostřednictvím zpochybnění její ženskosti. Dívky jsou vinou mýtu krásy lehko manipulovatelné a zneužitelné. Jestliže někdo ocení jejich krásu nebo jim dokonce nabídne kariéru profesionálních krásek, jsou často ochotny udělat cokoli. To představuje ideální podmínky pro sexuální zneužívání, obchod se ženami, prostituci. Avšak i když dívka narazí na skutečnou reklamní či modelingovou agenturu, není zdaleka v bezpečí. I zde je vydírána a manipulována. Její zaměstnavatelé totiž vědí, že sní o kariéře slavné modelky a udělá pro ni všechno. Začínající modelky jsou nuceny předvádět spodní prádlo na diskotékách, kde jde spíš o jistou formu striptýzu než o regulérní módní přehlídku, jsou sexuálně zneužívány šéfy modelingových agentur.

Musí hubnout tak, že je skutečně ohrožen jejich život, platí si všechnu svou kosmetiku a promofotky, přičemž od agentury dostávají mnohdy jen směšné peníze.

Anorektický model kontroly

Cílem tohoto textu není snaha odradit ženy (či muže) od jakékoli péče o vlastní tělo. Na několika příkladech si však můžeme ukázat, jakých podob dnešní péče o tělo a vzhled někdy nabývá a jak je sebevědomí nahrazeno zvýšeným sebezpozorováním, které přerůstá do posedlosti vlastním vzhledem. Jedna z oblastí, kde dochází k této proměně, se týká nemoci anorexie a bulimie. Anorektickou poruchu lze popsat také jako narušení sebevědomí, sebeorganizace, seberegulace, sebejistoty, tedy o ztrátu kontroly, což se pacient/ka snaží napravit zvýšenou kontrolou vlastní tělesnosti. Veškeré problémy a potíže překládá do jednoho rozměru a snaží se je řešit jedním způsobem. Kontrola nad příjmem potravy se stává nejvyšším pravidlem. Prostor pro jakákoliv jiná vyjádření osobnosti mizí – vše se překládá do jediné dichotomie: jíst/nejíst. Toto sebeovládání vypjaté jedním směrem nakonec žádnou kontrolou není: úpěnlivá snaha udržet kontrolu nad tělem, tedy snaha o nezávislost, ústí do naprosté závislosti. Vedle toho je také kontrola těla (tedy péče o něj) spíše jeho nenáviděním a poškozováním. Právě takový model kontroly, který vše redukuje na štíhlé tělo a paradoxní snahu o nezávislost naprostou závislostí, můžeme snadno odhalit jako charakteristiky ženských časopisů.

V záhlaví většiny ženských časopisů a v pozadí fotografií, které zveřejňují, stojí hesla typu: poradíme vám, jak se stát nezávislou, silnou, svobodnou a „svou“. Podle vlastních slov dávají recepty, jak zvládat různé životní situace – prostě nabízejí nám kontrolu. Přes nesporně přínosný až feministický obsah (který nenajdeme v jiných typech médií) však v pozadí textů leží poselství, které tuto nabízenou pomoc zcela obrací.

Časopisy vám říkají: „*Budte svá! Objevte svou osobnost, své pravé já.*“ Přitom doprovodné fotografie sdělují, že nejlepším vyjádřením vaší osobnosti bude, když si koupíte nabízené kosmetické zboží a vyzkoušíte na sobě předkládané recepty. V dalším textu čtete: „*Budte nezávislá!*“, čehož dosáhnete, když (opět za

pomoci propagovaného zboží) ulovíte toho správného muže a pomocí nabízených návodů si jej dokážete udržet. Nalistujete článek, který ženám radí, jak najít či změnit zaměstnání, jak si jej bez zbytečné servilnosti udržet. Za doprovodnými fotografiemi tohoto sebevědomého textu však jako by se skrývala anorektická svépomocná skupina.

Ženskost v podání těchto médií se prostě rovná štíhlému a patřičnými prostředky pěstěnému tělu, sebevědomí se redukuje na umění zvládnout určité triky. A abychom nebyly zmateny texty, jsou tu patřičné doprovodné obrazy. Abyste mohla být svá a nezávislá, musíte nejdříve vypadat jako ženy na těchto fotografiích. Reklama, fotografie modelek, časopisy o kráse i návody na diety pak působí jako jediné ucelené poselství, jímž redaktoři a redaktorky ženám říkají: „*Takovéto byste měly být.*“

Ovšem ideál, stejně jako sen anorektičky, se navždy vznáší mimo váš dosah. Vždy jste nedostačující (většina žen se domnívá, že by potřebovala shodit několik kil) a potřebujete nápravu – vztah k vlastnímu tělu pak nemůže zůstat pozitivní. Výsledkem snahy o jeho kontrolu je anorektická sebenenávist a nikdy nekončící sebeúprava, doprovázená pocity viny. To vše je ženám nabízeno jako zcela běžná norma. Tento ideál má samozřejmě silnou edukativní roli a vytváří určitou paralelu či analogii mezi ženou a dítětem. Nesvéprávné je třeba vést a nabízet jim pomoc. Všechny výdobytky feminismu i emancipační rysy médií určených ženám se proto ztrácejí pod nánosem této nové ideologie hladovění. Jak tvrdí Naomi Wolf, žena, která jí podlehne, naprosto ztrácí svou ženskost i veškerou energii a s ní i celé ženské hnutí: „*Je slabá, bezpohlavní, mlčí a jen s námahou vnímá svět okolo svého talíře. (...) Při pohledu na ni, zbavenou své ženskosti, je nám nad slunce jasnější, že poloúmyslné, ale zákeřné masové hnutí představitelství vytvořilo vitální lež ženské krásy, kost a kůže.*“ Budoucnost, v níž budou v industrializovaných národech žít ženy dohnané k anorexii, je jednou z mála projekcí, která může uchránit existující rozdělení bohatství a moci před nároky ženského boje za rovnoprávnost.

Estetická/kosmetická chirurgie

Další z oblastí, kde je radikálně reformulováno, co je to normální a krásné ženské tělo, je estetická neboli kosmetická chirurgie,

kteřá se stala v USA v 80. letech nejrychleji rostoucí oblastí medicíny. Do konce 80. let se podrobilo estetické operaci přes 2 miliony Američanů (z toho 87 % žen), na začátku 21. století jejich počet čtyřnásobně vzrostl. Počet operací každým rokem stoupá také v České republice a na jedné z větších klinik, jakou je ta v Praze - Emauzích, je provedeno více než 1200 zákroků ročně.

Podle Naomi Wolf *„žijeme ve věku estetických operací. Všechna omezení padla. Žádné utrpení ani hrozba znetvoření už nejsou dost odstrašující.“* Podle této autorky by měly na světlo vyjít některé závažné skutečnosti, které se inzerenti této výnosné větve medicíny snaží zakrýt. Jedná se zejména o zamlčovaná zdravotní rizika a některé neviditelné společenské důsledky s esteticou chirurgií spojené.

Drastické jsou zejména následky zdravotní, o kterých reklamy zcela mlčí. Estetické operace představují vážné zásahy do těla a obvykle zahrnují dlouhé období rekonvalescence s hrozícím rizikem pooperačních komplikací. Jen pro ilustraci: estetické operace běžně způsobují nervovou paralýzu, infekce, vředy, odumírání kůže, jizvy a pooperační deprese. Legitimní je otázka, zda toto odvětví patří ještě vůbec do medicíny, neboť není jisté, nakolik se lékaři v něm působící řídí Hippokratovou přísahou.

Estetická chirurgie mlčí také o tom, že počátky každého ze zákroků vyvolávají představu šílených experimentů a jsou zbroceny krví obětí. Když se ve Francii v 50. letech minulého století zavádělo nové výkonné odsávací zařízení pro provádění liposukce, vytrhalo z žen spolu s kusy tuku i celá nervová vlákna, dendrity a ganglie. Experimentátory to však neodradilo a zavedli novou, „vylepšenou“ metodu. Poté, co jim po ní zemřelo pouhých 9 žen, mohli ji nazvat úspěchem a vyvézt do USA.

Ženám je zde znovu vštěpována představa, že krásu je třeba vykoupit bolestí. Po odstranění bolesti spojené se sexem a reprodukci tedy mýtus krásy v této podobě vynalézá něco jiného, čím (nyní naprosto zbytečně) trápit svá těla – dnes je to krása, co bolí. Estetické operace u žen mají ale ještě další stránku: někdy se rovnají mrzačení jejich sexuality (ač nemusí jít o klitoridektomii), například v případě prsních implantátů, které ženám odnímají citlivost bradavek.

Stejně tak bychom mohli kritizovat fakt, že se jedná o jakousi novodobou eugeniku, kdy se normativně ustavuje obraz (stereotypní ideál, který má navíc zřetelné eurocentrické, a tedy rasis-tické konotace), jemuž se všichni chtějí podobat, jakási ideální postava a tvář složená zprůměrováním mnoha lidských zdrojů. Opět se hodí připomenout: pro ženy má takovéto vzdávání se vlastní autenticity další zvláštní význam. Nejenže se na vaše tělo přepisuje jakýsi tuctový standard krásy, ale také jste výtvozem chirurga, nejčastěji muže, který chce zvěčnit své „umění“. Stáváte se hlínou pod jeho rukama – znovu potvrzujete, že on je vaším tvůrcem.

Jsou zde však důsledky ještě více zneviditelněné. Znepokojivé je zejména ono propojení komerce s medicínou a s ním související proměna chápání zdraví. Stejně jako v případě touhy hubnout zde máme situaci, kdy se „zdravé a krásné ženy bez jakýchkoli zábran prohlašují za nemocné a škaredé“. Chirurgové (a jejich inzerce v médiích) tak vlastně změnili definici zdraví – zdravá je teď krása. Před rokem 1973 byl tuk na ženských stehnech a hýždích považován za normální věc – dnes už vycházejí články o tom, jak s touto nebezpečnou chorobou, zvanou celulitida, bojovat. Rovněž stárnutí, tedy přirozený a nevyhnutelný proces, je dnes chápáno jako choroba, jíž je třeba se za každou cenu vyhnout. Z takovéto definice zdraví plynou dalekosáhlé důsledky hlavně pro ženy – *každá žena je vlastně potenciálně nemocná* – všechny ženy jsou chodícími pacientkami. Tedy situace dosti podobná 19. století, kdy byly všechny ženy nemocné hysterií, menstruací, svou reprodukční schopností a dalšími neduhy.

Další neviditelné nebezpečí může plynout z pohrávání si s tělesnou identitou. Tělesná identifikace, ztotožnění se s vlastním vzhledem je pro nás přece důležité od dětství (od obrazu v zrcadle po fotografii v pasu) a dosud si nikdo kromě sci-fi literatury a některých postmoderních teoretiků neklade vážně otázku, nakolik zůstáváme sami sebou, když takto manipulujeme se svým původním tělem. O to víc, že na rozdíl od populárních reklam plných superlativů o zvýšeném sebevědomí a splněných snech vidíme jako výsledek tuctové obrázky krásy bez jakékoli zvláštnosti. Půjde tak o invazi banality a vítězství světa kopií?

**Hodné holky se dívají jinak aneb
Feministické spory o pornografii**

Kateřina Liřková

Kateřina Liřková je sociolořka. Studuje postgraduálně na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně, kde také působí v Gender centru. V době vzniku tohoto textu pobývá na New School University v New Yorku.

Hodné holky se dívají jinak aneb Feministické spory o pornografii

V osmdesátých a začátkem devadesátých let otřásaly Severní Amerikou *sex wars* – vedly se spory o pornografii. Je porno ponižující a ubližující zobrazení žen, které napomáhá k udržení patriarchátu, nebo je to naopak osvobozující imaginace? Jaký dopad mají dvě skupiny feministických argumentů – anti-porno a anti-anti-porno – na pojetí genderu? Je ospravedlnitelné nebo dokonce prospěšné, aby feministky v boji za zákaz pornografie uzavíraly koalice s konzervativci a náboženskými skupinami, nebo takové pakty podřívají emancipační potenciál feminismu? A jsou odpovědi vždycky buď – anebo?

Feministky proti pornografii

Významná část tzv. druhé vlny feminismu, tedy v období od 60. do (přibližně, neexistuje přesné určení) začátku 90. let 20. století, se zaobírala otázkami násilí na ženách. Podřízené postavení žen v naší kultuře vysvětlovaly feministky jako funkci násilí, a zejména sexuálního násilí, které je na nich pácháno.

Jednou z nejsilnějších institucí, která propaguje násilí na ženách a činí je přijatelným, je podle některých feministek pornografie, jež přinejmenším přispívá ke kulturnímu klimatu, které akceptuje agresí vůči ženám. „*Velkým tématem pornografie jako řánu je mužská moc,*“ píše Andrea Dworkin. Radikální feministky se shodnou na tom, že mužská nadvláda je normativní a erotizovaná. Vnímají pornografii jako nejjasnější ukázkou propagandy proti ženám a některé dokonce vyhláší, že „pornografie je teorie, znásilnění praxe“.

Fakt, že mužská moc má moc, v radikálně feministickém smyslu znamená, že zájmy mužské sexuality vytvářejí to, co sexualita znamená v životě mužů i žen, včetně standardního způsobu, co

se má při sexu cítit a jak je třeba se vyjadřovat. To, k čemu pocítíme touhu, není člověku od přírody dáno, ale je to sociálně formováno. O tom, co je touha, hovoří pornografie. A v klasické, široce dostupné pornografii je „žena“ definována tím, co mužská touha potřebuje k tomu, aby došlo k vzrušení a uspokojení. Sexualita, která se přeci týká mužů i žen, je definována v čistě mužských termínech. „*To, co je sexuální, je to, co způsobuje erekci u muže,*“ píše Catharine MacKinnon – bez ohledu na to, k čemu dalšímu při tom dochází, ať už je to ponižování, bezmocnost, strach, nenávisť, nebo dokonce smrt. Určitě však při tom dochází k hierarchizaci. To, co se nazývá sexualitou, je z pohledu radikálních feministek dynamikou ovládnutí a kontroly. Pornografie ukazuje, jak muži vidí svět a jak se skrže tento způsob vidění světa zmocňují, jak je tento jejich způsob aktem ovládnutí světa. Andrea Dworkin upozorňuje na etymologii slova *pornografie* (psaní o kurvách) a píše: „*Kurovy jsou tu proto, aby sexuálně sloužily mužům. Kurovy existují pouze v rámci systému mužské sexuální dominance. Vně tohoto systému je představa kurev absurdní.*“ Je-li pornografie většinově vnímána jako zobrazení sexu, je to podle Dworkin jen důkazem toho, jak nízký je status žen v naší společnosti. Ze svědectví, které podává pornografie, je podle Dworkin jasné, co muži chtějí: ženy spoutané, ženy týrané, ženy, které jsou bité, ponižované a zneuctěné, zabitě ženy. „*Nebo, abychom byly spravedlivé k měkké pornografii,*“ píše MacKinnon, „*ženy, které jsou sexuálně dostupné, takové, které je možno mít, které jsou tu pro muže, které nechtějí nic jiného, než aby si je muži vzali a použili je, možná jen s takovým malým, jemným zotročením.*“ Každý druh násilí na ženách – znásilnění, týrání, prostituce, sexuální zneužívání dětí, sexuální obtěžování – se sexualizuje a v pornografii se prezentuje jako „skutečná“ přirozenost žen. Ponižování žen nachází svůj výraz také v párování s čímkoli, co se považuje za něco méně než lidská bytost: se zvířaty, předměty, dětmi a (také) s jinými ženami. „*Proč, ptám se, jsou tak zatraceně krutí a jsou na to tak zatraceně hrdí? Někdy je to detail, který mě dovádí k šílenství. Třeba na sérii fotografií: žena se nožem řeže po prsou, po těle si rozmazává vlastní krev, do vaginy si strká meč. A ona se usmívá. Je to její úsměv, co mě dovádí k šílenství,*“ píše expresivně Andrea Dworkin.

Feministická socioložka Diana Russell předložila model, v němž pornografie kauzálně, tedy přímo a bezprostředně, souvisí se znásilněním. Pornografie je podle Russell jednou z pěti příčin, které vedou muže ke znásilnění (ostatní jsou: socializace k mužské sexuální roli; sexuální zneužívání v dětství; tlak skupiny vrstevníků; zobrazení žen v masmédiích). Autorka se opírá o výzkumy, které tvrdí, že od 25 do 60 % amerických mužů udává jistou pravděpodobnost, že by se dopustili znásilnění, kdyby měli jistotu, že nebudou dopadeni, a že 25 až 30 % mužů sexuálně vzrušují obrazy znásilnění ženy. Diana Russell tvrdí, že s těmito předpoklady způsobuje vystavení se pornografii u mužů: 1) vznik nebo zesílení touhy znásilňovat, 2) oslabení sociálních a psychických inhibitorů znásilnění a 3) u případných obětí oslabuje schopnost obrany. I podle Andrey Dworkin jsou „*akt pornografie a akt znásilnění vlámi na stejném moři*“. Přímočarost příčiny (pornografie) a následku (znásilnění) mnohé feministky zpochybnily. Argumentují tím, že lidské jednání je komplexní záležitostí, k jejímuž vysvětlení nelze použít primitivní logiku příčiny a následku. Lidé produkují jednání, jednak jeho reprezentace. Jedno ovlivňuje druhé a naopak: jedinec má k dispozici významy, které zdědil(a), a vytváří nové reprezentace, které se stávají zdrojem významů pro další jedince a ovlivňují kulturu jako celek. Nicméně i když není souvislost přímá, neznamená to, že pornografie je bez vztahu s násilím na ženách.

Proto volaly radikální feministky po cenzuře. Pokud je spravedlivé zakázat všechno, co škodí druhým – ať už přímým fyzickým ublížením, nebo jeho hrozbou či porušením jejich práv – pak je spravedlivé zakázat materiály, které zobrazují činy způsobující bezpráví jedním nebo druhým způsobem, bez ohledu na to, jestli vyvolávají nebo nevyvolávají příjemnou sexuální odezvu. Když někoho sexuálně vzruší něco, co evidentně a skutečně ohrožuje bezpečnost a nebo práva jiných, potom je náležité, aby se takovému způsobu reakcí zabránilo.

Catharine MacKinnon a Andrea Dworkin se rozhodly proti pornografii bojovat politicky a právně. Společně vypracovaly a lobbily za přijetí protipornografického občanského nařízení, ve kterém argumentovaly, že pornografie zásadním způsobem vytváří

a udržuje občanskou nerovnost mezi pohlavími. Pornografie je v jejich nařízení definována jako „grafické materiály otevřeně sexuální povahy, které podřizují ženy prostřednictvím obrazů a slov“.¹ Pornografie není pro autorky tohoto právního nástroje „obscénností“, není pro ně „otázkou morálky“. Jejich právní definice akcentuje pornografii jako prostředek podřizování žen. Občanské nařízení, tak jak bylo formulováno, umožňovalo žádat soudní náhradu ženám, které byly zneužity v průběhu výroby pornografie, ale i ženám, které doznaly újmu ze strany konzumenta pornografie a mohly dokázat, že jeho akt byl následkem čtení nebo sledování pornografie. Soudit se mohla rovněž žena, která se cítila ve svých rovných občanských právech poškozena v důsledku nežádaného vystavení pornografickým obrazům, které ji prezentovaly výhradně jako sexuálně dostupnou komoditu, a tak umlčovaly jiné způsoby její sebe prezentace.

Tato nařízení byla v roce 1984 přijata ve městech Minneapolis a Indianapolis, o jejich přijetí se jednalo v několika dalších amerických městech. Úspěch radikálek ale netrval dlouho. Reakce z druhé strany hluboce rozděleného feministického tábora na sebe nenechala dlouho čekat. Skupina feministických právniček a profesorek napadla nařízení, jelikož podle nich porušovalo právo na svobodu slova a projevu zakotvené v Prvním dodatku k americké ústavě. Když Nejvyšší soud Spojených států amerických obě nařízení zrušil jako protiústavní, oslavovaly to některé feministky jako vítězství feminizmu.

Argumenty proti antipornografickým feministkám jsou v zásadě trojího druhu: liberální (rovné právo na svobodu slova), antiesencializující (gender není a nesmí být považován za nerozlučně spjatý s biologickým pohlavím) a strategické (spojování se s konzervativci podlamuje emancipační potenciál feminizmu; cenzura pornografie je kontraproduktivní).

Feministky a liberálové

K jednomu ze střetů došlo mezi radikálkami a liberály. Zastánkyně antipornografického nařízení Catharine MacKinnon argumentuje, že pornografie není slovo, protože „pornografie je to, co dělá, nikoli to, co říká“. Jelikož se předpokládá, že slova pouze vypovídají o realitě, může být pornografie chráněna jakožto

slovo. Ale jsou slova, jako např. „nevinnen“ nebo svatební „ano“, se kterými není nakládáno jako s pouhými slovy; tato „slova“ jsou institucemi, zakládají realitu, tudíž jsou realita, argumentuje MacKinnon. I sociální nerovnost je ve své podstatě tvořena, tudíž *dělána* prostřednictvím slov a obrazů. Nápis „jen pro bílé“, ačkoli jde o slova, je právně nahlížen jako „nechceme v tomhle obchodě černochoy“, a jako takový je soudně stíhán. V rámci této logiky je „*pornografie masturbací materiál. Je používána jako sex. Tudíž je to sex. Muži to vědí. Celá století před tím, než byla z pornografie učiněna myšlenka hodná ochrany v rámci Prvního dodatku, se muži bavili a omlouvali své sexuální praktiky prohlašováním, že penis není nástroj myšlení,*“ píše MacKinnon. S porno-grafií muži masturbují nad obrazy ponižovaných, znásilňovaných, svázaných, mučených a zavražděných žen. To, co z nich tryská, nejsou myšlenky. V podobném duchu tvrdí Diana Russell, že erekci nelze považovat za postoj.

Liberalové – pochopitelně – kladou důraz na svobodu slova. Hlavním vyzyvatelem antipornografických feministek byl politický filozof Ronald Dworkin, který v diskusi s MacKinnon zdůrazňoval, že většina pornografie nepřináší naprosto žádné myšlenky. Bylo by mylné domáhat se na základě takové představy Prvního dodatku. Nicméně podle Dworkina má každý právo přispívat k tomu, co on nazývá „morálním prostředím“ – „*a toto právo mají i jedinci, jejichž okus nereflektuje žádné myšlenky, ale jen velice urážlivé předsudky, životní styly a kultury*“. (MacKinnon reagovala prohlášením, že „*bigotní sexisté nemají právo na to, aby zákony a instituce byly bigotní*“.) Ronald Dworkin je bytostně přesvědčen o tom, že „*ve skutečně rovnostářské společnosti nemohou být takové pohledy předem vykázány prostřednictvím trestního a občanského práva; namísto toho musejí být zdiskreditovány odporem, rozhořčením a úsměchem ostatních lidí*“. Dworkin navíc zpochybňuje přímočarou souvislost mezi pornografií a násilím na ženách, jak ji prezentovala nejen MacKinnon, ale i zmiňovaná Diana Russell. Poslední z argumentů Ronalda Dworkina je ozvěna námitek „anti-antipornografických“ feministek: Catharine MacKinnon & Andrea Dworkin & spol. svým důrazem na utrpení žen přispívají ke stereotypizaci žen jako obětí.

Podle Ronalda Dworkina toto tvrzení odvádí pozornost od stále aktuálních otázek ekonomické, politické a profesní rovnosti žen, které on jakožto liberál považuje za navýsost důležité.

Esencializace genderových kategorií

Feministky, které vyčítaly „anti-pornografkám“ vykreslování ženy coby oběti mužského chtíče, kritizovaly něco víc než liberální filozof. V jádru jejich argumentu stojí přesvědčení, že pojetí genderu v antipornografických taženích se nebezpečně blíží velice konzervativní víře v esenciálně² odlišné povahy Muže a Ženy. Boj mezi mužskou nemorálností a ženskou ctností spíše podporuje než podřívá zatuhlost sexuálních/genderových rolí. Feminismus se tak vrací do 19. století, do doby, kdy byla většina feministek přesvědčena, že muži a ženy obývají oddělené sféry, vykonávají odlišné sociální úlohy a rovněž jejich sexuální a morální povahy jsou esenciálně odlišné. Feministky předminulého století si k boji za svá práva vybraly strategii posilování genderových odlišností. Podobně antipornografické hnutí konce 20. století hovoří o mužském sexuálním puzení jako o vnitřně násilném, v základu odlišném od mírnější a více milující ženské sexuální povahy.

Feministky, které brojily proti pornografii, se nedopouštěly esencializace jen tím, že dobré přisuzovaly „ženskému“ a zlé „mužskému“ principu. Velkým krokem zpátky bylo také ztotožnění – nejen vztažení – sexuality a pohlavnosti s genderem. Podle Catharine MacKinnon je gender sexuální: *„Pornografie je ve feministickém pohledu formou vynuceného sexu, praktikou sexuální politiky, institucí genderové nerovnosti. V této perspektivě pornografie není neškodnou fantazií či zkorumpovaným a zmateným překroucením jinak přirozené a zdravé sexuality. Spolu se znásilněním a prostitucí, na nichž se podílí, institucionalizuje sexualitu mužské nadolády, v níž se prolíná erotizace nadolády a podřízenosti se sociální konstrukcí mužského a ženského. Gender je sexuální.“* „Žena“ tak splýnula s „ženskou sexualitou“ a s „ženským pohlavím“.

Vytrhne-li se gender z historického kontextu, je-li chápán jako kategorie, která má pouze dvě polohy (muž – žena) a platí stejně pro všechny na celém světě (jak gender ve své teorii pojímá MacKinnon), pak se z genderu stává naturalizovaná, neměnná

kategorie. Z ustrnulého popisu sexuálního antagonismu jako by nebylo cesty ven – teorie MacKinnon neposkytuje prostor pro podvracení připsané role; kdo se jednou narodí bez penisu, té je v této společnosti připsána neměnná role. Role oběti. A jelikož se takovému osudu nelze vyhnout skrze emancipační strategie, musí nastoupit redukování a regulování sexuality. „*Ne svoboda, ale cenzura*“, píše Wendy Brown, „*ne riskantní experimenty s proměňováním významů, ale více policie*.“ Tam, kde současná teorie a mnohé soudobé politické snahy zpochybňují – dekonstruují, destabilizují – kategorie subjektu, identity a společnosti, které stály v centru moderních liberálních společností, MacKinnon tyto kategorie křísí a obnovuje. Za hávem radikální politické teorie se tak skrývá pozitivistický, konzervativní projekt.

Feministky proti cenzuře (a proti konzervativním aliancím)

Faktické koalice s konzervativci – jež antipornografické feministky uzavíraly během projednávání občanských nařízeních zakazujících pornografii – byly dalším terčem kritiky „feministek proti cenzuře“. Autorky vlivného sborníku *Women Against Censorship* poukazují na nesmyslnost feministického spolčování s Novou pravicí, jejímž cílem je omezení práva na interrupci a pošlapávání práv homosexuálů. „Co znamená v Mulroneyho Kanadě a Reaganově Americe požadovat nové právní nástroje k regulaci veřejné sexuální imaginace?“ ptají se příspěvatelky anticenzorského sborníku.

Jen nemnoho feministek považovalo konzervativní spojence za výhodu a úspěch. Jen některé hodnotily pozitivně například skutečnost, že se debata rozšířila mimo běžné hranice feministického tábora. Za klad považovaly i nejednotnost feministek – fakt, že feministky nejsou zajedno proto, že by je spojovalo pouto ženskosti, lze vnímat jako sympatickou výzvu esencializujícím teoriím difference.³ Nicméně feministky se v debatách o pornografii měly tendenci zařazovat do dvou táborů – kdo je pro a kdo je proti – kteréžto dělení spíše kopíruje diferencialistickou logiku dvou proti sobě stojících genderů.

Oponentky/ti antipornografických nařízeních se obávali, že přijetí zákona povede spíše k represi sexuální svobody než k prevenci

sexuálního útlaku. Např. nezávislé tvůrkyně lesbického S/M por-
na se obávaly, že ačkoli jejich tvorba nemá nic společného
s definicí podřízenosti žen, jak ji předkládají MacKinnon a Dwor-
kin, a ačkoli výroba jejich videí neznamená vykořisťování účinku-
jících, mohla by být jejich díla v důsledku antipornografických
nařízení zakázána. Některé z obav se skutečně naplnily v Kanadě,
kde Nejvyšší soud v roce 1992 reinterpretoval trestnost „obscén-
nosti“ – důraz se přesunul z „morálky“ na „škodu způsobenou
ženám“. Na základě tohoto rozhodnutí mohli kanadští policisté
a celníci zabavovat a trestat lesbickou a gayskou erotickou lite-
raturu. Soudní rozhodnutí tak způsobilo novou cenzuru.

Mnohé feministky přirovnávaly pornografii k science fiction,
spatřovaly v ní imaginaci, která umožňuje hledat nové, nekon-
venční modely (nejen) ženské sexuality a měnit tak genderové
uspořádání (Audre Lorde, Angela Carter a další).

Feministky, které se zasazovaly za zákaz pornografie, přinesly
do centra pozornosti sexualitu a její reprezentaci jakožto zásad-
ně důležité momenty podílející se na útlaku žen a reprodukci
patriarchátu. Nedostatkem jejich analýz bylo smazání rozdílu mezi
realitou a reprezentací a mezi genderem, pohlavím a sexualitou.
Teorie, která stála za snahou zbavit ženy ujařmení, se tak para-
doxně podílela na konzervaci statu quo, nenabídla prostor pro
podvracení (subverzi) genderové identity. Dokonce i přijetí anti-
pornografické legislativy se ukázalo být – po útocích státu na
homosexuální imaginaci – kontraproduktivním.

Deset let po odeznění největších bouří kolem pornografie
(a dalších deset let od jejich počátku) je čas na důkladnou analý-
zu. Jaký je vztah mezi genderem, pohlavím, sexualitou a její re-
prezentací? Je biologie náš osud, nebo se mu lze vzepřít? Femi-
nismus – v tom nejlepším, co vyprodukoval – nepřináší jedno-
duché odpovědi. Ale přinejmenším přivedl na scénu aktéra/ak-
térku, který/á hledá pojmenování pro genderové problémy. Femi-
nistické debaty o pornografii (kritiky kritiček pornografie) de-
konstruovaly Ženu, která se jako správná „hodná holka“ dívá
opačným směrem, když se někde ukazuje něco tak přízemně
mužského jako sex.

¹ Co tedy, řečeno jazykem práva, znamená grafické zobrazení podřízenosti žen? Definiční Dworkin a MacKinnon zní: „(i) ženy jsou prezentovány odlišně jako sexuální objekty, věci nebo komodity; nebo (ii) ženy jsou prezentovány jako sexuální objekty, které mají potěšení z bolesti nebo ponižení; nebo (iii) ženy jsou prezentovány jako sexuální objekty mající sexuální potěšení, jsou-li znásilňovány; nebo (iv) ženy jsou prezentovány jako sexuální objekty svázané nebo pořezané nebo zmrzáčené nebo pohmožděné nebo fyzicky zraněné; nebo (v) ženy jsou prezentovány v polohách a pozicích sexuální podřízenosti, servilnosti; nebo (vi) části ženských těl – včetně, ale ne pouze vaginy, prsa nebo hýždě – jsou vystaveny takovým způsobem, že jsou ženy redukovány na tyto části; nebo (vii) ženy jsou prezentovány jako kurovy z podstaty; nebo (viii) ženy jsou prezentovány v situacích penetrace objekty nebo zvířaty; nebo (ix) ženy jsou prezentovány ve scénářích degradace, zranění, mučení, ukazovány jako nečisté a méněcenné, kroácející, pohmožděné nebo v kontextu, jenž činí tyto okolnosti sexuálními“.

² Hovoří-li se o esencialismu v kontextu feministických teorií, rozumí se tím pojetí ženy a muže definovaných biologicky v duchu výroku „anatomie je osud“. Tak jsou všem osobám, které se narodí např. s vaginou, připsány ženské vlastnosti, a má se zato, že všechny ženy sdílejí „ženskost“ (jako charakteristiku i jako jednotnou zkušenost), která je stejná pro všechny a neměnná v čase.

³ Teoriemi diference na tomto místě nazývám ty přístupy druhé vlny feminismu, které zdůrazňovaly odlišnost, diferenci žen od mužů. Povahy a zkušenosti obou pohlaví dělila nepřekročitelná propast, přičemž žena byla ztotožněna s „pozitivními“ charakteristikami (péče, mírumilovnost, starostlivost apod.) a muž s negativními (bojechtivost, arogance, sobeckost apod.).

Literatura:

Brownmiller, S. (1976) (1st ed. 1975): *Against Our Will. Men, Women and Rape*. New York: Bantam Book.

Burstyn, V. (ed.) (1985): *Women Against Censorship*. Vancouver: Douglas and McIntyre.

Cornell, D. (ed.) (2000): *Feminism and Pornography*. New York: Oxford University Press.

Dworkin, A. (1982) (1st ed. 1981): *Pornography: Men Possessing Women*. London: Women's Press.

Dworkin, A. (1987): *Letters From a War Zone*. New York: Lawrence Hill Books.

Griffin, S. (1981): *Pornography and Silence. Culture's Revenge Against Nature*. New York: Harper and Row.

Itzin, C. (ed.) (1992): *Pornography. Women, Violence and Civil Liberties*. New York: Oxford University Press.

Lederer, L. (ed.) (1980): *Take Back the Night. Women on Pornography*. New York: William Morrow and Comp.

MacKinnon, C. A. (1983): *Feminism, Marxism, Method, and the State: Toward Feminist Jurisprudence*. *Signs* 8: 635–658.

MacKinnon, C. A. (1987): *Feminism Unmodified. Discourses on Life and Law*. Cambridge: Harvard University Press.

MacKinnon, C. A. (1993): *Only Words*. Cambridge: Harvard University Press.

Malamuth, N. M. and E. Donnerstein (eds.) (1984): *Pornography and Sexual Aggression*. Orlando: Academic Press.

Millett, K. (1978) (1st ed. 1970): *Sexual Politics*. New York: Ballantine Books.

Russell, D. E. H. (1979) (1st ed. 1975): *The Politics of Rape. The Victim's Perspective*. New York: Stein and Day.

Russell, D. E. H. (1990) (1st ed. 1982): *Rape In Marriage*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.

Russell, D. E. H. (ed.) (1993): *Making Violence Sexy. Feminist Views on Pornography*. New York: Teachers College Press.

Searles, P. and R. J. Berger (eds.) (1995): *Rape and Society. Readings on the Problem of Sexual Assault*. Oxford: Westview Press.

Snitow, A., Ch. Stansell and S. Thompson (eds.) (1983): *Powers of Desire. The Politics of Sexuality*. New York: Monthly Review Press.

Steinem, G. (1995) (1st ed. 1983): *Outrageous Acts and Everyday Rebellions*. New York: Signet.

6. kapitola

Historie a současnost feministického hnutí

Postavení a role ženy v křesťanství

Iva Doležalová

*Iva Doležalová po studiu historie (1980–1984) na Masarykově univerzitě v Brně působila v Československé akademii věd v Praze a v Brně, od roku 1993 na nově zřízeném Ústavu religionistiky FF MU. Zabývá se srovnávacím studiem helénistických náboženství a raného křesťanství, dějinami křesťanství, dále teorií a metodologií studia náboženství. K danému tématu publikovala několik studií v odborných časopisech a sbornících. Od roku 1991 je členkou České společnosti pro studium náboženství a od roku 1998 je členkou redakční rady časopisu *Method and Theory for the Study of Religion. Journal of the American Association for the Study of Religion*.*

Postavení a role ženy v křesťanství

V postavení a roli ženy se v lidské kultuře odráží odlišnost mezi mužem a ženou. Na jedné straně může být vzájemně se doplňující protikladnost pohlaví považována za model a symbol pro vytváření celé řady dalších párů (např. duch – hmota, rozum – cit, řád – chaos, trvání – změna). Na druhé straně biologicky odlišná role pohlaví byla pro řadu náboženství dokladem existence odlišných typů tvořivých sil působících ve světě a na základě této zkušenosti také náboženství rozlišila mužská a ženská božstva, která dávají a berou život a řád způsobem charakteristickým dle pohlaví. Uvedené zkušenosti pomohly odlišení role žen a mužů na poli náboženství a měly vliv na vnímání a posvěcení odlišného statusu žen ve srovnání s muži.

Jedním ze základních pojmů dějin náboženství je „posvátno“. Koncepty posvátna jsou odlišné v čase i v různých tradicích. Jejich vztah k rodu, tj. k mužskému či ženskému, je jedním z jeho výrazných rysů. Posvátné bytosti – ať antropomorfní (z řečtiny *anthrōpos* – člověk, *morfē* – podoba podobající se člověku) božstva nebo kosmické síly či filosofické principy – jsou obvykle v náboženství vnímány buď jako mužské, nebo ženské, případně jako kombinace obou. Ve většině náboženství v různých historických obdobích byly ženská jména, atributy a aktivity vyhrazeny četným aspektům přírody, kosmických sil nebo božským bytostem.

Obecně lze považovat formy posvátna za starší, protože je můžeme nalézt v nejstarších (archeologicky) známých kulturách. Představují náboženskou odpověď založenou na základní zkušenosti lidstva spojenou se ženou jako dávkyní života. V určitém vývojovém stadiu lidstva se prosazuje tendence k převážení mužského konceptu posvátna, která prochází posunem od rovnocenného božského páru přes pozdější panteon (soubor bohů jednoho náboženství), jemuž dominují mužská božstva, až k typu náboženství soustředěného na postavu jediného mužského boha. V dalších vývojových fázích těchto typů náboženství často dochází k oživení ženských forem posvátna, které bývají výrazné spíše v rovině žitého – lidového – náboženství a jeho praxe. V dějinách náboženství se tedy dá vysledovat dlouhodobá vývojová tendence směrem od feminního symbolismu založeného na uctívání přírodních sil k mužskému konceptu posvátna.

Interpretace tohoto vývojového posunu není zcela jednoznačná. Často je spojován s vývojem zemědělských technik a s procesem urbanizace, které posílily mužskou dominanci – sociální i náboženskou, nebo s triumfem polo-nomádských nájezdníků s patriarchální sociální strukturou, kteří uctívali mužského boha. V každém případě obě tyto okolnosti sehrály významnou roli ve vývoji obou hlavních ideových zdrojů kultury Západu, tj. řecké a židovské, stejně jako např. indické.

Náboženství starověkého Řecka

Náboženství starověkého Řecka bylo ovlivněno vírou nomádských Indoevropanů pronikajících do Evropy od konce 3. tisíciletí a jeho podoba je kompromisem mezi mužskými božstvy árijských nájezdníků ztělesňovaných Diem (Zeus) a silnými božstvy, respektive bohyněmi původního obyvatelstva peloponéskeho poloostrova.

Zeus sice získal vůdčí postavení v panteonu, ale po jeho boku má své pevné místo bohyně Héra. Mnohá mýtická vyprávění o Diovyh milenkách nevypovídají tolik o jeho nestálé povaze, jako spíše o postupném prosazování mužského boha v prostředí, kterému před jeho příchodem jasně vládly ženské božské postavy. Silné postavení ženských božstev je doloženo ve všech starověkých náboženstvích, a v období kolem přelomu letopočtu

dochází k opětovné renesanci jejich kultů. V pozdní antice se stal např. po celém řecko-římském světě obecně rozšířeným a velmi oblíbeným kult Ísidy (helenizované egyptské bohyně Éset). Jednalo se pouze o jedno z celé řady náboženství orientovaných na ženskou božskou bytost, které se rozšířilo z východu směrem na západ při stejném vzednutí vlny náboženské aktivity, jejímž výsledkem bylo mimo jiné také křesťanství. (Škála těchto ženských postav naplňovala rozmanité lidské zájmy od plodnosti až po spásu).

Judaismus

Pro potlačení ženských forem posvátna v západních náboženských tradicích byl rozhodující vliv židovského náboženství. Židy uctívaný jediný Bůh, který se stal [v různé podobě] součástí západních náboženských tradic, je představován obvykle jako mužský typ božstva. Vývoj židovské teologie zachovaný v biblických textech zachycuje nejen nahrazení polyteismu (mnohobožství) monotheismem (náboženství jediného boha) a přírody jako sféry působení božských sil dějinami jakožto sférou božské aktivity, ale také nahrazení ženského božstva mužským.

Židovský koncept boha a v židovském náboženství rozpracovaný obraz ženy se stal z velké míry určujícím pro křesťanské náboženství, protože vznikající křesťanství zahrnuje židovskou epickou tradici (tedy biblické texty) do své vlastní, a tak převzalo v zásadě také židovské pojetí ženy.

Základem vztahu judaismu k ženám bylo především odvolání na výklad o stvoření člověka v první knize Mojžíšově – Genesis: „Bůh stvořil člověka, aby byl jeho obrazem, stvořil ho, aby byl obrazem Božím, muže a ženu je stvořil.“ (Gn 1, 27) a: „I řekl Hospodin Bůh: ‘Není dobré, aby člověk byl sám. Učiním mu pomoc jemu rovnou‘ (Gn 2, 18). “I uvedl Hospodin Bůh na člověka mrákotu až usnul. Vzal jedno z jeho žeber a uzavřel to místo masem. A Hospodin bůh utvořil z žeber, které vzal z člověka, ženu a přivedl ji k němu“ (Gn 2,21–22). V neprospěch ženy tak svědčí nejen skutečnost, že byla stvořena druhotně, ale zejména další vyprávění o neuposlechnutí zákazu a neodolání pokušení, jehož důsledkem je trest v podobě vyhnání z ráje, který se přenáší na celé lidské pokolení (Gn 3, 1–23). K ženě se obrací

přísná slova: „*Velice rozmnožím tvé trápení i bolesti těhotenství, syna budeš rodit v utrpení, budeš dychtit po svém muži, ale on nad tebou bude vládnout*“ (Gn 3, 16). Důsledky, jaké to má, je možné vyčíst např. z desátého přikázání, kde je žena zařazena v seznamu jako předmět mužova vlastnictví. „*Nebudeš dychtit po domě svého bližního. Nebudeš dychtit po ženě bližního svého ani po jeho otroku ani po jeho otrokyni ani po jeho býku ani po jeho oslu, vůbec po ničem, co patří tvému bližnímu*“ (Ex 20, 17).

Takto formulované postavení ženy mělo své důsledky také pro rituální předpisy. Žena byla chápána především jako zdroj možného rituálního znečištění – např. v důsledku menstruace nebo porodu (srov. Lv 12, 1–8: „*Když žena otěhotní a porodí chlapce, bude nečistá po sedm dní; bude nečistá jako v době svého obvyklého krvácení. Osmého dne bude obřezána jeho předkožka. Matka pak setrvá v očišťování od krve ještě po třicet tři dny. Nedotkne se ničeho svatého a nevejde do svatyně, dokud neskončí dny jejího očišťování. Jestliže porodí děvče, dva týdny jako při svém krvácení a ještě po šedesát dní setrvá v očišťování od krve...“). Ale jako matka byla žena nepostradatelná pro zachování biologické i kulturní kontinuity vyvoleného národa. V židovské tradici, která vždy kladla důraz na rodinnou jednotku jako základ většiny náboženského života, to byla právě žena a její domácí role, která jí poskytovala příležitost k náboženské službě. Byla však vyloučena z náboženského vzdělávání a rituálních funkcí, v synagoze jí byl vyhrazen zvláštní prostor.*

Tímto způsobem založený sociálně psychologický model odpovídá vyhraněně patriarchální společnosti a je v podstatě důsledkem změny sociálního postavení ženy díky skutečnosti, že ztratila svůj hospodářský význam. Přestože ve Starém zákoně najdeme řadu vzpomínek na výrazné ženské postavy – prorokyně, např. Miriam, sestru Mojžíšovu, nebo Chuldu, s níž se radí jeruzalémští kněží, nebo na soudkyni Deboru, konečná redakce textů je nesena zcela v patriarchálním duchu a dává tak judaismu ráz vyhraněně mužského náboženství. V tradičním rabínském judaismu nepřísluší ženě žádná formální role ani ve veřejném životě.

Křesťanství

Díky svým židovským kořenům se vznikající křesťanství v náboženské rovině soustředilo od počátku na mužského spasitelského boha, zatímco ženský princip v něm prakticky nebyl zastoupen.

Judaismus a sociální vzorce platné v rámci antického světa rozhodujícím způsobem ovlivnily vztah křesťanství k ženám, z něhož vyplynulo i vymezení jejich sociálního postavení. Judaismus poskytl podněty zejména v rovině náboženského zdůvodnění postavení a role žen. Křesťanství na něj navazuje zejména odvoláváním se na texty o stvoření člověka, od 4. století navíc přidává propracované učení o prvotním hříchu, který dědičně zatížil lidské pokolení. Do vnímání této problematiky na půdě náboženského myšlení se však promítá i výrazný vliv dualismu, který byl vlastní řeckému filosofickému světu podílejícímu se na utváření křesťanského učení od prvních století jeho existence. Zejména dualismus ducha a hmoty, duše a těla, které jsou oddělené a v konfliktu, sehrál významnou roli zvláště v souvislosti s pojetím askeze, které se během prvních pěti století existence křesťanství ustaluje do podoby, jež byla ve vztahu k ženám určující pro další staletí křesťanského středověku i novověku.

Při pohledu na konkrétní novozákonní texty se v jejich postoji k ženám setkáme s rozpory. Je však nutné předeslat, že v případech novozákonních textů se jedná o nesoustavné zmínky, v žádném případě nejde o systematická pojednání o ženách. V podstatě je možné v souvislosti se zmínkami o ženách v Novém zákoně rekonstruovat dvě zdánlivě protikladné linie. Jedna jako by se vyslovovala pro ocenění a snad určitou rovnoprávnost žen, druhá je naopak odkazuje do postavení závislého na mužích.

Nejčastěji citovaná pasáž Nového Zákona vyjadřující pozitivní ocenění žen je z Pavlova listu Galatským: „*Není již rozdíl mezi židem a pohanem, otrokem a svobodným, mužem a ženou. Vy všichni jste jedno v Kristu Ježíši*“ (3, 28). V evangeliích najdeme informace o ženách, s nimiž se dostává při různých příležitostech do kontaktu Ježíš, který se i k nim obrací se svým učením a dokonce jsou dány pro svoji víru za příklad ostatním (např. Mk 14, 3–9; Mt 26, 6–13 a J 12, 1–7; Lk 7, 47–48).

Přítomnost žen v Ježíšově blízkosti, v jeho doprovodu, je stěží pominutelná. I když nebyly ženy vybrány k apoštolátu, byly u všech významných událostí. Např. v evangeliu podle Marka můžeme číst o Ježíšově smrti: „*Zpovzdálí se dívaly ženy, mezi nimi i Marie z Magdalý, Marie, Matka Jakuba Mladšího a Josefa, a Salome, které ho doprovázely a staraly se o něj, když byl v Galileji, a mnohé jiné, které se spolu s ním vydaly do Jeruzaléma*“ (15, 40–41). Byly to také ženy, které byly svědky vzkříšení. Se ženami se můžeme setkat jako se spoluzakladatelkami prvních křesťanských obcí, měly významný podíl na zabezpečení průběhu shromáždění, která se zpočátku konala v soukromých domech, a podílely se také na misijní činnosti, např. jako pomocnice Pavla. Jsou označovány jako prorokyně (Sk 21, 9 – dcery Filipovy) nebo Pavlovy spolupracovnice (Ř 16, 1–16).

Ve svém vztahu k ženám představují protikladnou linii různé pokyny: „*Žena ať přijímá poučení mlčky s veškerou podřízeností. Učit ženě nedovolují*“ (1Tm 2, 11-12), což se stalo základem pro vyloučení žen z kazatelské a misijní činnosti. Stejně vyznívá také: „*Ženy nechť ve shromáždění mlčí. Nedovoluje se jim, aby mluvily*“ (1K 14, 34). Podobně jim Pavel ukládá, aby si ve shromáždění přikryly hlavu (1 K 11, 2–16), ale nezakazuje se jim např. prorokování.

Sociální postavení žen zakládá další z Pavlových poučení: „*Žena nemá míti moc nad mužem, nýbrž má se nechat vést. Vždyť proní byl stvořen Adam a pak Eva. A nebyl to také Adam, kdo byl oklamán, ale žena byla oklamána a dopustila se přestoupení*“ (1Tm 2, 12–14). Podobně Pavel odůvodňuje podřízenost ženy muži i v jiném listu: „*V poddanosti Kristu se podřizujte jedni druhým: ženy svým mužům jako Pánu, protože muž je hlavou ženy, jako Kristus je hlavou církve, těla, které spasil. Ale jako církev je podřízena Kristu, tak ženy mají být ve všem podřízeny mužům*“ (Ef 5, 21–24). Je tedy možné shrnout, že přes výrazné postavení řady žen v okolí Ježíšově najdeme již v pavlovské teologii vyjádření, která je odkazují do sociálně podřízeného postavení.

Společně s rituálními zákazy (tabu) převzatými z judaismu byly tyto Pavlovy myšlenky využity zejména k vyloučení žen

z kněžství, k formulaci norem týkajících se manželství a celibátu, který se záhy prosadil jako ideální obraz člověka a stavu, do něhož byly ženy (v raném křesťanství ovšem nejen ony) také silně tlačeny. K tomuto procesu dochází s postupným upevňováním vznikajícího křesťanského náboženství a dotvářením jeho organizační struktury v podobě církve od poloviny 2. století. Nejednoznačnost v nejranějších křesťanských textech ve vztahu k ženám je ovšem natolik výrazná, že se stala předmětem pozornosti a dala vzniknout specifickému tématu studia počátků křesťanství. Za jakých okolností došlo k tomu, že se v určitém období ženy staly natolik výraznými účastnicemi procesu utváření nové náboženské tradice, že se tím zdánlivě dostaly do rozporu se svým dosavadním náboženským i sociálním statutem? Proč byl tento trend časově omezený a po jeho skončení došlo k vytlačení žen ze sféry veřejné zpět do sféry soukromé?

Odpovědi na uvedené otázky musíme hledat v širších souvislostech vývoje raného křesťanství. V nich se setkávají rovina náboženská a světská.

Zastoupení žen v okruhu Ježíšových posluchačů a učedníků je dokladem ohlasu křesťanské misie, její otevřenosti; ženy patří do okruhu adresátů, k nimž se Ježíšovo učení obrací (viz blahoslavenství – lidé na okraji, neprivilegovaní, nemocní, ženy, dokonce prostitutky). Šířící se křesťanství přichází do pozdně antického světa s dobrou zprávou (evangeliem), jejímž zjednodušeným obsahem je deklarování lásky Boží k těm, kteří Boha milují a kteří se milují navzájem (Mt 25, 35–40). Bůh svoji lásku doložil svojí obětí a lidé svoji lásku k bohu demonstrují obětováním se pro sebe navzájem (tzv. dvojí přikázání lásky). Naplňování tohoto vztahu křesťany vedlo k založení efektivních, fungujících vztahů, které umožňovaly zvládat nestabilní, krizové situace pozdně antického světa. Křesťanství totiž nabízelo „novou rodinu“, tedy péči, naději a sociální solidaritu nevázanou etnickými či jinými překážkami. Vztahy, které při tom křesťané vytvářeli, nebyly založeny pouze v rovině světské, ale stavěly na vztahu lidí a Boha. Vycházely z vědomí sounáležitosti lidského a božského. Při důsledném vřazení výše uvedených výroků do souvislostí dalšího textu vyplyne zřetelně jasné odlišení – tam, kde je

možné zaznamenat rovnocenné postavení mužů a žen, se jedná o jejich postavení před Bohem. Ve sféře světské (všednodenní) se ve vztazích mezi muži a ženami rovnost neprosazuje – odpovídá dobově běžným vzorcům sociálních vztahů.

Překonání bariéry oddělující sféru veřejnou od sféry soukromé, do níž byly v antickém světě i v židovské kultuře ženy uzavřeny, umožnila dočasně skutečnost, že první křesťané se setkávali v soukromých domech. V době, kdy křesťanství vzniká, se společná setkání jeho stoupenců stala jedním ze základních znaků jejich příslušnosti ke skupině, jejíž svébytná identita se vytváří v nepřátelském prostředí. Proto se scházeli na místech skrytých, v domech movitějších souvěrců. Právě přenesení aktivit křesťanů do soukromí domů, tedy do sféry vyhrazené ženám, otevřelo těmto ženám cestu k velmi aktivnímu zapojení do činnosti vznikajících křesťanských obcí. Na významné zastoupení žen v nejstarších křesťanských obcích můžeme usuzovat nejen ze zpráv křesťanských, ale i antických autorů (např. Plinius v dopise Traianovi Ep. X, 96 píše o diákonkách, antický filosof Kelsos označuje – s despektem – křesťanství jako náboženství pro ženy, apokryfní Skutky Pavla a Thekly zachycují význam ženy při misijní činnosti).

Účast žen tedy měla velký význam a byla podporována i s ohledem na další šíření misie, neboť ženy měly velký podíl na získávání konvertitů. Sociologové náboženství, kteří se zabývají mechanismy vzniku nových náboženství, upozorňují na fakt, že řada žen byla z hlediska křesťanství zapojena v exogamních (uzavíraných jenom s členy jiného kmene, v této souvislosti jiného náboženství) manželských svazcích a díky jejich působení v rodině docházelo k následným obrátům ke křesťanství.

Ve srovnání s antickým světem bývá s odkazem na principy křesťanské morálky také zdůrazňována vyšší sociální prestiž žen v křesťanských komunitách, a to s ohledem na jejich mateřskou roli, úctu k životu a zapojení žen – vdov do systému vztahů, které jim umožnily ve společnosti, kde byla žena identifikována prostřednictvím vztahu k mužům – otci, manželovi, bratrovi – nehledat nový svazek manželský, neboť právě křesťanská komunita se stala jejich novou rodinou, díky níž získaly novou identitu.

Postupným vývojem církve však byly ženy zatlačeny mimo sféru veřejnou do sféry soukromé, přestaly být součástí církevní hierarchie a nebyly již spojovány s rituálními ani misijními aktivitami. Pokud jim byla přiznána možnost aktivního působení v rovině veřejné, pak to bylo spojeno s mírou, v jaké se jim dařilo naplňovat ideál ženy, který křesťanství pro ženu propracovalo. Tím byl ideál panny, respektive celibátní ideál (ideál sexuální zdrženlivosti), který je tradičně spojován právě s křesťanským pohledem na ženu. Ve starověkém období nebyl původně vázán pouze na ni, protože prakticky po celé toto období dějin křesťanství chybí asketickému hnutí jasný a uspořádaný profil. Ještě ve 3. a 4. století neexistovala ani jasně vymezená představa stálého panenství a panictví a nikdy ve starověku nebylo chápáno jednoznačně jako specificky ženská čistota, jež je charakteristická pro pozdější formy katolického křesťanství.

Důraz na sexuální zdrženlivost, který je křesťanskou tradicí často považován za jeden z hlavních odlišujících znaků křesťanství, bývá často vysvětlován jako pochopitelná, i když radikální reakce na zhýralost převládající ve vyšších vrstvách římské společnosti. Sexuální touha byla v antice chápána jako jedna z potřeb smyslového uspokojování a nebyla žádným závažným problémem. Při formování morálních zásad vycházela antika z benevolentního dualismu duše a těla. V křesťanských kruzích se začaly prosazovat myšlenky o možnosti těla odmítnout žádostivost a vyvinula se tak značně drastická alternativa k tehdy obecnému mravnímu společenskému řádu. Základní rysy křesťanského radikalismu mají své kořeny v židovské tradici. Tělesnost děsila křesťany stejně jako Židy.

Koncem prvního století se projevuje výrazná snaha o vymezení křesťanů vůči Židům i antickému světu a jedním z jejích rysů se staly přísné zásady sexuální morálky. V té době se křesťané orientují jednostranně na sexuální omezení a na sexuální heroismus. Další vývoj vyústil ve formulaci pravidel sexuální disciplíny, která mohou dodržovat všichni bez ohledu na pohlaví, kulturní úroveň nebo společenské postavení.

Praxe sexuálního odříkání sdělovala různá poselství a vedla k vytváření různých vzorců. K prosazení obecných pravidel zdrženlivosti vedlo hledání cesty při řešení problémů ve vztazích

mezi elitou náboženské komunity a jejími řadovými členy. Křesťanství se poměrně záhy snažilo spojit své představitele s viditelnými znameními jejich nadřazenosti nad laiky. Protože zdrženlivost osvobozovala od omezení spojených se sexualitou, stali se velebení ovdovělí celibátníci (muži i ženy) skupinou, z níž si obce často vybíraly své představitele. Právě změny v církevní struktuře obcí ovlivnily témata diskusí o zdrženlivosti. Na latinském Západě se zdrženlivost postupně stala záležitostí katolických duchovních – vznikl koncept svatého kněžství opírajícího se o stav trvalé obřadní čistoty. Obecně se v rámci křesťanského náboženství rozevřela propast mezi ženatými a vdanými lidmi „ze světa“ a „andělským životem“ asketů. Absolutní zdrženlivost byla bezpečně vyhrazena pro několik málo obdivovaných jedinců.

Život „nevěst Kristových“, které se zejména pro Západ staly typickými představitelkami ideálu „panenství“, byl dlouhou dobu ve stínu „mýtu pouště“ spojeného s tradicí mnišství a poustevnictví. Ve čtvrtém století se v souvislosti s ženskou zbožností, která se nevyznačovala na rozdíl od mužského asketismu tendencí k separaci od světa, objevují dva významné momenty. Prvním je obraz panenství Mariina zakotvený v jejím dětství, vytvořený na základě staršího evangelia Jakubova, a druhým byl obraz panny jako „nevěsty Kristovy“. Jednotlivé příklady zbožných žen zahrnují pestré spektrum ženské asketické zkušenosti počínajíc jejich prvními náznaky ve zbožných rodinách až po uplatnění vlivu na samotné špičky římské společnosti.

Základy středověkých názorů na tělesnost a sexualitu položilo myšlení Aurelia Augustina (Sv. Augustin, 354–430). Sexuální žádostivost zdůvodňoval jako podíl všeho lidstva na Adamově hříchu. Právě Augustinova interpretace pádu Adamova je jedním z jeho originálních příspěvků ve vývoji křesťanského chápání tělesnosti. Osobní Augustinova zkušenost a vlastní snaha po ovládnutí sexuální touhy vnesla do jeho života hluboký smutek, lítost nad tím, že si od mládí neuchoval čistotu a srdce otevřené cvičením ve zdrženlivosti.

Augustinův výklad stvoření Adama a Evy a jejich pádu ukazuje posun v těžišti křesťanských úvah o lidské osobě. Dosavadní interpretace vycházely z předpokládané jistoty, že sexualita, manželství, založení rodiny jsou pouze důsledkem Adamova a Evina

pádu, sklouznutí z „andělského“ stavu do tělesnosti a smrti. Dle asketického výkladu Bible je zejména pohlavní styk původní definici lidství naprosto cizí. Augustin začal po roce 400 psát o Adamovi a Evě jako o tělesných lidských bytostech obdařených stejnými těly a sexuálními charakteristikami jako lidé. Bůh je stvořil pro radost ve společenství a vložil do nich i „touhu po přátelství“. Přivedl je do ráje, aby založili lidské pokolení (*populus*). Augustinův výklad vztahů muže a ženy, jež považoval za součást původního Božího řádu, je založen na vládě mužů nad ženami a otců nad dětmi. Tak chápal základní rysy Božího řádu, vzorcem jejichž hierarchie byl původní stav Adama a Evy. Andělský, tedy celibátní stav byl podle něj otázkou budoucnosti. Augustinova vize měla zjevné důsledky v odmítnutí potulných mnichů, v distancování se od vysoce asketických Jeronýmových názorů na manželství, a vedla k rehabilitaci manželství jako základu celé společnosti. Augustin bránil manželství a současně nacházel v církvi i prostor pro panenství a panictví. Oba stavy, byť různě, směřují ke společnému vykoupení. Sexuální žádostivost však považoval za rozvratnou sílu. Ve srovnání s přátelstvím chápal pohlavní styk jako podřadný. V Adamově a Evině prvotním stavu nechyběla sexuální touha, ale byla v dokonalém souladu s vůlí. Takže manželství bylo výrazem prvotní a trvalé přirozenosti mužů a žen jakožto nutně společenských bytostí, které Bůh stvořil, aby žily ve svornosti. V padlém stavu byla většina původní harmonie zničena, ale přátelství mezi manžely je stále prvotní a opodstatněné. Sexualita byla ozvěnou nezvratitelných důsledků prvního hříchu lidstva. Protože byla sexualita spojována v širším povědomí se ženami, stalo se to příčinou řady zjednodušení, jež dala základ „postavení žen a zacházení s nimi“, které v podstatě dodnes ovlivňuje vztah katolického křesťanství k ženám.

Mariánský kult

Přestože je křesťanství exkluzivním monoteistickým náboženstvím a v centru jeho pozornosti je postava Ježíše Krista, sehrál v jeho dějinách nepřehlédnutelnou roli kult Marie. Vznik a rozvoj mariánského kultu se stal v kontextu křesťanství v podstatě historií opětného vzkříšení ženského rozměru posvátna v rámci tohoto monoteistického náboženství.

Podněty k rozvoji kultu ženského božstva vycházely z lidového prostředí pozdně helénistického období, kdy se díky procesu univerzalizace dostal do popředí zvláště typ bohyně Velké Matky, což je označení používané v širokém smyslu slova pro bohyně plodnosti.

Křesťanství, které začalo být jasně odlišováno od ostatních pozdně helénistických náboženských alternativ v průběhu 2. století díky procesu vlastní sebeidentifikace, zpřesňovalo v tomto období formulace dogmat a současně vstřebávalo mnohé impulzy antického světa. Tak se objevují v zorném poli věřících témata spojená s postavou Ježíšovy matky Marie. Dokladem pro toto tvrzení může být tzv. Protoevangelium Jakubovo (2. stol.), které se zabývá obdobím předcházejícím Ježíšovu narození, a je to právě tento spis, odkud jsou odvozena hlavní témata mariánské legendy. Je vyjádřením především lidové víry, která se později stala součástí doktríny o „panenské matce Boha Spasitele“. Zřetelným cílem autora textu bylo povznést Marii, které není v kano-nických textech věnována právě velká pozornost, na úroveň velkých panenských bohyň-matek uctívaných v řecko-římském světě. Marie je zde představena jako panna před početím a její panenství je potvrzeno i po Ježíšově narození. Reakcí na podněty z lidového prostředí se stalo v církevním učení další doktrinální (doktrína = zásada, princip) tříbení a vyjasňování „Mariina podílu na božském“. Výsledkem bylo postupné formulování a prosazení dogmat (článek víry, základní tvrzení) o neposkvrněném početí, úplné bezhříšnosti, naplnění milostí, což byl proces trvající v podstatě až do 20. století, a jeho výsledkem bylo Mariino postupné splnutí s božskou podstatou v rámci monoteistického náboženství.

Přestože v některých historických obdobích zaznamenal mariánský kult značný rozkvět, neměla tato skutečnost žádné reálné důsledky pro náboženský ani sociální status žen v křesťanské kultuře. Křesťanská církev (katolická) využívala ve svých dějinách postavu Panny Marie jako vzor, k němuž by se ženy měly co nejvíce přiblížit. Vzhledem k řadě podob, v nichž během času Marie vystupuje – jako panna, jako nevěsta Kristova, jako matka nebo madona – byla škála vzorců natolik pestrá, že umožňovala

prakticky univerzální využití. V křesťanském náboženství soustředěném na mužského boha se však v podobě mariánského kultu prosadila ženská forma posvátna odvozená od prastarého archetypu Panenské bohyně Matky nebo ještě obecněji od spojení matky a dítěte jako univerzálního symbolu založeného na základní lidské zkušenosti.

Přes celkově negativní vztah k ženám, který se po celé dějiny křesťanství projevoval v normách týkajících se manželství, celibátu a etických ustanovení, to byly právě ženy, které v prostoru jim vymezeném výrazně k rozvoji křesťanství přispěly. V průběhu jeho dějin se staly mučednicemi, ve středověku významnými světicemi nebo mystičkami. Nepominutelnou roli sehrály a dosud sehrávají také v rámci ženských řádů. Pokud tedy do dějin křesťanství ženy zasahovaly, pak to bylo vždy pouze v rámci vzorců vytvořených již během starověkého období – např. jako panny, jeptišky apod. Pokud se dostaly do rozporu s těmito vzorci – bylo s nimi zacházeno jako s odpadlicemi od víry, pomýlenými nebo čarodějnicemi. Pokud se postavení a role žen v moderní době v rámci křesťanské kultury změnilo, pak se tak stalo díky podnětům sociálním, nikoli díky procesům uvnitř církve.

Otázka, která obvykle stojí v pozadí bádání o postavení a roli žen v různých náboženských tradicích, se zabývá vztahem mezi náboženským/symbolickým systémem zahrnujícím ženské formy posvátna a sociálním systémem, který tyto symboly ovlivňuje. Odráží postavení ženských božstev nějaký druh ženské dominance? Poskytují snad společnosti, které uctívají bohyně, ženám více nezávislosti, moci či mají vůči ženám větší respekt než společnosti, které se na uctívání ženských božstev neorientují? Anebo jsou ženské posvátné bytosti dalším „úskokem“, jak rozdělit role pohlaví, a pak je prostřednictvím náboženství oslavovat? Podobné otázky jsou vznášeny již více než století spolu s hypotézami, které se na ně snaží odpovídat. Ty pokrývají spektrum názorů od tvrzení, dle nichž jsou feminní koncepty posvátna důkazem nějakého druhu matriarchátu, až k podobně extrémním názorům, že bohyně jsou výtvořky mužské imaginace bezděky nebo snad dokonce vědomě zformulované k tomu, aby držely ženu v rámci jí určené sféry.

Odlíšnost náboženství ženských bohyní spočívá v jejich orientaci k reálnému světu, zejména proto, že se ženami spojují životodárnou silu, kterou považují za faktor upevňující svět. Základní životní procesy, zvláště narození a sexualita, stejně jako všechny aspekty lidské tělesné podstaty, jsou v těchto náboženstvích vnímány pozitivně. Může to také znamenat, že tradice založené na ženských božstvech mají ve své podstatě zakotvený posvátný obsah, který je méně odcizený základní tělesné i kosmické skutečnosti ve srovnání s náboženstvími bez významného feminního konceptu posvátna.

Srovnávací studium uvedené problematiky vede k závěrům, že význam symboliky ženských konceptů posvátna nemusí nutně znamenat – a většinou skutečně neznamená – dominantní postavení nebo nezávislost ženy ve sféře sociální, politické nebo ekonomické. To dokládá kromě jiného i vývoj křesťanství a v jeho rámci vznik a vývoj mariánského kultu.

Literatura:

Obecná pojednání:

Gregorová, Anna, *Bohovia, cirkvi a žena*, Bratislava: Obzor 1986.

Helénistická náboženství

Martin, Luther H., *Helénistická náboženství*, Brno: Masarykova univerzita, 1997.

Základní prameny k dějinám křesťanství:

Bible: Písmo svaté Starého a nového zákona, český ekumenický překlad, Praha: Česká biblická společnost 31985 ad.

Dus, Jan – Pokorný, Petr, *Neznámá evangelia. Novozákonní apokryfy I.*, Praha: Vyšehrad 2001.

Církevní dokumenty:

Humanae vitae, Encyklika Pavla VI. o správném řádu sdělování lidského života z 25. července roku 1968, vyšlo u příležitosti Všeobecné biskupské synody v Římě roku 1980 s tématem Úkoly křesťanské rodiny v současném světě, Stojanov 1980.

Familiaris Consortio. Apoštolská adhortace Jana Pavla II.

o úkolech křesťanské rodiny v současném světě z 22. listopadu 1981, Praha: Zvon 1992.

Lidská sexualita: pravda a význam, Papežská rada pro rodinu Zásady pro výchovu v rodině z 8. prosince 1995, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství 2000.

Mulieris dignitatem. Apoštolský list papeže Jana Pavla II. *O důstojnosti a povolání ženy u příležitosti Mariánského roku*, Praha: Zvon 1992.

Pesch, Otto Hermann Pesch, *Druhý vatikánský koncil 1962-1965. Příprava – průběh – odkaz*, Praha: Vyšehrad 1996.

Dokumenty II. vatikánského koncilu, Praha: Zvon 1995.

Slovníky a encyklopedie:

Duée, Andrea, *Obrazový atlas dějin křesťanské církve*, Praha: Portál
Douglas, J. D. (ed.), *Nový biblický slovník*, Praha: Návrat domů 1996.

Novotný, Adolf *Biblický slovník I-II*, Praha: Kalich 31993.

Pavlincová, Helena – Horyna, Břetislav (ed.), *Judaismus – křesťanství – islám*, Olomouc: Nakladatelství Olomouc 2003 (Vydání druhé, podstatně přepracované a rozšířené).

Obecná pojednání o dějinách křesťanství:

Filipi, Pavel, *Křesťanstvo*, Brno: CDK 1998 (2. vydání).

Frankielová, Tamar, *Křesťanství*, Praha: Prostor 1999.

Franzen, August, *Malé církevní dějiny*, Praha: Zvon 1995 (2. opravené a doplněné).

Fröhlich, Roland, *Dva tisíce let dějin církve*, Praha: Vyšehrad 1999.

Johnson, Paul, *Dějiny křesťanství*, Brno: CDK – Barrister&Principle 1999.

Kadlec, Jaroslav, *Přehled českých církevních dějin I–II*, Praha: Zvon 1991.

Lane, Tony, *Dějiny křesťanského myšlení*, Praha: Návrat domů 1996.

Říčan, Rudolf – Molnár, Amadeo, *12 století církevních dějin*. Praha 1989.

Říčan, Rudolf, *Od úsvitu reformace k dnešku*, Praha: YMCA 1948.

Starověké křesťanství:

Brown, Peter, *Tělo a společnost. Muži, ženy a sexuální odříkání v raném křesťanství*, Brno: CDK 2000.

Brown, Peter, *Autorita a posvátné. Aspekty christianizace římského světa*, Brno: CDK 1999.

Pokorný, Petr, *Literární a teologický úvod do Nového zákona*. Praha: Vyšehrad 1993.

Vouga, Francois, *Dějiny raného křesťanství*, Praha: Vyšehrad 1997.

Středověké křesťanství:

Grigulevič, I. R., *Dějiny inkvizice*, Praha: Svoboda 1982.

Gurevič, Aron, *Kategorie středověké kultury*, Praha: Mladá fronta 1978.

Gurevič, Aron, *Nebe – peklo – svět. Cesty k lidové kultuře středověku*, Praha: H + H 1996.

Le Goff, Jacques, *Kultura středověké Evropy*, Praha: Odeon 1991.

Le Goff, Jacques, *Zrození očistce*, Praha: Vyšehrad 2003.

Lenková, Jitka (ed.), *Kladivo na čarodějnicí, čarodějnice a jejich kacířství... I*, Praha: Otakar II. 2000.

Machovec, Milan, *Svatý Augustin*, Praha: Orbis, 1967.

Pieper, Josef, *Scholastika: Osobnosti a náměty středověké filosofie*, Praha: Vyšehrad, 1993.

Pavel, Jakub, *Abélard a Heloisa: dopisy utrpení a lásky*, Praha: Vyšehrad, 2003.

Lambert, Malcom, *Středověká hereze*, Praha: Argo 2000.

Salmann, Jean, *Čarodějnice – Dáblův nevěsty*, Bratislava: Slovart 1994.

Šindelář, Bedřich, *Hony na čarodějnice*, Praha: Svoboda 1985.

Mariánský kult

Doležalová, Iva, *Vznik kultu Marie v kontextu pozdního starověku*, *Religio* IV/1996, 149–156.

Koutecká, Helena, *Stručný místopis mariánské úcty v Čechách a na Moravě*, Praha: Portál 1992.

Minařík, Metoděj, *Mariina dogmata*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství 1991.

Fajt, Jiří – Royt, Jan – Bartlová, Milena – Hlaváčková, Jana, *Neověsta v uzavřené zahradě*, Praha: Národní galerie v Praze – Gallery s. r. o. 1995.

Ženy v křesťanství:

Dinzelbacher, Peter, *Soětice nebo čarodějky?* Praha: Vyšehrad 2003

Duby, Georges, *Rytíř, žena a kněz: Manželství ve Francii v době feudalismu*, Praha: Garamond 2003.

Duby, Georges, *Vznešené paní z 12. století 1–3*, Brno: Atlantis 1997–1999.

Ennenová, Edith, *Ženy ve středověku*, Praha: Argo 2001.

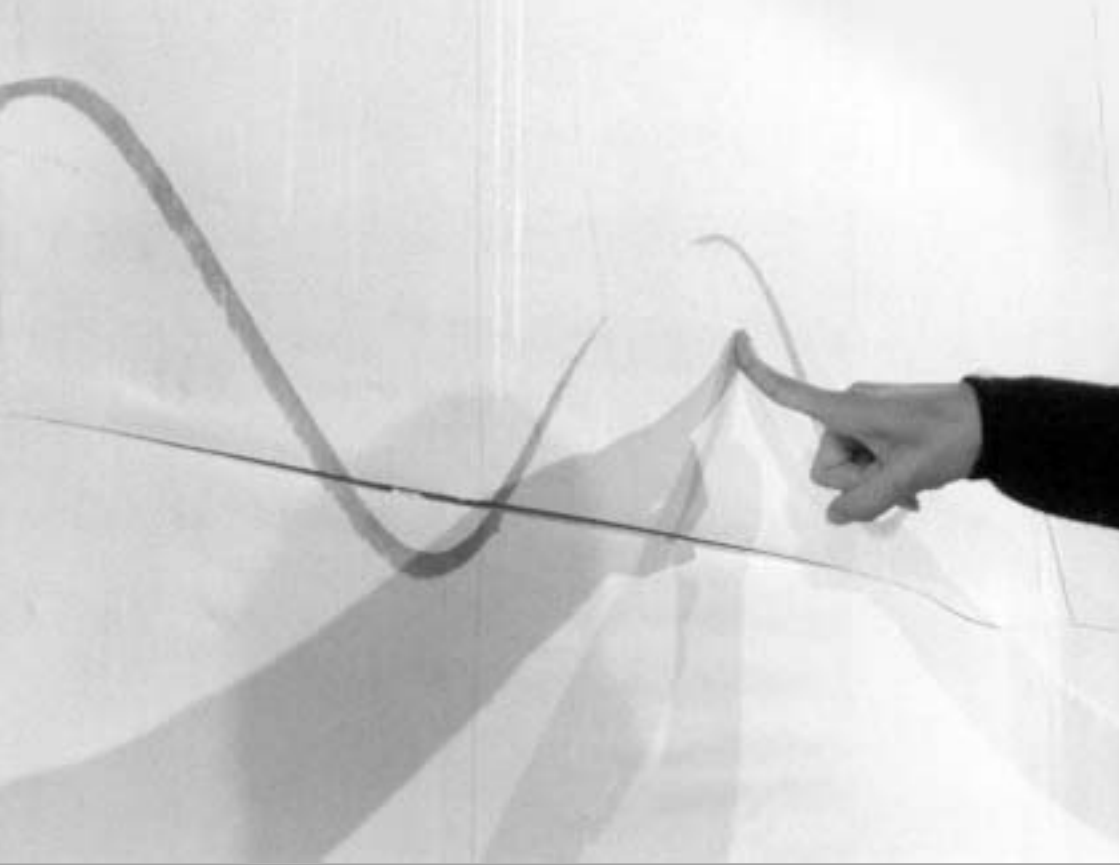
Kybal, Vlastimil *Sv. Anežka Česká*, [Pontes Pragenses,sv.8] Brno: L. Marek 2001.

Pánková, Eva, *Anežka Česká*, Olomouc: Matice cyrilometodějská 1993.

Pernoudová, Regine, *Žena v době katedrál*, Praha: Vyšehrad 2002.

Feministická teologie:

Opočenská, Jana, *Zpovzdálí se dívaly také ženy. Výzva feministické teologie*, Praha: Kalich 1995.

První a druhá vlna feminismu:
podobnosti a rozdíly

První a druhá vlna feminismu: podobnosti a rozdíly

Když se dnes u nás použije výraz feminismus, řada lidí si do tohoto pojmu promítne představu spojenou s jeho starší historickou formou, která je v odborné periodizaci označována jako tzv. „první vlna“. Nelze se tomu divit: zatímco první vlna světového feminismu byla poměrně samozřejmou součástí českého života v předkomunistické době *a vice versa* – české feministky byly aktivně zapojeny do mezinárodních sítí, vývoj tzv. druhé vlny nás zcela minul, neboť začal a nejmohutněji se rozvinul v době, kdy u nás vládl komunistický režim. Ten tento velmi vlivný myšlenkový proud do českého prostředí vůbec nepustil, což bylo možné snadno zjistit např. při návštěvě Státní knihovny, kde v roce 1990 nebylo možné najít jedinou feministickou publikaci. A nemylme se – setrvačností se tato mezera udržuje dál: v knihovně Filozofického ústavu akademie věd jsem ještě vloni napočítala celkem čtyři feministické publikace v době, kdy jich ve světě existují bez nadsázky tisíce.

Svůj příspěvek proto zaměřuji především na to, abych upozornila na významný rozdíl v ideovém obsahu a cílech první a druhé vlny feministického hnutí, na to, že druhá vlna přinesla a již také dalekosáhle rozpracovala zcela nová témata a teoretické přístupy, s nimiž se zatím i odborná veřejnost stále ještě seznamuje velmi pomalu a laická jen nepatrně. Teprve v posledních letech se na trhu objevují překlady klasických děl druhé vlny. Kromě toho také fragmentárně, v jakýchsi izolovaných ohniscích, tu a tam navazujeme na praktická vyústění těchto nových přístupů, např. v otázce domácího násilí.

První vlna feminismu

Co je tedy označováno za první vlnu a jaké byly její základní cíle? Podle obecně přijímané periodizace ženského hnutí probíhala jeho první vlna od poslední třetiny 18. století přibližně do roku 1930. Její představitelky volaly po přiznání základních práv,

kteří moderní společnost deklarativně přisuzovala „všem lidem“ (viz známou Francouzskou deklaraci), ve skutečnosti však jen části mužů a vůbec žádné ženě. Jednalo se o nejzákladnější občanská a politická práva, jimiž bylo např. právo volit, právo na vzdělání a právo na majetek. V základu všech těchto požadavků byl ovšem požadavek svobody, což v moderní filozofii vždy znamenalo především právo rozhodovat o své osobě, být skutečným „vlastníkem“ své osoby. Tím však ženy nebyly ani *de iure* – okamžitě to zjistíme pohledem na občanské zákoníky přijímané na začátku 19. stol. – ani *de facto* – neumožňovala to sama o sobě již absence práva na majetek. Ve formě masového hnutí ženy se svými požadavky poprvé veřejně vystoupily za Velké francouzské revoluce, přednesly je Konventu, ten je však nejen vykázal, ale okamžitě sáhl k dalšímu omezení práv žen. V Anglii se o století později začalo ženám bojujícím za volební právo říkat *suffražetky* (od anglického *suffrage* – volební právo) – a myslím, že mnohé vypovídá o našem dnešním vztahu k rovným právům obou pohlaví, že výraz *suffražetka* je stále používán jako nadávka, místo aby společnost těmto hrdinkám alespoň symbolicky postavila pomník.

O ženském hnutí lze přece jen tu a tam i u nás najít některé historiografické práce, ty se však většinou velmi málo věnují důkladnému seznámení se situací, na kterou tyto ženy reagovaly. Domnívám se, že pro pochopení smyslu a významu ženského hnutí je třeba ukázat, jakým způsobem se v počátcích moderní společnosti formoval řád pohlaví, genderový řád, a proč muselo ženské hnutí vůbec vzniknout.

Na přechodu od feudální k moderní společnosti došlo totiž k řadě změn, které výrazně ovlivnily postavení žen ve společnosti a celkově upravovaly postavení obou pohlaví, takže vznikalo to, co např. sociolog Ulrich Beck označuje jako „moderní feudální řád“. Ten pak, jakkoli to zní paradoxně, jednak popíral základní moderní principy a jednak (současně) představoval jeden ze základních stavebních prvků této společnosti. V neposlední řadě vytvořil společnost mimořádně pohlavně polarizovanou, položil základy velmi rozdílné biografie muže a ženy, a to v rámci jedné a téže společenské vrstvy. Pokusme se tato tvrzení doložit.

Ve feudálním zřízení byla příslušnost člověka k určité společenské vrstvě určena již jeho příchodem na svět. V rodině nevolníka byla práce muže i ženy stejně důležitá, oba museli v zájmu přežití participovat na výrobě a být do značné míry schopni jeden druhého zastoupit, takže ekonomicky měli prakticky stejné postavení. Nadto muži i ženy pracovali povětšinou takřkajíc „v partě“, práce plnila i určité společenské funkce, ani ženy při ní nebyly izolovány. Dále – oba rodiče pracovali v okolí domu, přičemž o děti se spíše než matka starali ti, kteří ještě nebo už nezvládali těžkou zemědělskou práci – starší děti a babičky, takže z hlediska rozdělení výchovné role nebyl ostrý rozdíl mezi otcem a matkou. Politicky byli muž i žena jako nevolníci naprosto bezvýznamní, byli na tom však oba stejně. Ani ve vyšších vrstvách nebyly rozdíly v ekonomickém a politickém postavení mezi mužem a ženou tak výrazné, jako byly mezi stavy. To se v moderní společnosti změnilo.

Moderní měšťanská společnost, zakotvená na počátku 19. století novými občanskými zákoníky, přinesla – alespoň v dikci moderních ústav – rovnoprávnost mezi stavy. Budoucnost člověka ale byla do značné míry opět předurčená rodem, totiž tím, že se člověk narodil buď jako žena, nebo jako muž. Zatímco muž byl chápán jako autonomní osobnost uvažující vlastním rozumem, svobodně se rozhodující a nikomu se nepodřizující, pro ženu byl zvolen úplně obrácený model – její místo je v domácnosti, musí se podřizovat svému okolí a pro svou roli se vzdát seberealizace. Muž je tedy občan s občanskými právy, žena neobčanka bez občanských práv.

Měřítkem všeho se v moderní době stávají peníze. Jelikož do práce chodí muž a dostává plat, žena začíná být chápána jako na něm závislá, i když v ekonomicky slabších rodinách v domácnosti těžce pracuje. Vykonává neproduktivní, neplacenou práci, její ekonomická role se scvrkla na pouhé šetření a tzv. management spotřeby (výraz K. Galbraitha). Práce muže je naproti tomu produktivní, s rostoucími požadavky industrializace se stává týmovou a složitě organizovanou. Muži se začínají učit žít ve veřejném prostoru a v moderních institucích, zatímco práce žen je stále individuálnější, izolují se, nemají možnost rozumět společnosti.

Z veřejného prostoru, od studní, řek, míst a prostranství, kde se setkávaly, jsou posléze vytlačovány i fyzicky. Dochází k přísné separaci veřejné a soukromé sféry.

Ženy se stávají součástí image muže – vizitkou spořádané rodiny, mužovy autority, potvrzují jeho sociální status. Rodina je chápána jako mužovo útočiště, oproti dravému veřejnému prostoru. Výchovu dětí realizuje matka za otcovy nepřítomnosti, ovšem podle jeho příkazu. Mezi mužskou a ženskou rolí se vytváří ostrá polarizace. Společenská hranice – např. ve věci občanských práv – najednou nevede mezi společenskými vrstvami, ale přímo středem rodiny. Žena a muž jsou chápáni jako odlišné bytosti a je jim vyprojektován odlišný životní program.

Vzorem pro moderní evropské zákoníky byl Napoleonův kodex (*Code civil*) z roku 1804, který napodobovaly další evropské země. Na našem území se jednalo o Všeobecný občanský zákoník z roku 1811 (tzv. ABGB – Das allgemeine bürgerliche Gesetzbuch), který kupříkladu stanovuje, že:

- ◆ manžel je povinen manželku živit
- ◆ manželka má právo požívat manželova stavu – po společenském žebříčku se tedy pohybuje ne vlastní prací, ale sňatkem
- ◆ manželka je na úřadech zastupována manželem
- ◆ otec rozhoduje o výživě a výchově dětí
- ◆ manželka je povinná poslouchat manželovy příkazy
- ◆ majetková práva má pouze manžel
- ◆ při rozluce (která byla velice výjimečná) nesmí žena vychovávat chlapce staršího 4 let či dívku starší 7 let, děti pak automaticky přecházejí do péče otce (kde se o ně stará nějaká jiná žena opět podle jeho příkazů)
- ◆ po smrti manžela nemůže být žena jedinou poručnicí dětí, musí se najít spoluporučník

Zmíněný zákon o rodině svědčí o tom, že společenský systém pohlížel na ženu jako na nesvéprávnou. Proto je třeba si uvědomit, že také v bojích sufražetek za volební právo nešlo pouze o volební právo jako takové, ale o uznání občanského statusu a svéprávnosti žen vůbec.

Velký ideový vliv měl na utváření měšťanské mužské a ženské role ve společnosti tzv. filozof svobody Jean Jacques Rousseau,

na jehož dílo *Emil neboli o výchově*, které vyšlo kolem poloviny 18. stol., navazovala se svými koncepcemi pohlaví například německá klasická filozofie – Kant, Fichte, Hegel, ale také velká řada moderních pedagogů. V tomto pedagogickém spisu pro moderního občana věnuje Rousseau většinu prostoru výchově chlapců. Mají dostat co největší volnost, být vedeni k používání vlastního rozumu, rozvoji osobnosti, ke kritičnosti dokonce i vůči vědeckým autoritám. Výchově dívek se věnuje nepoměrně méně. Nepovažuje je za hloupější, ale říká, že by se neměly ve vzdělání příliš podporovat, měly by být poddajné, poslušné a umět snášet pouta, a je k tomu třeba je poměrně tvrdě donucením přivkat. Rousseau odmítá názory církve na vztahy mezi pohlavími, ale vzápětí sám domněle odhaluje „přírodní zákon“, tzv. přirozené rozdíly mezi muži a ženami. Jeho práce obsahuje rozpor – vždyť kdyby skutečně šlo o přirozené rozdíly, proč klást tak velký důraz na donucování a nenechat „přírodě“ volný průběh?

Rovněž v oblasti sexuální morálky se v rodící se moderní společnosti uplatňoval dvojí standard. Chlapcům se nejen dovoluje, ale dokonce doporučuje využívání prostituce jako zdravé, nutné pro život. Tuto situaci popisuje například L. N. Tolstoj v *Kreutzerově sonátě*. V kontrastu k tomu jsou dívky vychovávány k puritánství, upírá se jim nakonec samotný sexuální pud. V předmoderní době nebyl ani předmanželský sexuální život žen tak kontrolován jako v tzv. viktoriánské éře, kdy dívky musely být vždy někým doprovázeny. Někteří autoři dávají prudký nárůst prostituce v této době do souvislosti právě s vynuceným celibátem měšťanských žen – a jak přesně poznamenává sociolog Anthony Giddens, z rétoriky dobových spisů vycházejí měšťanské ženy a prostitutky jako dva různé živočišné druhy.

Nový společenský model pro ženy z nich postupně skutečně „vytvořil“ méněcenné bytosti. Německá historička Ute Gerhard např. dokládá, že zatímco v 18. století společnost uznávala, že ženy jsou stejně inteligentní jako muži (a k domácnosti je potřeba je přitáhnout i mírným násilím), v polovině 19. století už na ně bylo pohlíženo jako na méně inteligentní, neschopné se o sebe postarat, pasivní, podřízené. Moderní polarizace rolí vešla do praxe.

Dalším závažným aspektem moderního zákonodárství byla skutečnost, že bylo šité na míru měšťanské vrstvě. Neuvažovalo se o tom, že by lidé z nižších vrstev uzavírali manželství a zakládali rodiny, dokonce byla činěna opatření, aby se jim to ztížilo nebo znemožnilo. Z povinnosti žádat o tzv. sňatkový konsens byla vyjmuta pouze šlechta a bohatá buržoazie.

Vlivy některých opatření byly rozdílné v různých sociálních vrstvách. Zatímco skutečnost, že ženy nemohly získat certifikát o profesi, způsobovala nadaným bohatým ženám, které se následkem toho nemohly rozvíjet a uplatnit, především frustraci, pro chudé ženy, které byly často samoživitelkami nebo potřebovaly přispět do rodinného rozpočtu, byl tento systém naprosto devastující. Měly totiž v zásadě na výběr ze čtyř druhů zaměstnání – dělnice v továrně (v roce 1850 přes 50 % dělníků v britských továrnách tvořily ženy), služka, prostitutka nebo kojná. Stefan Zweig popisuje v knize *Svět očerejška* častou praxi, kdy byly služby najímány do bohatých rodin přímo za účelem sexuálních služeb pro syny – snižovalo se tak riziko nákazy syfilitidou.

Pohnutky vedoucí k tak extrémnímu omezování osobního rozvoje žen a k jejich kontrole mohly být různé. Po rozpadu feudálního řádu panoval ve společnosti strach z anomie, bezzákonosti, jako pečovatelé o tradiční hodnoty a morálku tedy byly vybrány ženy. Dalším důvodem mohla být akumulace kapitálu – muži si chtěli být jistí, že bohatství zdědí jejich vlastní syn. Tezí o přičinách tohoto uspořádání lze uvést více, na tomto prostoru se jim však dále nemůžeme věnovat.

Z nastíněného vývoje je patrné, že polarizace pohlaví je v mnoha aspektech poměrně nového data. Moderní doba měla velké ideály, ale realizovala je pouze po mužské linii. Právě na to reagovalo ženské hnutí. Je důležité si uvědomit, že když sufražetky za těchto okolností požadovaly uznání svéprávnosti (jako subjekty společnosti, na nikom nezávislé) skrze volební právo, majetková práva a právo na vzdělání (jako základní prostředek, jak se v životě prosadit, stát na vlastních nohou), nejednalo se o žádné bourání odvěkých rolí.

Zcela v tomto duchu se vyjádřil John Stuart Mill ve svém slavném díle *O poddanství žen* roku 1869, když napsal, že v pozici

obhajujícího svůj požadavek by neměl být ten, kdo chce přiznat ženám práva, ale naopak ten, kdo jim je upírá. Označení sufražetka by nemělo být nadávkou, naopak – jednalo se o hanbu celé společnosti, že ženy vůbec musely za nezákladnější lidská práva bojovat.

První vlna feminismu trvala přibližně do roku 1930, kdy z několika důvodů odezněla:

1) Její hlavní cíle – tedy již zmíněné právo na vzdělání, volební právo, právo na majetek – byly v zásadě do této doby splněny. Ve většině evropských zemí došlo k přiznání volebního práva ženám po 1. světové válce. Ženy k tomu přispěly tím, že dokázaly své schopnosti – zaujaly místa mužů v mnoha zaměstnáních, organizovaly Červený kříž... (Ve Francii bylo paradoxně volební právo ženám přiznáno až v roce 1945, v jednom švýcarském kantonu musel ještě v roce 1985 v této otázce zasahovat ústřední parlament.)

2) Celosvětová ekonomická krize a nástup fašismu přiměly ženy věnovat se jiným společenským otázkám. To se projevilo například i na českém feministickém hnutí, jehož čelná představitelka Františka Plamínková ponechala ženské téma stranou, jelikož považovala za důležitější varovat před nacismem.

Druhá vlna feminismu

Po úspěších první vlny, odstranění viditelných legislativních překážek, se ženské hnutí na nějakou dobu odmlčelo. Před nástupem druhé vlny feminismu, jejíž počátek se datuje do 60. let 20. století, však vzniklo několik zásadních děl proměňujících uvažování o ženské otázce.

Již v roce 1911 se v díle sociologa Georga Simmela objevují myšlenky, pod něž by se mohly podepsat i radikální feministky. Simmel mj. popisuje systém tzv. dvojího vládnutí, kdy jedno pohlaví určuje normy, a pak podle nich ještě druhé pohlaví hodnotí.

Stejně tak britská spisovatelka Virginia Woolf si ve 30. letech dvacátého století uvědomuje, že problém tkví v celém způsobu, jakým jsou ženy společensky situovány. Obnažuje (např. v novele *K majáku*) problematičnost mužské i ženské identity, literární formou zde předvádí, na čem ženy staví svoje „já“, když svoji důstojnost zakládají na úspěších svého muže. Za klasická femi-

nistická díla jsou však především považovány její eseje *Vlastní pokoj*, *Tři guineje* a *Zabít domácího anděla*.

Mnoho nových motivů se objevuje v díle Simone de Beauvoir. V roce 1949 v rozsáhlé knize *Druhé pohlaví* (její úplný překlad vyšel ve slovenštině v roce 1967; český překlad z roku 1966 je zkrácený, zato však doplněný cenným doslovem Jana Patočky) popisuje filozofickými pojmy světy žen a mužů. Ženy podle ní žijí v tzv. imanenci – v režimu obnovování základních životních funkcí, kdežto muži v transcendenci – řádu tvoření, přesahování, v němž za sebou zanechávají trvalé dílo. Beauvoir se domnívá, že ženy přijímají uzavření v imanenci z pohodlnosti, ale upozorňuje, že se jim to nevyplácí, neboť jsou tak odsunuty do druhořadé pozice. Toto jsou však jen některé z velkého bohatství nových tezí této mimořádně vlivné práce.

Myšlenku, že žena přijala svou druhost, později rozpracovávají některé antropologické práce druhé vlny feminizmu. Každá lidská skupina klade sebe jako „já“ a ty ostatní jako „ty druhé“. Ženy se však v tomto liší, neboť i ony samy chápou samy sebe jako ty druhé. Podle Beauvoir je to proto, že jim toto postavení bylo připsáno sociálním řádem. Přijetím své druhosti pak ženy dokazují svou „uvědomělost“, příslušnost k tomuto řádu. Představuje to jeden z feministických klíčů k pochopení fenoménu, kdy ženy často horlivě podporují řád, který k nim není spravedlivý.

Reálné postavení žen se v tomto mezidobí rovněž proměňovalo. Ve 30. letech přibývalo vysokoškolsky vzdělaných žen – právniček, lékařek, vědkyň různých oborů atd. Za 2. světové války ženy nadto opět prokázaly své schopnosti ve veřejném životě. Po válce však došlo v západních společnostech k hospodářskému rozmachu, a muži tak byli znovu schopni své ženy uživit. Také vlivem psychologických faktorů (snaha o navrácení sebevědomí mužům) byly ženy zahrnuty zpět do domácností. Vracela se měšťanská představa, že štěstí ženy spočívá v péči o děti a manžela. Tentokrát však byla aplikována i u žen vysokoškolsky vzdělaných. Z toho důvodu byla situace vnitřně mnohem konfliktnější, a jak uvádí Friedanová, nechyběly ze strany některých mužů ani „logické“ návrhy na opětovné omezení přístupu žen k vysokoškolskému vzdělání.

Ženy si připadaly v důsledku tehdejší rétoriky „vadné“, když nebyly šťastné u domácích prací, jak píše psychologka Betty Friedan v knize *Mystika ženství*. S tímto „problémem, který nemá jméno“ začaly navštěvovat psychiatrické ordinace. Postupně však docházelo k zevšeobecnování individuální zkušenosti – ženám postupně docházelo, že problém není jejich osobní, ale že spočívá ve společnosti.

Po obrovské konzervativní vlně v západních zemích, která v 50. letech 20. století opět přinesla ženám pocit neužitečnosti, se tak v 60. letech začala formovat druhá vlna feministického hnutí. Masové podoby nabyly po roce 1968 v souvislosti s hnutím hippies. Jeho velká část byla programově antiburžoazní, důsledně odmítala i měšťanský model uzavřené rodiny. Součástí tohoto postoje byl i požadavek, aby ženy o sobě rozhodovaly samy.

Ženské hnutí se brzy z hnutí hippies vydělilo, zformovalo se jako samostatný proud. Mezi výdobytky, jichž v počáteční fázi druhé vlny dosáhlo, lze jmenovat větší kontrolu žen nad vlastním tělem, právo na potrat a přístup ke všem profesím. U nás byly tyto výdobytky zaváděny shora, ať už jde o uzákonění práva na potrat v roce 1958 nebo o rovný přístup k profesím. Rovnost mužů a žen byla v podmínkách tehdejšího socialistického Československa sice patrně myšlena vážně, ale měla jeden háček: probíhala v situaci, kdy individuální svoboda obecně byla potlačována a kdy platil zákaz sdružování. V důsledku toho chybělo to nejpodstatnější: aby ženy své cíle mohly artikulovat samy a ve veřejné diskusi, což samozřejmě znamená i možnost zaujímat stanoviska k vládní politice.

Jelikož měly ženy v této době, oproti podmínkám první vlny feminismu, přístup ke vzdělání a zaujímaly pozice ve vědě, feministické hnutí se postupně z velké části přesunulo na univerzitní půdu, kde se etablovalo jako vědní obor – studium ženského, později i mužského problému. Mezi aktivistkami a akademičkami se vytvořilo také určité napětí, avšak publikace a výsledky výzkumu významně přispívaly k ovlivňování stavu vědomí společnosti a dodávaly argumenty aktivistickým organizacím.

Druhá vlna feminismu se od první liší tím, že přinesla nová témata a přístupy. Po dosažení cílů první vlny feminismu měly ženy možnost poznat, že samotné právní úpravy řeší pouze

malou část problémů. Kromě logické snahy o to, aby zákony měly větší reálný vliv, tedy aby si ženy vůbec uvědomily, že mají na něco právo a odvážily se ho uplatňovat, se pozornost nyní začala soustřeďovat na dvě základní roviny, v nichž se začíná hledat původ nerovností mezi pohlavími: na kulturu v nejširším slova smyslu (instituce, jazyk, chování aktérů, příslušníků dané kultury atd.) a na psychologickou problematiku formování genderové identity, na problematiku socializace v dětství i mechanismy reprodukování tzv. genderových vzorců v dospělosti.

Ve feministických přístupech ke kultuře lze najít v zásadě čtyři základní teze, i když je sotva kde najdeme shrnuty tak, jak to činím níže – většinou jsou rozpracovávány jednotlivě a ke každé z nich bychom mohli najít bohatý výzkumný materiál. Tyto teze rozhodně nejsou obecně přijímány v nefeministickém myšlení a obecném vědomí. Jedná se o tato tvrzení:

1) Kulturní systém, v němž žijeme, je patriarchální povahy. Vytvořila jej úzká skupina mužů, přičemž objektem, obětí, produktem tohoto řádu jsou nejen ženy, ale i řadoví muži. Sám fakt, že řád vytvořili muži, ovlivňuje jeho podobu. Historie, jak ji známe, tedy není lidskou historií, ale dala by se z velké části označit za historii mužskou. Pojem patriarchát (patriarcha – otec, hlava rodiny) je však často matoucí, protože obecně zahrnuje i vládu starších mužů nad mladšími, nejenom nad ženami. Z tohoto důvodu dnes feministická literatura pro označení tohoto jevu dává přednost pojmu mužská hegemonie (nadvláda).

2) Tento řád udržují obě pohlaví stejně horlivě. Není správné z jeho prosazování obviňovat muže jako celek, ženy samy totiž řád přijímají, samy na sobě provádějí kulturní kontrolu. To lze demonstrovat kupříkladu na tématu domácího násilí. Ač se jedná o těžkou kriminalitu, často končící smrtí, přesto všechny součásti kultury způsobily, že daný jev úplně zmizel z očí – byla kolem postavena bariéra mlčení, na které po dlouhou dobu spolupracovaly a spolupracují i oběti, mnohé i dnes podle nejnovějších českých sociologických výzkumů přijímají nehoráznou představu, že muž má právo je trestat.

3) Ze skutečnosti, že kultura je založena jako nadvláda mužů, nějakým způsobem těží všichni muži. Přizívají se na tom, že je

mužům ve společnosti dána větší významnost. To se projevuje především ve veřejné, ale též v domácí sféře. Muži se často opírají o celou historii plnou postav slavných mužů, stále jsou automaticky považováni za schopnější a mají, aniž si to přiznávají, ve srovnání s ženami již předem otevřenou, urovnanou cestu k postupu v institucích. V domácnosti jim to pak umožňuje vyvázat se z nevděčných, časově náročných a stereotypních prací.

4) Vládcí však zároveň vždy na své vládnutí nějak doplácí. Musí se „vládnutí“ věnovat, udržovat status quo, musí být povinně úspěšní a neustále to demonstrovat, povinně soutěžit. To je ochuzuje zejména v citové oblasti, jak shodně uvádějí všechny studie mužů. Naopak to, že od žen nikdo nic nečeká, jim často poskytuje bohatší možnosti v tzv. „žitém světě“, víc si užijí dětí, mohou prožívat život citověji, v intenzivnějších vztazích.

Je důležité si uvědomit, že tato tvrzení se týkají různých rovin celé problematiky a že si nejen navzájem neodporují, ale že je třeba pochopit, že genderový řád může fungovat a přetrvávat pouze ve vzájemné součinnosti těchto rovin. Kdyby např. ženy nebyly přesvědčovány (a přesvědčeny) o tom, že z daného systému také nějak těží, nedostávalo by se mu z jejich strany takové podpory. Ta je však nutná již k tomu, že se rozhodujícím způsobem podílejí na socializaci dětí obou pohlaví, a je tedy třeba, aby na ně přenášely kromě jiných věcí také genderový řád. Kruh je tak dokonale uzavřen. S fungováním tohoto řádu detailně seznamuje např. do češtiny přeložená studie francouzského sociologa Pierra Bourdieua *Nadoláda mužů*.

Druhá významná linie druhé vlny feminismu je psychologická – snaží se odpovědět na otázky, jak neseme mužství či ženství v sobě, kde se bere, jak ho v sobě reprodukuje, jak na jeho základě vypadají mezilidské vztahy a podobně. Na tomto poli sehrála rozhodující roli psychoanalýza.

Už Sigmund Freud přišel s myšlenkou, že pohlavní identita, tj. to, čemu říkáme mužství a ženství, není vrozená, ale že ji nabýváme socializací, přičemž za rozhodující považoval tzv. oidiopovskou fázi vývoje dítěte. Mnoho autorů (včetně Freuda) upozorňuje, že ani anatomie neopravňuje k polarizovanému konceptu pohlaví, ale dokládá spíše kontinuum anatomických forem.

Přestože je již řada Freudových názorů překonaná, jeho klíč k výkladu formování ženské a mužské identity je stále analyticky plodný. Využívá ho, i když z feministických pozic, také Nancy Chodorow ve své dnes již klasické práci *The Reproduction of Mothering* (Reprodukce mateřství) z roku 1978. Autorka vykládá ženský psychický vývoj samostatně, neodvozuje jej od mužského. Přichází také s myšlenkou, že matky samy jednájí jinak s dívkami a jinak s chlapci, takže ony jsou těmi, kdo nejvíce přispívají k vytváření sexuální identity. Koncepce Nancy Chodorow zdůraznila to, že ženy jsou odmala socializovány ke vztahovosti (aby vztahům rozuměly, kladly je v životě na první místo), ale to je mj. zároveň ohrožuje v tom smyslu, že „mají neostrou hranici já“, kdežto chlapci jsou socializováni k separaci (být samostatní, umět svoje já bránit).

Psychoanalýza zkoumá způsob, jímž nabýváme genderovou identitu, a důvody, proč je tak silná. Vlivnou se stala myšlenka, že v okamžiku, kdy se člověk stává subjektem, tedy začíná si uvědomovat své vlastní já (asi ve 3 až 4 letech), je tato subjektivita ihned pohlavní – přijímáme symbolický řád a s ním se i mužství či ženství rovnou stává neoddělitelnou součástí naší identity. Reflektující se osobnost je tedy od počátku ovlivněna tím, jak kultura definuje pohlaví a rod. Klíčovou roli zde pak hraje přijetí způsobu, jakým používáme jazyk, a proto ve feministickém myšlení druhé vlny hraje velmi významnou roli filozofie jazyka, sociolingvistika apod. Značný vliv mají v tomto směru zejména teorie Lacanovy.

Dalším důležitým znakem druhé vlny feminizmu je tzv. zaměření na ženu (*woman-centeredness*). Jedná se o něco historicky bezprecedentního. Až nyní totiž byly vytvořeny předpoklady pro to, aby ženy promluvily, aby o sobě začaly vypovídat – ne však již skrze ikonu, kterou jim muži nabídli, ale artikulací vlastní zkušenosti.

Příkladem může být mateřský feminizmus. Tento velmi silný proud druhé vlny (řazený do tzv. kulturního feminizmu) místo alibistické glorifikace mateřství požaduje, aby se mateřství a kvalitám, které díky němu ženy získávají, dostalo skutečně významného místa v kultuře i ve veřejném prostoru. Prostřednictvím

rozsáhlého kvalitativního výzkumu se poprvé v historii dozvídáme o tom, co vlastně zážitek mateřství obsahuje, jak velká je rozmanitost vlastních „definic“ mateřství ze strany žen, jak nesamozřejmé a plné problémů je mnohdy nacházení vztahu k dítěti atd.

Zcela nově je tematizována ženská „subkultura“ obecně, kterou moderní doba ve jménu racionality potlačila – mj. k ní patří např. léčitelsví, jež bylo hony na čarodějnice zlikvidováno nejméně na 200 let.

Vedle studií ženy se již od sedmdesátých let dvacátého století pěstují také studia muže. Přestože je kulturní systém mužské povahy a mohlo by se tedy zdát, že o mužích je toho řečeno mnoho, z genderového hlediska (tj. takového, které využívá feministických přístupů) se na počátku druhé vlny vědělo o mužích a mužství, jeho prožívání, rovněž velmi málo. Předmětem zájmu se tak stává i mužská identita, muž v jiných než veřejných rolích (otcovství, partnerské vztahy apod.), ale i problematika tlaku na muže ve veřejné oblasti – zajímavou otázkou např. je, proč to tak velká část z nich „vzdává“ a končí jako bezdomovci.

Další z významných motivů myšlení druhé vlny je teze *personal is political*, tedy „osobní je politické“. Feminismus usiluje o nové sblížení veřejné a soukromé sféry a odmítá omezení, že by se veřejné záležitosti měly týkat jen toho, co pod ně bylo v minulosti zahrnuto. I to, jak žena žije v domácnosti, co a jak prožívá, je do velké míry politika. Jednak je to politikou dalekosáhle určováno, a jednak je domácí situace žen (společností očekávaný rozsah jejich služeb ostatním, způsob a míra oceňování domácí práce, jež je vlastně prací pro společnost) společenským problémem, který je třeba reflektovat a pojednávat jako politikum.

Druhá vlna feminismu nepojednává jenom o rovnosti žen a mužů, ale i o jejich rozdílnosti. Jejím hlavním požadavkem je „rovnost v rozdílnosti“, tedy aby jinakost nepředstavovala něco, co zakládá nerovnost, aby „jiný“ neznamenal vždy zároveň horší nebo lepší. Feministické stanovisko říká, že rozdíly přitom není třeba násilně hledat a konstruovat, jako to dělal Rousseau, ale nechat každého (každou ženu a každého muže) autonomně definovat své ženství a mužství, nechat rozkvést především individuální rozdíly při rovných výchozích podmínkách, které nevytvářejí z mužů a žen skupiny, k nimž se rozdílně přistupuje.

Mimoходом – samotný pojem *diskriminace* neznamená nic víc a nic míň než „činění rozdílů“, tedy nestejně zacházení.

Ženské hnutí a jeho požadavky značným způsobem ovlivnily západní společnosti. Přispěly k vytvoření a prohloubení sociální péče, péče o některé skupiny obyvatel a podobně. Některé otázky však, zejména v současné české společnosti, ještě stále čekají na kvalitnější diskusi. K hlubšímu vhledu do dané problematiky je totiž nutno propojit mnoho rovin pohledu, jedná se tedy o nelehkou změnu celého kulturního diskursu.

**Významné ženy a hnutí
v historii feminismu**

Linda Sokačová

Bc. Linda Sokačová je absolventkou oboru sociologie a sociální politika na FSV UK. V současné době je studentkou magisterského cyklu oboru teoretická sociologie na téže fakultě. Od listopadu roku 2000 pracuje v organizaci Gender Studies, o. p. s. Od organizování přednášek Úterky s gender a databáze ženských organizací přešla k projektu Vytváření dárcovského prostředí pro ženskou problematiku mezi zahraničními investory v ČR. Mimo to zakládala a koordinuje Feministické internetové knihkupectví a nepravidelně přispívá na feminismus.cz a do dalších internetových i tištěných médií. V současné době se připravuje na vypracování diplomové práce, která se bude věnovat tématu interrupcí ze sociologického a historického pohledu. Téma interrupce je jedním ze stěžejních témat jejího zájmu. Hlásí se k názorům hnutí pro svobodnou volbu, které vystupuje proti legislationímu zároku interrupcí (jako slepého a špatného řešení této problematiky) a které se snaží o osvětu a vzdělávání v této oblasti.

Ve volném čase se nejvíce věnuje škole, práci v alternativních médiích, zvířátkům a sportu.

Významné ženy a hnutí v historii feminismu

Pojem *feminismus* je ve společnosti běžně vysvětlován jako hnutí za emancipaci žen, ale v dnešní době se feminismus zabývá mnohem širším spektrem témat, se již ani nedá hovořit o feminismu v jednotném čísle. Tvrzení, že se jedná o hnutí pouze ženské, vyvrací zapojení řady mužů do aktivit feministických spolků – v československých zemích je jistě známa angažovanost V. Náprstka v emancipaci žen či názory T. G. Masaryka na rovnoprávnost žen.

Běžné chápání feminismu jako „ženského hnutí“ či „hnutí za emancipaci žen“ nejvíce vystihuje podobu feminismu první vlny (tzv. humanistického feminismu). Toto období je charakteristické snahou o uznání schopnosti jednotlivých žen zaujmout postoj racionální morální osoby ve stejné míře jako u mužů a požadavkem, aby na ně tudíž sociální a politické instituce uplatňovaly stejná pravidla (Barša, 2002, 19). Hlavními cíli této vlny bylo

především dosáhnout práva na rovné vzdělávání žen, dále rovnost práv občanských a politických, které symbolizovalo hlasovací právo pro ženy.

Mezi významné myslitele první vlny feminizmu patří John Stuart Mill (1806–1873), který svým dílem *Poddanství žen* (1869) ovlivnil T. G. Masaryka. V knize analyzuje právní postavení žen v tehdejší Anglii a jejich podřízenou roli vyplývající z tradice. J. S. Mill působil také v britském parlamentu, kde se výrazně zapojoval do debat o ženském volebním právu (Oates–Indruchová, 1998). Další významnou osobností této vlny je M. Wollstonecraft (1759–1797), která v díle *Obhajoba ženských práv* (1792) upozorňuje na skutečnost, že ženy jsou do svých rolí tlačeny prostřednictvím společenských tradic a výchovy (Schneider, 1972).

Sufražetky

Ve Velké Británii vzniklo hnutí za volební právo žen již v polovině 19. století, ale úspěchu dosáhlo až v roce 1928. Volební právo pro ženy nebylo jediným cílem britského feministického hnutí, ale boj za něj zastínil na počátku 20. století ostatní požadavky a získal mezinárodní podporu a jedinečný význam pro feministické hnutí. Izolované pokusy o získání volebního práva pro ženy se objevovaly již před 60. lety 19. století, ale právě v tomto desetiletí malá skupina žen založila komisi, která vyvíjela nátlak na parlament.

Tento výbor přesvědčil J. S. Milla, aby prosazoval volební reformu, která by zahrnovala také volební právo pro ženy. I když tato aktivita neuspěla, požadavek na volební právo pro ženy se stal věcí veřejnou. Po celé zemi byly vytvářeny lokální komise pro volební právo žen. Sufražetky (z angl. *suffragettes* – aktivistky za volební právo žen) k prosazení svého požadavku využívaly různé prostředky – shromáždění, letáky, psanou propagandu, a lobbovaly v parlamentu. Celé hnutí bylo od počátku militantní – narušovala se politická shromáždění a zasedání a sufražetky projevovaly civilní neposlušnost. Na jejich stranu se stavěli i muži a na jejich podporu se nechávali zavírat.

Tato militantní taktika získávala hnutí za volební právo řadu příznivců a příznivkyň (v českých zemích byla touto taktikou

fascinována Fr. Plamínková), ale vyvolávala i nevoli. Řada aktivistek byla zadržena. V některých případech se uchylovaly také k ničení majetku a ve vězení pak požadovaly statut politických vězenkyň. Zpočátku pocházela většina žen, které byly v těchto spolcích sdruženy, ze středních třídy. Později však do těchto spolků začaly vstupovat i ženy z dělnické třídy, převážně z průmyslového severozápadu, protože věřily, že díky volebnímu právu získají větší vliv na vládu v ekonomických a sociálních otázkách. Po začátku 1. světové války aktivity za volební právo žen utichly. Ženy však hromadně začaly vstupovat na pracovní trh, a po skončení války již byl stav, kdy ženy neměly volební právo, neudržitelný. V roce 1918 získaly volební právo ženy přes 30 let věku a v roce 1928 se podařilo získat plné volební právo za stejných podmínek, jaké měli muži – ženy mohly volit po dosažení 21 let.

Hnutí za ženské volební právo (Woman Suffrage Movement) v USA bylo sociálním a politickým reformním hnutím. První požadavek pro volební právo žen se objevil v konvenci ženských práv Seneca Falls z roku 1848. Výsledkem tohoto hnutí byla ratifikace 19. dodatku Ústavy USA z roku 1920, který garantoval ženám právo volit. Před Oobčanskou válkou bylo volební právo pro ženy součástí reformní agendy hnutí za práva žen, které se skládalo především z žen, jež byly činné v abolicionistickém hnutí a které viděly paralely mezi postavením žen a černošského obyvatelstva.

V Čechách a na Moravě se hnutí za práva žen začalo vědomě prosazovat v 19. století. Mezi významné osobnosti rané fáze feminismu patřila M. D. Rettigová, která nebyla pouze autorkou známé kuchařské knihy, ale také organizátorkou akcí pro ženy a dívky, a pro něž psala i různé příručky. Dalšími významnými osobnostmi byli již zmíněný T. G. Masaryk, Vojta Náprstek, Karolina Světlá či Eliška Krásnohorská, kteří se zasloužili o založení řady institucí významných pro emancipaci žen v českých zemích. Náprstek se Světlou založili Americký klub dám, sama Světlá pak Ženský výrobní spolek a E. Krásnohorská stála u zrodu prvního dívčího gymnázia Minerva (1890).

Františka Plamínková

Mezi nejvýznamnější instituce jistě patřily Ženský klub český a Ženská národní rada, u jejichž počátků stála Františka Plamínková. Ženský klub český (ŽKČ) byl založen Fr. Plamínkovou spolu s Terezou Novákovou, Marií Tůmovou a dalšími ženami roku 1903 a sídlil na Jungmannově třídě č. 7 v Praze. Na rozdíl od prvních ženských spolků v 19. století se však ve svých aktivitách nezaměřil pouze na filantropii. Činnost ŽKČ se orientovala především na dosažení větší rovnoprávnosti žen ve vzdělávací, právní, pracovní a politické oblasti. Původním záměrem Klubu bylo pouze zastřešovat všechny tehdejší ženské organizace, brzy však začal vyvíjet vlastní činnost. Tou nejdůležitější bylo vzdělávání žen, v politické oblasti pak bylo hlavní prioritou volební právo pro ženy a rozšíření spolčovacího zákona tak, aby ženy měly přístup do politických organizací. Klub disponoval od počátku knihovnou pro své účely a také knihovnou pro veřejnost, organizoval přednášky na různá témata (cyklus *Česká moderní žena* či *Žena u filozofů*), poskytoval kurzy cizích jazyků, šití a pořádal čajové večírky s uměleckým programem. ŽKČ také sloužil jako informační středisko poskytující služby především mimopražským ženám, měl svou levnou jídelnu a ubytovnu.

Koncem roku 1905 byl za předsednictví Fr. Plamínkové založen Výbor pro volební právo žen. Ten započal svou činnost zasláním petice ŽKČ, která požadovala volební právo pro ženy, do vídeňského parlamentu; Výbor na podporu svých požadavků pořádal různé veřejné schůze či manifestace.

V roce 1907 bylo v Klubu sdruženo 15 ženských organizací, 379 jednotlivců a 24 příznivců. Mezi organizacemi nepanovala absolutní shoda, jednotlivé programy se lišily a někdy docházelo k rozporům. 29. května 1932 otevřel ŽKČ svůj dům v Praze Ve Smečkách číslo 26. V domě se nacházel přednáškový a společenský sál, restaurace a kavárna, hostinské pokoje i pokoje pro stálé ubytování a místnosti, které používaly tehdejší ženské a feministické organizace (Lenderová, 1999; Lienau, 2004; Neudorflová, 1999; Ženská rada r. 1932).

Jak již bylo řečeno výše, u zrodu ŽKČ a Ženské národní rady (dále jen ŽNR) stála Františka Plamínková (5. 2. 1875–30. 6. 1942) – publicistka, učitelka, senátorka a přední osobnost feministického

hnutí. Ve svém osobním i politickém životě byla ovlivněna T. G. Masarykem a především jeho postojem k ženské otázce: „*Není otázkou ženské, je jen otázka lidská.*“ Zdůrazňovala potřebu větší spolupráce obou pohlaví a respekt k potřebám žen. Její politická aktivita započala v roce 1896, kdy se postavila do čela boje za zrušení celibátu učitelek a za placenou mateřskou dovolenou. Ve své práci se věnovala především politickému aspektu ženského hnutí. Nabádala ženy, aby usilovaly o svá politická práva, vysvětlovala souvislosti mezi politikou a denním životem žen. Byla protiklerikální, kritizovala církev za to, že v ženách záměrně pěstuje negativní postoj vůči politickým právům žen. Kromě členství ve Výboru pro volební právo žen byla činná také v Alianci, jak byl běžně nazýván mezinárodní výbor pro volební právo žen. Věřila, že mezinárodní spolupráce přispěje k rychlejšímu zavedení ženského volebního práva všude tam, kde o to ženy usilují, a v důsledku toho i k plné rovnoprávnosti žen a větší spravedlnosti ve společnosti.

Zaujaly ji metody anglických radikálních sufražetek, především masové demonstrace či to, že se nechávaly záměrně věznit. Výbor organizoval různé petiční akce či apeloval na poslance (1907), aby do opravy volebního zákona pro český sněm zahrnuli také volební právo žen.

Fr. Plamínková také v roce 1909 vyzvala členstvo českých politických stran k tomu, aby muži zakládali „Ligy mužů pro volební právo žen“. V rámci ŽKČ připravovala různé přednáškové cykly (cyklus *Žena, Žena u filosofů* atd.). V souladu se svým přesvědčením vtahovala do sféry zájmů o ženské problémy i vědce a akademiky. V oblasti vzdělávání rozvíjela myšlenku E. Krásnohorské na rovné vzdělávání dívek a chlapců, ale přidávala se svými spolupracovníky a spolupracovnicemi myšlenku koedukace a koinstrukce (tj. společné vzdělávání chlapců a dívek). Fr. Plamínková se angažovala také v akci *Souj k svému*, jejíž cílem bylo přesvědčit ženy, aby kúpovaly české výrobky, a tím podporovaly český průmysl. V rámci kampaně vyšla také stejnojmenná brožurka s názvem *Souj k svému*, která byla ihned rozebrána.

Velký význam práce Františky Plamínkové pak také spočívá v tom, že spolu s ostatními československými ženami a Klubem

připravovala cestu k zavedení § 106 Ústavy Československé republiky z roku 1920, kde bylo zakotveno, že „*výsady rodu, pohľaoí a zaměštnání se neuznávají*“. V roce 1923 pak založila Plamínková Ženskou národní radu (ŽNR), která měla dohlížet nad dodržováním rovnoprávnosti v praxi. V rámci ŽNR pracovala ve výboru na obranu práva na volbu práce a dále se angažovala v boji za zohlednění práv žen v občanském zákoníku. Plamínková se stala členkou několika mezinárodních ženských organizací, kde upozorňovala na nebezpečí totalitárních režimů. V roce 1925 byla zvolena za Čs. stranu národně socialistickou do Senátu. Zabývala se především sociální politikou – usilovala o lepší bytové podmínky, kvalitnější sociální péči o ženu a dítě a podobně. V době represí proti antifašistickému odboji po atentátu na Heydricha ji zatkl gestapo a po krátkém věznění v Terezíně nacisté Plamínkovou popravili. (Hendrychová 1998; Neudorřlová 1999; Honzáková 1935)

Mujeres Libres (Svobodné ženy)

Po roce 1920 zažilo světové feministické hnutí několik desetiletí odmlky, která souvisejí s nástupem nacistické diktatury a dobou 2. světové války. Ženy – aktivistky se postavily ve většině případů proti fašismu (u nás např. M. Horáková, Fr. Plamínková). Za výjimku mohou být označeny Mujeres Libres (Svobodné ženy), které působily ve Španělsku mezi lety 1936–1939). Své aktivity nezaměřovaly pouze proti fašismu, ale i proti útlaku žen, na rozdíl od řady ženských aktivistek, které boj proti fašismu chápaly jako nadřazený ženské otázce. Je poněkud ahistorické zařazovat Mujeres Libres (dále jen ML) mezi feministky, přesto však představují kořeny a často i vzor pro dnešní anarchofeminismus. Ony samy sebe feministkami nenazývaly, spíše se naopak stavěly proti tehdejšímu feminismu. Jako anarchistky ho mohly považovat za velmi úzce zaměřený: „...*Nebojovaly jsme proti mužům. Nechtěly jsme nahradit maskulinní hierarchii feministickou. Je nezbytné spolupracovat a bojovat společně, protože kdybychom tak nepostupovaly, nebyla by sociální revoluce nikdy možná. Přesto potřebujeme svoji vlastní organizaci, abychom mohly bojovat samy za sebe.*“ (Suceso Portales, ML, Ackelsberg 2002)

ML vznikly v roce 1936 sloučením dvou na sobě nezávislých skupin. Organizace byla oddaná věci osvobození žen z jejich „trojitého zotročení nevědomostí, zotročení jako žen a jako námezdně pracujících“. Přestože ML existovaly méně než tři roky (jejich aktivity ve Španělsku byly přetřhány po vítězství Frankových sil v únoru 1939), zmobilizovaly více než 20 tisíc žen a rozvinuly širokou síť aktivit uzpůsobených tak, aby pozvedly jednotlivé ženy, ale zároveň vytvářely smysl pro komunitu. I v tomto smyslu představují ML alternativu k individualistickému pohledu oficiálních hnutí tehdejší i dnešní doby.

Řada žen činných v anarchistickém hnutí pocítovala rozpor mezi proklamovanou rovností pohlaví v anarchistické teorii a jejím (ne)naplněním v praxi, a tak se rozhodly založit nezávislou a autonomní ženskou organizaci pracující v rámci ideologického a politického zastřešení anarchistického hnutí. Zakladatelky ML byly sice frustrovány neúspěšnou snahou anarchistického hnutí začlenit ženy a otázky vztahující se k ženám skutečně odpovídajícím způsobem, nicméně vytrvaly v přesvědčení, že hnutí poskytuje jediný možný kontext dosažení opravdového osvobození žen. Propojily boj za osvobození žen s bojem za sociální revoluci a s bojem proti fašismu. Prohlašovaly: *„Bojovat jen proti fašismu je tak málo. Skutečně nutné je racionální uspořádání společnosti na principech rovnosti a sociální spravedlnosti. Nestane-li se toto cílem, bude antifašismus pouhým slovem bez významu.“*

ML bojovaly proti fašismu v milicích, organizovaly praktický výcvik pro boj, staraly se o zásobování, zřizovaly společné jídelny, školy pro zdravotní sestry a nouzové kliniky. Především ale vytvářely tzv. pracovní sekce spolupracující s odborovými skupinami z CNT (Confederación Nacional del Trabajo), které se postupně rozšířily téměř do každé továrny. V roce 1937 se však musely ML stáhnout na příkaz republikové vlády z frontové linie do kuchyní či nemocnic. ML byly širším anarchistickým hnutím ignorovány, protože anarchismus nepřipouští rozdíly mezi pohlavími a organizace orientující se pouze na jedno pohlaví nemůže být skutečně libertinská (Sokačová, Štěpánová 2003; Ackelsberg 2002).

V 60. letech 20. století (někteří ztotožňují začátek této vlny s vydáním knihy S. de Beauvoir *Druhé pohlaví* – 1948) se začala

rozvíjet druhá vlna feminizmu. Nebyla tak úzce zaměřena na emancipaci ženy, ale zaměřovala se na různé podoby útlaku žen ve společnosti. Během tohoto období se feminizmus diferencoval i politicky. Tomuto hnutí již nedominoval pouze liberální feminizmus, ale začalo se hovořit o anarchofeminizmu či feminizmu radikálním. Nelze již mluvit o feminizmu, ale o feminismech. Mezi významné představitelky druhé vlny (zde je třeba brát na zřetel, že každý výběr je účelový a zkreslující) patří Betty Friedan, K. Millet, Jane Mitchell či Germaine Greer.

Betty Friedan

Betty Friedan, klinická psychologka, matka v domácnosti, novinářka, spisovatelka a představitelka feministického liberálního hnutí, se narodila se 4. února 1921 v Peorii (stát Illinois) jako Betty Naomi Goldstein. V Peorii také absolvovala střední školu a pokračovala na Smith College, kde vystudovala psychologii. Poté pokračovala na univerzitě v Berkeley, kde jí bylo nabídnuto prestižní stipendium. Kromě svého nejslavnějšího a nejvlivnějšího díla *Feminine Mystique* (1963) napsala také *It changed my life: Writings on the feminist movement* (Změnilo to můj život, 1976), *The Second Stage* (Druhá fáze, 1981) a *The Fountain of Age* (Fontána staršího věku, 1993). Problém ženského mýtu poprvé zformulovala v článku, který po dalších pět let rozpracovávala do podoby knihy *Feminine Mystique*. B. Friedan zde kritizuje ženskou mystiku – ideologii, která prosazuje úlohu ženy jako pasivní bytosti, jako matky, manželky a hospodyně. Poté, co „problému beze jména“ přiřkla jméno, si konečně uvědomila, že nejde jen o jedinou alternativu, která je ženám společností nabízena, ale že je to rovněž alternativa, jež jim neskutečně zužuje jejich obzory a vysává z nich přirozenou energii. „Problém beze jména“ postihuje ženy, které žijí podle tradičních modelů v roli manželky a matky a které jej nemohou nebo se obávají artikulovat, neboť podle společenských konvencí mají vše potřebné ke štěstí, a jestliže šťastné nejsou, je to jejich vlastní chyba (Friedan 2002, Jonssonová 2002; Oates – Indruchová, 1998).

Literární tvorba a politická činnost B. Friedan má charakter diferenčního feminizmu, zdůrazňuje tedy specifčnost ženské zkušenosti a ženského způsobu myšlení a jednání. Její názory se

opírají o práci harvardské psycholožky Caroll Gilligan, která zahrnuje univerzalistické předpoklady morální ontogeneze definované Lawrenceem Kohlbergem. Vedle „morálky spravedlnosti“ vlastní mužům staví Gilligan „etiku péče“ odpovídající ženské mentalitě. Podle ní falešná univerzalizace morálky spravedlnosti na obě pohlaví ignoruje a popírá specifickou ženskou zkušenost (Barša, 2002).

Pod vedením B. Friedan byla v roce 1966 založena významná americká organizace NOW (National Organization for Women, Národní organizace žen), jíž se také stala první prezidentkou. NOW vznikla jako organizace žen a mužů pracujících pro ženská práva. Rok po svém založení v roce 1967 měla tato organizace 700 členů/-ek a rozpočet 6 888 USD, v roce 1974 měla již 40 tisíc členů/-ek a rozpočet 605 650 USD.

Do agendy činnosti organizace v té době spadalo prosazování dodatku o rovnoprávnosti (dodatek, který se feministky snažily přidat do americké ústavy), angažovanost v problematice reprodukčních práv včetně zajištění svobodné volby v otázce interrupcí a prosazování ženských práv v oblasti sociální, pracovní i politické. Činnost NOW ale také ukazuje, že tehdejší feminismus nebyl pro „všechny“, jak se často traduje. Tehdejší feministické hnutí nebylo příliš přátelské k ženám s lesbickou sexuální orientací. B. Friedan na kongresu NOW v roce 1970 nazvala lesbismus „levandulovou hrozbou“ ženského hnutí. Podle ní lesbický aktivismus pouze odlákal pozornost od skutečné diskriminace žen (Rupp, 2002). Stejným způsobem byly z agendy NOW vyloučeny otázky týkající se rasové diskriminace (Jonssonová, 2002, Sinclair, 1983; Tierney, 1991).

Germaine Greer

Další významnou osobností druhé feministické vlny byla v Británii působící Germaine Greer, která se narodila roku 1939 v australském Melbourne. V dětství navštěvovala klášterní školu (Star of the Sea Convent), kde získala kladný vztah k literatuře a umění a patrně i despekt k autoritám („*Respekt k autoritám nikdy nedokázal nic změnit*“) a tradičnímu pojetí rodiny. Studovala anglický jazyk a literaturu. Bakalářský titul získala na Melbournské univerzitě, magisterský titul na univerzitě v Sydney

a doktorát v Cambridgi. Řadu let přednášela anglickou a francouzskou literaturu a v roce 1979 založila na univerzitě v Tulse (USA, Oklahoma) Centrum pro studium ženské literatury. Vystupovala v televizních diskusích a přispívala do řady časopisů (Vojta, 2001). Stejně jako Friedan byla antilesbická. Byla ovlivněna Erichem Frommem a Henrim Marcusem, podle kterých vedla skutečná cesta k revoluci spíše skrze transformaci sociálních vztahů ve výrobě než transformaci vztahů sociálních. Za nejvýznamnější dílo G. Greer je považována kniha *Eunuška* (1970), která svou otevřeností vyvolala rozruch a ze své autorky udělala mediální hvězdu. Toto dílo soutěží s *Feminine Mystique* o titul „nejvýznamnějšího feministického díla druhé vlny“. Název knihy vychází z metafory působení společnosti na ženu, kdy dochází k jakési „kastraci“ jejích společenských a sexuálních svobod. Mezi další díla patří *The Obstacle Race* (Překážkový běh, 1979), *The Revolving Garden* (1979) či pokračování *Eunušky*, *The Whole Woman* (Skutečná žena, 1999).

Eunuška je kritikou tehdejší (a vlastně i dnešní) patriarchální a konzumní společnosti, která je podle Greer hlavním činitelem útlaku mužů i žen. Kniha také přináší kritiku určitých proudů feministického hnutí, které se podílejí na udržení stávajícího stavu – status quo. Greer dále vystupuje proti těm ženám, které usilují o „rovnost“ žen a mužů. Říká, že nesvobodné nejsou pouze ženy utlačované koncepty feminity, ale nesvobodní jsou i muži, kteří jsou omezováni maskulinitou. Ve své knize kritizuje reformistický přístup B. Friedan a organizace NOW, která podle ní zastupuje americkou smetánku střední třídy, pro niž žádá rovné příležitosti v rámci stávajícího systému. G. Greer však kritizuje také marxistické feministky. Největším omylem představitelk tohoto směru podle ní je, že mají pocit, že stojí v čele mas ženského proletariátu, přebírají mužské formy organizování a nezajímají se o skutečné dopady své ideologie. I když Greer předkládá kritiku různých strategií feministického hnutí, sama nenabízí žádný jasný akční program ani nezastupuje žádnou organizaci. Dílo *Eunuška* je také ovlivněno ideály sexuální revoluce 60. a 70. let. Osвобоzení ženského libida považovala G. Greer za základní předpoklad celkového ženského osvobození. Později přiznala, že „sexuální

revoluce“ skutečné osvobození nepřinesla, ale oslavovala sexualitu skutečných žen, tedy žen nevyholených, neparfémovaných, žen „krev a mlíko“.

Na rozdíl od reformistické strategie Friedan a NOW požaduje G. Greer změnu systému pomocí revoluce. Bylo by upuštěno od falešných perspektiv, které vznikají na základě našich představ o ženství, sexu, lásce a společnosti. Greer říká: „*Nejde o to říkat ženám, co mají dělat, ale o to, aby byly ženy schopny říct samy, co chtějí.*“ V roce 1999 autorka vydala jakési pokračování *Eunušky, The Whole Woman*, kde některé své závěry přehodnocuje. Muži už pro ni nejsou takovou obětí systému, jakými se jí zdáli být v *Eunušce*. Kritizuje tzv. feminismus životního stylu, který je nejčastěji prezentován na stránkách „prestižních“ ženských časopisů, kde jsou jako ideály feminismu představovány bohaté a úspěšné ženy (Greer 2001; Higgins 2001; Jonssonová 2000; Lovell 1999; Sokačová 2001, Vojta 2001).

Důraz na kolektivní akci druhé vlny feminismu brzy odhalil vnitřní napětí způsobené malým ohledem na rozdílnost – nejprve třídy, poté barvy, a posléze také identity. Částečně v důsledku toho se postfeminismus začal angažovat v diskursu postmodernismu (Wrightová 2003). Tyto teorie vycházejí z prací postmoderních autorů (Derrida, Lyotard) nebo se jimi inspirují. Většinou sledují linii poststrukturalismu a využívají psychoanalýzy (Vodáková, Vodáková 2003). Postrukturalistický feminismus mění samu povahu emancipace: nejde mu již o osvobození individuálního člověka ani o osvobození žen jakožto skupinové identity, ale o emancipaci ze samotných patriarchálních kategorií „člověk“ a „žena“. Takové osvobozování má probíhat jako neustálá relativizace rodové dichotomie.

Judit Butler

Významnou představitelkou poststrukturalistického feminismu je Judit Butler se svým dílem *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity* (Potíže s rodem: Feminismus a podvracení identity, 1990). Podle Butler neexistuje žádné univerzální lidství ani specifické ženství (či mužství), která by zápasila v historii o svůj výraz a uskutečnění. Butler se zabývá také zápasem proti jiným formám útlaku založených na sexuální orientaci,

třídě, rase, náboženství atd. Rodová identita je „*výsledek působení institucí, praktik a diskursů, jejichž počátky jsou plurální a rozptýlené*“, a i sama „pohlavnost“ těl je kulturní konstrukcí, stejně tak jako vzájemná touha opačných pohlaví. Na rozdíl od diferenčního feminismu nebojuje Butler za ženství proti mužství, ale proti samotné dichotomii muž/žena. Butler a další poststrukturalistické feministky a feministé však pozice „identity“ neopouštějí zcela. Vznášet požadavky ve jménu „my“ je nezbytné v boji proti odporu (Barša, 2002).

Z výše uvedeného je zřejmé, že feminismus ušel za svoji existenci dlouhou cestu a feministické myšlení se od té doby změnilo. Od poměrně jednotného feministického hnutí v první vlně svých počátků v 18. století dospělo až k současné diferencí feministického myšlení. Nejde o neživý a stagnující ideový proud, ale o směr, který se rozvíjí a vyvíjí různými směry, ať už v oblasti filozofické či v oblasti politické praxe.

Literatura:

Ackelsberger, M. (2002): *Mujeres Libres – Svobodné ženy. Anarchismus a boj za emancipaci žen*. Praha: AKA, FSA.

Barša, P. (2002): *Panství člověka a touha ženy*. Praha: SLON.

Friedan, B. (2002): *Feminine Mystique*. Praha: Pragma.

Greer, G. (2001): *Eunuška*. Praha: OWP.

Hendrychová, S. (1998): Františka Plamínková. In *Diář Slavoné ženy střední Evropy 1998*. Praha: proFem.

Hendrychová, S. (1999): Z historie feminismu v českých zemích. *Společnost žen a mužů z aspektu gender*. Praha: Open Society Fund.

Higgins, B. (2001): Předmluva k českému vydání. In *Eunuška*. Praha: OWP.

Honzáková, A. (1935): *Knihy života*. Praha: ŽNR.

Horská, P. (1999): *Naše prababičky feministky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Jonssonová, P. (2000): *Eunuška*. Přednáška v Gender Studies, o. p. s., 24. 10. 2000.

- Jonssonová, P. (2002): Předmluva k českému vydání *Feminine Mystique 2002*: In *Feminine Mystique*. Praha: Pragma.
- Lenderová, M. (1999): *K hříchu i k modlitbě*. Praha: Mladá Fronta.
- Lienau, M. S. (2004): Dům ve Smečkách 26 patří českým ženám! In *Diář Slavoné ženy střední Evropy 2004*. Praha: profem.
- Lovell, T. (1990): *British Feminist Thought*. Basil Blackwell.
- Neudorflová, M. L. (1999): *České ženy v 19. století*. Praha: JANUA.
- Oates-Indruchová, L. (1998): *Dívčí válka s ideologií*. Praha: SLON.
- Rupp, L. J. (2002): *Vytoužená minulost*. Praha: OWP.
- Rowbotham, S. (1992): *Women in Movement. Feminism and Social Action*. New York, London: Routledge.
- Sinclair Deckard, B. (1983): *The Women's Movement*. Harper and Row: New York.
- Schneir (ed.), M. (1972): *Feminism: the essential historical writings*. New York: Vintage Books Edition.
- Sokačová, L. (2001): Eunuška. In *Přímá cesta 1*, 9–12. Praha: Feministická skupina 8. března.
- Sokačová, L., Štěpánová, M. (2003): Antifašismus: Kde jsou ženy?. In *Přímá cesta 4*. Praha: Feministická skupina 8. března.
- Tierney, H. (1991): *Women's studies encyclopedia. Volume III*. New York: Greenwood Press.
- Velký sociologický slovník*. Praha: Nakladatelství Karolinum. 1996.
- Vodáková A., Vodáková O. (2003): *Rod ženský*. Praha: SLON.
- Vojta (2001): Germaine Greer. In *Přímá cesta 1*, 9. Praha: Feministická skupina 8. března.
- Wrightová, E. (2003): *Lacan a postfeminismus*. Praha: Triton.
- Ženský klub český pod vlastní střešou (1932): In *Ženská rada*. Praha: Ženská národní rada.

*Současné trendy
feministického myslení*

Věra Sokolová

Věra Sokolová, Ph.D. (1970), vystudovala moderní evropské dějiny, feministickou teorii a queer studies na University of Washington v Seattlu. V současné době působí jako odborná asistentka v Centru genderových studií na FHS a FF UK v Praze. Zároveň učí externě na pražské FAMU gender a vizualitu. Ve své pedagogické, výzkumné a publikační činnosti se zaměřuje na konstrukce sexuality, gay a lesbická studia a překračování genderových hranic, zejména ženskou maskulinitu, transgender a drag.

Současné trendy feministického myšlení

Následující příspěvek představuje rozmanitost současného feministického myšlení, které volně navazuje na tzv. druhou vlnu feminismu. Cílem článku není vyčerpávající seznam různých druhů feminismu a feministických trendů, neboť takový výčet není možný. Feministické myšlení se stalo nedílnou součástí tolika proudů sociální kritiky, že není možné (ale ani žádoucí) jej rozškaltkovat do separátních kategorií. Důležité je poukázat na trendy, které feministické myšlení v posledních zhruba dvaceti letech nejvíce ovlivnily a posunuly je novými směry a do nových prostorů.

Gender a feminismus

Na konci 80. let 20. století byl „na Západě“ feminismus v médiích prohlášen za mrtvý. V té době u nás skomíral komunistický režim a pod pojmem feminismus si většina z nás nejspíš vybavila schůzi Československého svazu žen či rudý karafiát s kazetou mýdla k MDŽ. Zatímco na západ od železné opony probíhaly bouřlivé populární i teoretické debaty o opodstatnění feministického rozsudku smrti, u nás jsme měli důležitější starosti s vyhlásováním vlastního rozsudku smrti komunismu. Hned po pádu režimu i u nás začaly neméně živé diskuse o feminismu. Nicméně celkové vyznění těchto debat bylo zoufale jednostranné a odpor k feminismu v Československu prvních porevolučních let, a to jak ze strany intelektuálů a médií, tak ze strany mnohých žen samotných, je téměř legendární. Vývoj, kterým si česká společnost v souvislosti s feminismem v průběhu 90. let prošla, byl pro následný postoj české veřejnosti k otázce feminismu

a chápání jeho hloubky, šířky a složitosti naprosto zásadní, a proto neuškodí jej na úvod v kostce přiblížit.

Prostor pro názory v médiích získali hned po r. 1989 díky svému vysokému morálnímu kreditu zejména exiloví a disidentští intelektuálové, které společnost právem uznávala jako vnímavé sociální kritiky. Nicméně v oblasti feminizmu byly tyto veřejné osobnosti naprosto nekompetentními komentátory problematiky, neboť o něm z odborného hlediska nic nevěděly. To však tehdy nikomu nevadilo. Většina z nich měla s feminismem „nějaké osobní zkušenosti“ ze zahraničí (či od známých), kde se s ním setkali v době jeho nejradikálnější fáze v období 60. a 70. let. Pohled těchto autorů, který byl souborem čistě osobních a intuitivních postřehů, byl však díky jejich autoritativní pozici v kulturní sféře a v médiích české společnosti servírován jako pohled odborníků. Feminismus představovali téměř shodně jako jednoduše, militantní (bojechtivou), ale zároveň jednoduchou a smíchu hodnou ideologii, která bezmyšlenkovitě propaguje nenávisť k mužům. První polovina 90. let tak byla u nás charakterizována nepřátelským a jízlivým antifeminismem v médiích a veřejných diskusích a snahou malého počtu feministicky smýšlejících žen (a ještě menšího počtu mužů) nenechat se odradit společenskou stigmatizací a šovinistickými útoky a vybojovat respekt, prostor a pozornost pro seriózní diskuse na toto téma. Teprve v druhé polovině 90. let, a zejména v posledních pár letech, se situace začala pomalu měnit, a to hlavně díky neutuchající snaze feministek a feministů ukázat společnosti relevanci a rozmanitost feministického myšlení. Dá se dokonce říci, že i když antifeministicky naladěné prostředí v české společnosti spíše přetrvává, feministicky orientované myšlenky, projekty a vize (a to jak žen, tak mužů) již nelze zastavit.

Je také důležité poznamenat, že na rozdíl od „západních“ společností, kde se gender a genderová analýza prosadily prostřednictvím feminizmu, u nás tomu bylo a často doposud je spíše naopak. Feministické myšlení je vysvětlováno a hájeno prostřednictvím genderu. Jinými slovy, feminizmus je legitimní pouze tehdy, pokud nejprve vysvětlíme, že nám o něj vlastně vůbec nejde, že je to jen eufemismus pro „mluvení o ženách a mužích“. Genderová analýza je přitom dokonce často mylně vnímána jako

alternativa feministické analýzy, taková, která je nekonfliktní, neagresivní a hlavně pamatuje stejnou měrou jak na ženy, tak na muže. Tento mylný pohled je podle mého názoru právě důsledek přijímání feministických myšlenek na začátku 90. let v antifeministickém prostředí, kde nevznikl prostor, v němž by bylo možné odpovídajícím způsobem představit celkovou rozmanitost a pluralitu feministického myšlení.

Jedním ze způsobů, jak prosadit důležitost genderové problematiky v antifeministicky naladěné společnosti, tak byla minimalizace a potlačení feministických kořenů genderové analýzy, a naopak systematické zdůrazňování „výhod“ genderového přístupu nad přístupem feministickým, včetně utvrzování mylné představy, že gender a feminismus se dají oddělit. Jinými slovy, pouze menšina autorek a autorů otevřeně trvala na tom, že gender z feminismu nejen vychází, ale že gender bez feministického podkladu je v podstatě prázdným pojmem. Například i mužská studia jako jeden z oborů genderové analýzy ve své podstatě vychází z feministické kritiky sociální pozicionality jednotlivých subjektů ve společnosti (neboli analýzy toho, jak je mužská identita a maskulinita konstruována a jak rozdílně ovlivňuje různé muže). Jedním z důsledků antifeministického prostředí v Čechách 90. let bylo umělé a zavádějící oddělení genderu a feminismu, ze kterého postupně vyplynul logický trend: i když vzrůstající počet žen, a zejména těch mladých, vnímá genderovou nerovnost a necitlivost v naší společnosti jako problém, který je třeba řešit, zatím pouze málo z nich má zájem a odvalu identifikovat se jako feministky.

V souvislosti s tematikou feminismu (jako způsobu myšlení a společenského postoje) a feministické teorie (jako souboru analytických prostředků) je tedy důležité hned na začátku zdůraznit, že koncept gender jednak nespádl z nebe, a není ani opakem, ani synonymem feminismu. „Nástup“ genderu jako jedné z hlavních analytických kategorií současné feministické teorie byl zákonitým výsledkem nutné a produktivní problematizace zevnitř feministické teorie samotné. V 70. a 80. letech minulého století, v období vrcholu druhé vlny feminismu, byla touto základní analytickou kategorií a současně hlavním subjektem feministického výzkumu

„žena“. Zájmy „ženy“ jako univerzálního subjektu pak byly hlavním politickým projektem jednak feministického hnutí ve veřejné sféře, jednak ženských studií na akademické scéně.

V průběhu 80. let došlo na poli feministických studií k důležitému posunu, kdy feministická teorie byla nucena reagovat na všeobecnou kritiku politiky identity (v jejím případě byla tou kritizovanou identitou samozřejmě ona univerzální „žena“). Zejména ženy jiné barvy pleti než bílé, ženy z původně kolonizovaných zemí, lesbické ženy a ženy z různých sociálních prostředí, transsexuální ženy, ženy různých věkových kategorií apod. postupně problematizovaly pojetí „ženy“ jako jedolité kategorie. Jinými slovy řečeno, samotná feministická analýza a výzkum dospěly ke kritickému uvědomění si teoretických i praktických problémů, které ze zevšeobecnování podstaty ženství, ženské subjektivity a zkušenosti plynou. Důsledkem tohoto procesu byla zásadní transformace jak otázek, které si feministická teorie do té doby kladla, tak analytických a metodologických nástrojů, které používala. Koncept gender, který se zaměřuje ne na ženy a muže samotné, ale především na procesy konstruování ženství a mužství a jejich strukturální a symbolickou podstatu, tak postupně vystřídal „ženu“ jako základní kategorii feministické analýzy.

Klasifikace současných feministických trendů

Pro představení feministických proudů jsem se rozhodla využít užitečnou klasifikaci socioložky Judith Lorber, která v roce 1998 rozdělila současné trendy feministických teorií do tří základních kategorií. První dvě kategorie obsahují proudy, které vycházejí a myšlenkově se řadí ke druhé vlně feminismu, ale pokračují a rozvíjejí se i nadále, i když někdy v pozměněné formě. Do dvou tematicky rozdílných kategorií jsou tyto feminismy řazeny proto, že i když všechny vycházejí z poznání, že patriarchát je strukturální systém, který podřizuje a diskriminuje ženy a je třeba se proti němu postavit, nabízejí úplně jiné politické programy aktivit, jak toho dosáhnout. Tzv. **reformní feminismy** se snaží proniknout do patriarchálního systému a změnit jej prostřednictvím úprav zákonů a ekonomických možností. Tzv. **feminismy odporu** naopak argumentují, že patriarchát se nedá změnit zevnitř, a doporučují ženám, aby se organizovaly a svou

rovnost dosáhly mimo patriarchální struktury. Třetí soubor feministických proudů pak představuje tzv. **třetí vlnu feminismu**, která v druhé polovině a ke konci 80. let přinesla zásadní změnu v pohledu na gender, pohlaví a sexualitu.

Nicméně je třeba podotknout, že následující výčet je nutně zjednodušující. Tato typizace feminismů představuje opravdu jen přehled nejhlavnějších trendů, které ve skutečnosti neexistují v těchto „čistých“ podobách. Některé feminismy se vzájemně vylučují a odmítají své výchozí teze. Jiné se naopak doplňují, produktivně kritizují, vzájemně prolínají, inspirují a staví na sobě. V každém směru existují ještě další podsměry, které souvisejí s generačními postoji, společenskou pozicí, politickou angažovaností, etnickým a rasovým původem, náboženským vyznáním, sexuální orientací apod. Každý směr sám v sobě obsahuje konzervativní i transformní prvky a proměňuje se zejména podle toho, v jakém prostředí je realizován a jaké osobnosti se s ním identifikují a posouvají jej kupředu (či drží zpátky).

1. Genderově reformní feministické teorie

Toto jsou trendy feministického myšlení, které kladou důraz spíše na podobnosti mezi ženami a muži než na rozdíly mezi nimi. Hlavní oblastí, kde se tyto druhy feminismů snaží dosáhnout změny, je právo. Tyto postoje se zaměřují tedy zejména na analýzu strukturálních a institucionálních rovin diskriminace, na to, aby ženy měly stejné podmínky a možnosti pro uplatnění ve společnosti, jaké mají muži. Důraz je kladen na osobní volbu žen, tedy na to, aby prostředí, ve kterém se ženy pohybují, zaměstnání, které vykonávají, a životní styl, který praktikují, byl výsledkem jejich svobodné volby, a ne důsledkem strukturální genderové nerovnosti společnosti.

Ze známějších trendů feministického myšlení sem patří zejména tzv. **liberální feminismus**, který se zabývá téměř výhradně otázkou rovnocenného zákona a práv. Tento druh feminismu je relevantní zejména v zemích, kde pro ženy a muže stále platí rozdílné zákony. Nicméně, jak ukázaly například restriktivní změny v zákonech o potratech v zemích východní Evropy po r. 1989 (např. v Polsku, Německu či na Slovensku) či současné legislativní omezení stejného zákona a sexuální výchovy v USA, i v zemích

tzv. prvního světa jsou právní úpravy bezprostředně ovlivňující životy žen závislé na současném rozložení politické moci. Z podstaty tohoto druhu kritiky, tj. kritiky nerovnosti rovnoprávných občanů před zákonem v důsledku určitého mocenského uspořádání společnosti, také vycházejí snahy dalších diskriminovaných skupin dosáhnout rovnosti před zákonem (např. sexuální a etnické menšiny, zdravotně postižení, skupiny diskriminované zákonem na základě věku atd.).

Dále sem patří **feminismy marxistický a socialistický**, které usilují o ekonomickou rovnoprávnost žen a mužů. Jejich kritika vychází z marxistické kritiky kapitalistického útlaku a oba dva ke své analýze používají marxistické kategorie, tedy třídní stratifikaci. Nerovná pozice žen ve společnosti je zde vnímána jako důsledek jejich ekonomické závislosti na mužích, která plyne jak z materiální podstaty kapitalistického vykořisťování, tak z genderových stereotypů muže živitele a ženy ochránkyně domácího krbu. Marxistický a socialistický feminismus proto kladou důraz zejména na zvyšování ekonomických možností žen, rozvoj jejich uplatnění na pracovním trhu, možnosti rekvalifikace a flexibilitu při ekonomické restrukturalizaci společnosti, a zejména na zvyšování mezd a zlepšování pracovních podmínek žen. Nicméně, i když marxistický a socialistický feminismus uznávají, že mužská nadvláda se projevuje v jiných historických obdobích a kulturně-společenských podmínkách rozdílně, jejich kritice chybí poznání, že nadvláda mužů prostupuje všechny ekonomické a sociální třídy, od těch nejbohatších a nejmocnějších po ty nejchudší a nejslabší.

Jako poslední bychom v této kategorii měli zmínit trend, který Lorber nazývá **feminismus rozvojový**. Sem patří aktivity a strategie, které se zaměřují na specifické zájmy žen v hospodářsky rozvojových zemích. Tento druh feminismu, jehož specifika se liší od kontinentu ke kontinentu a nežádka od země k zemi, často vychází z post-koloniální kritiky eurocentrismu. Klade tedy důraz na tradiční kulturní rámec zemí, ve kterých existuje, a snaží se prosadit feministické myšlenky v souladu s kulturními hodnotami dané společnosti. Do velké míry se jedná o kombinaci liberálních a socialistických feminismů, jež zde vycházejí z lokálních tradic.

2. Feministické teorie genderově motivovaného odporu

Tyto postoje poukazují na to, že samotná úprava zákonů k odstranění genderové nerovnosti ve společnosti nestačí. Tyto tendence jsou ve velké míře separatistické, neboť apelují na ženy, aby se vymanily z mužské nadvlády prostřednictvím samostatných a výlučně ženských organizací, komunit a aktivit. Tyto druhy feminismu argumentují, že patriarchální struktura, na níž je naše společnost založena, se prolíná všemi aspekty každodenního života a vztahů. Součástí této kritiky je i chápání heterosexuálních pohlavních vztahů jako útlaku žen. Paradoxně ale, navzdory tomu, že tyto směry představují velmi ostrou a radikální kritiku patriarchálního řádu, svým programem jeho existenci v podstatě tolerují. Jejich největším nedostatkem je totiž to, že se nesnaží o změnu strukturální podstaty společnosti, ale diskriminaci žen doporučují řešit pouze vytvářením svého vlastního světa. Svůj odmítavý postoj k začlenění do společenských struktur a hledání společného řešení genderové nerovnosti s muži tyto feministické směry vysvětlují tím, že není možné pracovat na odstraňování útlaku z pozice podřízeného subjektu a v podmínkách diskriminace, v nichž se ženy ve falocentrickém (na muže zaměřeném) systému a priori nacházejí.

Patří sem **radikální feminismus**, který se zaměřuje na otázku násilí na ženách, zejména na otázku sexuálního vykořisťování a zneužívání žen muži. Zastánkyně tohoto feministického proudu argumentují, že marxistické a socialistické směry feminismu ignorují ústřední pozici, kterou v útlaku žen hraje sexualita. Představitelky radikálního feminismu zastávají názor, že podstatou mužské nadvlády není ekonomická moc mužů, ale sexualita a mocenské uspořádání (heterosexuálních) pohlavních vztahů. Sexualita by tudíž měla být primární kategorií feministické analýzy. Sexualita je podle tohoto názoru forma moci a ženy jsou těmi společenskými subjekty, jejichž sexualita je přivlastňována a využívána jinými – muži. Ženy jsou podle této teorie definované prostřednictvím jejich sexuální objektivizace, neboť ženská genderová identita je patriarchálním systémem redukována na přitažlivost pro muže.

Lesbický separatistický feminismus je radikálnímu feminismu velmi blízký, ale vychází z pozice, že heterosexismus a patriarchát

jsou dva specifické a rozdílné systémy. Podle teoretiček tohoto druhu feminismu není možné analyzovat pozici lesbických a heterosexuálních žen dohromady, neboť lesbické ženy jsou stigmatizované a diskriminované způsoby, které se heterosexuálních žen nedotýkají. Navíc je třeba říci, že radikální feminismus, který je ukotven v heterosexuálním rámci analýzy, ve své kritice existenci a pozici lesbických žen zcela ignoruje. Zatímco heterosexuální feministky mohou pracovat s kategorií „ženy“, problém, kterému jsou vystaveny lesbické ženy, je, že jejich subjektivita je definována prostřednictvím jejich údajného „neženství“. Heterosexualita patriarchy tudíž dvojnásobně utlačuje lesbické ženy, neboť pouze vztahy ženy a muže jsou považovány za základ sociální struktury státu a jedinou právně legitimní sexualitu.

Podstatou tzv. „**standpoint**“ **feminismu** je jeho ukotvení v sexuální dělbě práce mezi pohlavími. Místo rozdílností mezi jednotlivými (a různými) ženami se jeho představitelky snaží identifikovat společné prvky „ženských životů“, které se týkají všech žen. Zastávají názor, že ženy jsou institucionálně zodpovědné za produkci jak materiálních, tak lidských zdrojů, a všechny ženy bez rozdílu jsou tak společensky tlačeny do pozice, aby produkovaly oboje. Kvůli jejich reprodukční biologii jsou ženy méně oddělené od fyzického světa než muži. A díky své genderové socializaci jsou ženy méně oddělené od ostatních lidí a vztahů než muži. „Ženská zkušenost“ je tak podle standpoint teorie přímou antitezí „abstraktního mužství“. Tento trend feministické teorie tedy argumentuje, že existuje specifický a jedinečný pohled ženské zkušenosti, který by měl být podstatou kritiky a snahy o změnu ve společnosti. Největším omezením tohoto směru feministického myšlení je přílišný důraz na „stejnost“ žen na úkor zohledňování plurality hlasů a pozic, ve kterých se různé ženy nacházejí.

3. Třetí vlna feminismu

V druhé polovině 80. let, a zejména pak v průběhu let 90., se z feminismu stal globální společenský fenomén. Jak naznačují předchozí diferenciacie feministického myšlení, nejednalo se v žádném případě o jednotný teoretický či politický proud. Naopak, třetí vlna feminismu je charakterizována takovou rozmanitostí,

kteřá přiměla jednu kritičku poznamenat, že feminismus začíná trpět „sklerózou“. Myslela tím skutečnost, že jednotlivé feministické proudy se staly tak různorodé, roztříštěné a zahleděné do rozpracovávání vlastních specifických myšlenek, že mezi nimi přestává fungovat interní dialog. Zmíněná skleróza pak spočívá v tom, že místo nacházení společných nitků a reflexe pozitivních aspektů, které ten který feministický proud přinesl, se jednotlivé myšlenkové směry začínají ignorovat. Globální feministický dialog tak údajně spočívá pouze v kritice a vymezování se jeden proti druhému. Tento postřeh poukazoval na to, že feministická politika rozdílnosti si v podstatě vytvořila vlastní myšlenkové cenzury jednotlivých pozic, které spolu soutěžily, hlídaly si vlastní prostory a nezřídka se dostávaly do argumentační zákopové války na úkor společného dialogu. Celkově se ale dá říci, že navzdory problémům, které rozmanitost myšlení postupem času zákonitě přinesla, měly tenze a vzájemná ostrá kritika pozitivní a inspirativní vliv na rozvoj feministického myšlení.

Feministické směry třetí vlny, které z těchto interních kritik vyšly, tak představují zásadní odklon od pohledu na gender, pohlaví a sexualitu druhé feministické vlny. Nejvýznamnějším přínosem třetí vlny feminismu je důraz na propojenost genderu a dalších kategorií společenských nerovností, jako je rasa, etnická příslušnost, sexuální orientace, společenská třída a sociální postavení, věk, náboženské vyznání (či jeho absence) apod. Genderová nerovnost je tak vnímána sice jako naprosto zásadní, ale pouze jedna součást složitého systému společenské stratifikace a diskriminace.

Patří sem například **mužský feminismus**, který se zaměřuje na analýzu postavení jedinců ve společnosti a ukazuje, že různé společenské a politické pozice jednotlivých subjektů se odlišně promítají do relativního zvýhodnění či znevýhodnění žen a mužů. Jinými slovy, ne všichni biologičtí muži jsou společenskou a institucionální strukturou chápáni jako „muži“, a ne všichni se proto těší výhod patriarchy jako systému mužské nadvlády. Stejně tak ne všechny ženy jsou vnímány jako „ženy“. Nicméně, jejich „neženství“ je málokdy staví do pozic zvýhodnění na úkor „správných“ mužů. „Správné ženy“ ale mohou využívat společensky

a politicky privilegovaných pozic, které jsou upírány „nesprávným“ mužům (např. na základě jejich sexuální orientace či etnické příslušnosti). Feminismus jako analýza mocenského uspořádání společnosti z pozice menšiny je tak vhodnou strategií pro kritiku různých forem diskriminace a útlaku. A jak různé formy mužského feminismu, ze kterých se postupně vyvinul akademický obor mužských studií, ukazují, feminismus je produktivní a inspirativní způsob myšlení a analýzy společnosti, který nutně nesouvisí s biologickým pohlavím těch, kteří se s ním identifikují.

Do podobné kategorie jako mužský feminismus patří i rozličné formy **multirasového feminismu**. Také tyto feminismy se zabývají postavením jedinců na sociálním žebříčku společnosti a analyzují, jakým způsobem takové pozice ovlivňují životní možnosti, volby a způsoby chování jednotlivých lidí a skupin. Afroamerické feministky či islámské feministky v západní Evropě poukázaly například na to, že vnímané rasové a etnické rozdíly a předsudky privilegují a omezují muže a ženy stejných skupin zásadně odlišným způsobem. Po dlouhou dobu vévodily analýzám rasového a etnického útlaku teze tzv. genderové solidarity, které tvrdily, že tvář v tvář rasismu ženy a muži z diskriminovaných skupin mají tendenci čelit útlaku společně, nezávisle na genderové nerovnosti uvnitř těchto skupin. Multirasové feminismy ale ukázaly, že nejen vnější diskriminace mužů a žen v těchto skupinách je rozdílná, ale také že v rámci těchto skupin existuje diskriminace vnitřní, například prostřednictvím sexuality, která je často používána jako zbraň proti organizování žen.

Feminismus sociální konstrukce zkoumá způsoby, jimiž lidé v každodenní vzájemné interakci konstruují různé identity a stereotypní označení. Nicméně tento druh feministického myšlení ještě stále zachovává existenci dvou biologických pohlaví jako základ své analýzy. Jinými slovy, i když feminismus sociální konstrukce, jak ze samotného názvu vyplývá, poukazuje na *konstruovanou* povahu genderu, neustále vychází z předpokladu, že existují biologičtí muži a biologické ženy, neboli dvě nezpochybnitelná biologická pohlaví. Zatímco gender je tedy vnímán jako sociální konstrukce, pohlaví je bráno jako daná skutečnost, která je jakoby přirozená a samozřejmě viditelná. I když tento feministický směr přiznává, že genderové role jsou sociálně vytvářené

a tudíž proměnlivé, nezpochybnitelností dvou biologických pohlaví implicitně trvá na neměnné podkladové struktuře genderové identity. I když zastánci tohoto proudu tedy argumentují tím, že genderové role nejsou vrozené, ale naučené, a dokonce že gender (sociální rod) je silnější než pohlaví (biologický rod), jejich pojetí genderové socializace dělá z genderu druhou „přirozenost“ a jak pro ženu, tak pro muže implikuje celoživotní neměnnou identitu „ženy“ a „muže“.

Oproti tomu **postmoderní feminismus** se na gender dívá jako na role, které hrajeme (performujeme) podle určitých scénářů a s pomocí různých pomůcek a rekvizit tak, jak konkrétní situace vyžadují. Jinými slovy, mužství a ženství jsou proměnlivé kategorie, které v různých situacích a prostředích nesou rozdílné informace a významy. Zda mě společnost vnímá jako ženu či muže, a hlavně za *jakou* ženu či *jakého* muže mě považuje, závisí na konkrétních kontextech, ve kterých své mužství či ženství předvádím – a jakými způsoby tak činím. Nezáleží tedy zdaleka jen na „pohlaví“, které je samo o sobě zpochybnitelné, ale na tom, jakým způsobem svůj gender performuji, tj. jak se oblékám, (ne)maluji, chovám, pohybuji, v jaké mocenské (či bezmocné) pozici se v různých situacích ocitám, jaké možnosti mi to dává a jak s nimi nakládám. Gender (a bytí mužem či ženou) je tedy nestálá identita, neboť naše mužství a ženství nabírá a ztrácí na významu podle toho, v jakém kontextu jej vnímáme a hodnotíme.

Tzv. **queer teorie**, která z postmoderního feminismu vychází, k tomuto myšlenkovému proudu navíc přidala zásadní důraz na konstrukce sexuality a sexuálních identit. Stejně jako postmoderní feminismus, queer teorie zpochybňuje existenci pouze dvou pohlaví a genderů a klade důraz na osobní performaci identity. Základním východiskem je zpochybňování stálosti kategorií jako biologické pohlaví, polarizovaný binární gender mužství a ženství a pevná sexuální identita. Queer teorie analyzuje heterosexuality jako konstrukci a poukazuje na tlak, který předpoklad povinné heterosexuality vytváří. Rozkrývá a analyzuje tak způsoby, jimiž různí jedinci zpochybňují a parodují údajnou danost a stabilitu genderových a sexuálních kategorií. Queer teorie si klade zdánlivě jednoduché otázky: Co tvoří muže mužem a ženu

ženou? Prostřednictvím analýzy např. drag a travesty představení, ženské maskulinity a mužské femininity, lesbických mužů a transgender či transsexuálních lidí ukazuje, že genderová identita je individuální záležitost, která ale získává důležité politické významy v souvislosti s kontextem, ve kterém se objevuje.

Existují samozřejmě mnohé další feministické směry, které se většinou váží ke konkrétním oblastem zájmu, které analyzují prostřednictvím feministické kritiky, za všechny jmenujme alespoň tři. Jedná se například o **ekofeminismus** zabývající se feministickou kritikou vztahu člověka k přírodě a genderovou analýzou politiky životního prostředí. Tento směr zde není nutné rozvádět, neboť se jím detailně zabývá jiný článek ve sborníku.

Dalším významným myšlenkovým proudem je **spirituální feminismus**, což je soubor v zásadě rozdílných duchovních směrů, jejichž společným jmenovatelem je odmítání patriarchálních náboženství, která diskriminují ženy. Nejvýznamnějším tématem, jež feministické spiritualistky sdílejí a které prostupuje feministickou spiritualitu všeobecně, je odmítnutí *dualismu* patriarchálních náboženství. Znamená to, že zatímco hlavní patriarchální náboženské tradice oddělují Boha a svět, posvátné a profánní, ducha a tělo (nebo přírodu) a nahlízejí na ně jako na navzájem odlišné, feministky naproti tomu zdůrazňují jednotu ducha a přírody a za zdroj spirituality považují *zkušenost*. Feministické spiritualistky kritizují napětí mezi polaritami, v němž jsou lidské bytosti nuceny se pohybovat v rámci tradičních patriarchálních náboženství. Podle nich jsou tyto náboženské systémy modelem nadvlády, protože tento pohled na svět rozděluje realitu do dvou rovin, které nejsou rovnocenné, ale jedna z nich je nadřazená a druhá podřízená. Kromě feministické kritiky samotné ženská spiritualita nabízí také alternativní rituály, liturgie a formy uctívání soustředěné kolem ženského principu, např. liturgie na oslavu první menstruace mladých žen i dalších přirozených stadií života ženy, jako jsou sexuální partnerství, mateřství a rodičovství, menopauza atd. Nedílnou součástí feministické spirituality je snaha rozvíjet v lidech uvědomění týkající se jejich zařazení do společenské struktury: učí je rozpoznávat útlak, čelit mu a jednat tak, aby jim to přineslo vysvobození.

Posledním zajímavým tematickým trendem současného vývoje feministického myšlení, o kterém se zmíním, je **kyberfeminismus**. Tento směr feministické analýzy se zabývá studiem médií, komunikačních systémů a informačních technologií, jinými slovy utvářením tzv. „infospolečnosti“ a realizací jedinců a skupin v kyberprostoru. Kyberfeminismus poukazuje na to, že svět informačních a komunikačních technologií (ICT), který je často nesprávně redukován pouze na prostředí internetu, daleko přesahuje hranice techniky a technologie. ICT zasahují a ovlivňují všechny složky společnosti a zásadním způsobem ovlivňují celosvětovou budoucnost a aspekty našeho žití, jako jsou trh práce, nové pracovní příležitosti a způsoby ekonomického myšlení; politika a organizace mocenských struktur; systém vzdělávání; světová diplomacie a válečné konflikty; organizovaný zločin (drogy, prostituce, pornografie a obchod se ženami) či nové směry v umění a způsoby využívání volného času. Svou anonymitou, možností odstupu a absencí audiovizuální stránky je svět internetu zdánlivě nezávislý na genderových stereotypech pohlaví. Nicméně kyberfeminismus si klade otázky, do jaké míry se ukotvené principy tradiční genderové nerovnosti odrážejí i v nově vznikajících strukturách informačních a komunikačních technologií. Stejně tak ale kyberfeminismus také odhaluje, jaké nové možnosti ICT přinášejí pro změnu genderového myšlení společnosti a podmínky postavení žen v ní.

Závěr

Z uvedeného přehledu vyplývá, že není možné mluvit o feminizmu, ale je nutné mluvit o feminismech. Spojovacím prvkem všech myšlenkových proudů feminismů je poznání, že marginalizovaná či nějakým způsobem znevýhodněná pozice jedince (nebo skupiny) ve společnosti poskytuje vhodnou výchozí pozici pro pochopení, analýzu a kritiku společenských vztahů a organizace společnosti. Jelikož mužství a ženství jsou proměnlivé identity a v různých situacích jsou ženy a muži privilegováni a utlačováni rozdílnými způsoby, tak i feminismus může nabírat, a zákonitě nabírá, nepřeborné množství forem a argumentů. Z pohledu privilegované pozice těch, kdo mají kdykoliv možnost mluvit, ale tyto mocenské asymetrie a z nich plynoucí důsledky zůstávají

skryty. Pokud dáme rovnocenný prostor mluvení a naslouchání dosud přehlíženým a umlčovaným hlasům, které přinesou možnost nastolovat nové otázky a předkládat neotřelé pohledy na svět, možnost vzájemného pochopení a prostor pro seberealizaci a emancipaci všech jedinců ve společnosti samozřejmě vzrůstá. Na závěr je nutné zdůraznit, že stejně jako u každého jiného způsobu myšlení a pohledu na svět je i feminismus inspirativní či zpátečnický, dogmatický či flexibilní, prázdný či produktivní, podle toho, kdo – a hlavně jak – jej chápe a používá.

Literatura:

Pavel Barša, ed. *Politika rodu a sexuální identity. Sociální studia 7* (Brno, MUNI, 2000).

Pavel Barša *Panství muže a touha ženy: Feminismus mezi psychoanalýzou a poststrukturalismem* (Praha: SLON, 2002).

Pierre Bourdieu. *Nadvoláda mužů* (Praha: Karolinum, 2000).

Zora Bútorová, ed. *Krehká síla: dvadsať rozhovorov o životných cestách žien* (Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, nakladateľství Kalligram, 2001).

Jana Cviková a Jana Juráňová, eds. *Hlasy žien: aspekty ženskej politiky* (Bratislava: Aspekt, 2002).

Tom Digby, ed. *Men Doing Feminism* (New York: Routledge, 1998).

Marie Chřibková, ed. *Nové čtení světa: I. Feminismus devadesátých let českýma očima* (Praha: One Woman Press, 1999).

Libora Oates-Indruchová, ed. *Dívčí válka s ideologií: Klasické texty angloamerického feministického myšlení* (Praha: SLON, 1998).

Claire Renzetti a Daniel Curran. *Ženy, muži a společnost*. London: Allyn a Bacon, 1999, 4. vyd. (Praha: Karolinum, 2003).

Sheila Ruth, ed. *Issues in Feminism: An Introduction to Women's Studies* (London: Mayfield, 4th ed., 1998).

Gerlinda Šmausová, *Proti tordošijné představě o ontické povaze gender a pohlaví*. In *Politika rodu a sexuální identity. Sociální studia 7* (Brno, MUNI, 2000).

Diana Tietjens Meyers, ed. *Feminist Social Thought: A Reader* (New York: Routledge, 1996).

Eva Věšíňová-Kalivodová a Hana Maříková, eds. *Společnost žen a mužů z aspektu gender* (Praha: Open Society Fund, 1999).

**Ekofeminismus, gender
a enviromentalismus**

Dita Dražilová

Dita Dražilová vystudovala filosofii na Karlově univerzitě v Praze a humanitní environmentalistiku na Masarykově univerzitě v Brně. V současné době píše disertaci na téma etiky zoologických zahrad a vede kurzy environmentální etiky a úvodu do filosofie na Katedře environmentálních studií Masarykovy univerzity. Kromě environmentální filosofie se zabývá estetikou přírody a spojitostí mezi teoriemi gender a environmentalismem.

Ekofeminismus, gender a environmentalismus

Motto: „*Objev ženské méněcennosti jsem učinil, když mi bylo asi šest let; shledal jsem tehdy,... že holky nosí cop, za který se má tahat, tak jako kočka má ocas, za který se má tahat.*“
(Karel Čapek, O ženské otázce)

Karel Čapek hovořil kriticky o nadřazenosti mužů, kteří si už v dětství zvykají na povyšování nad ženami a zvířaty. Přesně tím vystihl myšlenku ekofeministek, které vidí spojitost mezi diskriminací žen a přírody.

V 70. letech si ženy aktivní jak ve feministických, tak v ekologických či environmentálních hnutích všimly, že cíle těchto hnutí jsou společné. Stejně jako feministky bojují proti nespravedlivé dominanci mužů nad ženami, tak se environmentální hnutí zasazuje proti nespravedlivé dominanci lidí nad zvířaty, rostlinami a celou přírodou na planetě Zemi.

Vznik ekofeminismu

Termín *ekofeminismus* poprvé použila v roce 1974 francouzská feministka Francoise d'Eaubonne jako spojení slov ekologický feminismus. V USA vydala Rosemary Radford Ruther v roce 1975 knihu *New Woman/ New Earth*, kde upozornila na to, že základním modelem naší společnosti je využívání žen a přírody. Podle autorky nelze řešit současnou ekologickou krizi, pokud se feministické a environmentální hnutí nespojí a neprosadí změnu socioekonomických vztahů a základních hodnot naší společnosti. Heslem ekofeministek se pak stala zásadní teze její knihy: „Environmentalismus je feministické téma“. Tuto větu lze i obrátit,

a bude stále vyjadřovat podstatu ekofeminismu: „Feminismus je environmentální téma.“ V duchu tohoto sborníku lze také říci: „Ženská práva jsou i právy přírody.“

Teoretické formulaci myšlenky ekofeminismu předcházely aktivity žen, které se na různých místech světa začaly zasazovat o ochranu přírody. Šlo o protesty proti jaderným elektrárnám, chemickým továrnám, skládkám odpadu, odlesňování a dalším rizikům ohrožujícím ženy, jejich děti, rodiny a celé komunity.

V Indii se v roce 1974 spojilo 27 žen, které nesouhlasily s pokračujícím kácením přirozených lesů. Pro indické ženy, které se tradičně starají o domácnost, je blízkost původního lesa životní nutností. Rozmanitý les poskytuje topivo, jídlo, přírodní léky, stavební materiál, barviva a další produkty. Tyto ženy se postavily dřevařským společnostem, které kácují staré lesy a místo nich vysazují produktivní, ale pro místní obyvatele nevyužitelné monokultury eukalyptu. Za formu protestu si vybraly Gándhího cestu pasivního odporu a byly připraveny chránit stromy tak, že je vlastními těly obejmou. Celá akce byla úspěšná a zachránila 12 tisíc kilometrů čtverečních lesů. Vzniklo tím hnutí nazývané Chipko (v překladu to znamená „objetí“ či „náruč“).

Se stejným problémem odlesňování se potýkaly ženy v Africe. V Keni daly místní ženy najevo svou nespokojenost s pokračujícím kácením lesů, po kterém ani nejsou vysazovány monokultury, ale vzniká rovnou neúrodná poušť. Manželka keňského politika Wangari Maathai založila v roce 1977 s podporou dalších žen hnutí Green Belt (zelený pás). Jejich hlavní aktivitou je pěstovat sazenice, vysazovat stromy a pečovat o nově zalesněná území. I přes všechny těžkosti, se kterými se ženy z hnutí Green Belt potýkaly, se jim dosud podařilo vysázet v Keni desítky milionů stromů.

V USA ve státě Tennessee uskladnila chemická společnost Veliscol na svých pozemcích statisíce galonů neznámých látek, které prosáklly skrz půdu až do místních zásobáren pitné vody. Zvyšující se hladinu chemikálií v oblasti sice úřady zaznamenaly, ale po dobu deseti let nijak nezasáhly. Až v roce 1977 se místní zdravotní sestra Nell Grantham rozhodla na vlastní pěst odnést vzorky vody do laboratoře. Rozbor potvrdil, že se ve vodě nacházejí kritické hodnoty dvanácti jedovatých chemikálií. Vodu bylo

nejen životu nebezpečné pít, ale byla nevhodná i pro vaření či mytí. Přestože Nell Grantham dosáhla rychlého řešení situace, 10 let používání chemicky závadné vody způsobilo mnoha lidem vážné zdravotní problémy, což se projevilo i zvýšeným počtem vrozených defektů u novorozenců. Aktivita Nell Grantham byla jednou z mnoha akcí žen prosazujících zlepšení životního prostředí ve Spojených státech amerických, mezi které v tomtéž roce patřily i protesty proti jaderné elektrárně Three Mile Island. Po těchto protestech se v březnu 1980 sešly americké ženy na první ekofeministické konferenci nazvané *Women and Life on Earth* (Ženy a život na Zemi).

V Evropě se od 70. let začaly ženy také organizovat proti drancování a destrukci přírodního bohatství. Například ve Švýcarsku se v roce 1976 spojily ženy v protestech proti lehkomyšlnému zacházení s nebezpečnými chemikáliemi. Stalo se tak po havárii v továrně na výrobu pesticidů a herbicidů v oblasti Seveso, odkud uniklo do ovzduší velké množství jedovatých a silně karcinogenních dioxinů (TCDD). Ty zamořily široké okolí, na 2 tisíce lidí se otrávil, desetitisíce lidí musely být evakuovány a dodnes jsou v oblasti patrné následky. Apel žen byl zaměřen proti tomu, aby se podobná havárie někdy opakovala.

I v České republice je několik organizací žen, kterým není lhostejný stav životního prostředí. První akcí Pražských matek byly protesty proti neúnosnému pražskému ovzduší v roce 1988. Současné občanské sdružení usiluje o zlepšení životního prostředí a cítí zodpovědnost za životní podmínky občanů, rodičů a dětí. Sdružení Jihočeské matky vzniklo původně v roce 1989 za účelem ochrany přírody a krajiny. Nejvíce se však zasazovalo proti dostavbě a spuštění jaderné elektrárny Temelín.

Teorie ekofeminismu

Lze říct, že je tolik odlišných ekofeministických směrů, kolik je na světě ekofeministek. Názory autorek jsou ovlivněny tím, z jaké feministické větve vycházejí (například z liberálního či marxistického feminismu) a také k jakému environmentálnímu hnutí se hlásí (mnoho ekofeministek se inspiruje hlubinnou ekologií či východním náboženstvím). Pokusím se zde shrnout základní teze ekofeminismu tak, jak je na počátku 90. let formulovala americká

filosofka Karen J. Warren. Ta nejprve popsala způsob myšlení, podle nějž je ospravedlňována nadřazenost mužů nad ženami. Logiku nadřazenosti lze stručně shrnout do premis a závěrů, o které se podle Karen J. Warren opírá západní společnost.

První dvě premisy zní:

1) Ženy mají blíže k přírodě (jsou citlivější, slabší a i svou tělesností jsou blíže přírodě – například menstrují, rodí, pečují o děti), a muži mají naopak blíže k lidskému (jsou racionálnější, silnější a jejich doménou je spíše duševno).

2) Cokoli je spojené s přírodou, citlivostí, slabostí a tělesností je méněcenné, zatímco cokoli je spojené s lidstvím, racionalitou, silou a duševní činností, je nadřazené.

Z toho logicky vyplývá závěr:

3) Ženy jsou méněcenné a muži nadřazení.

K tomuto závěru stačí přidat další premisu, kterou se naše společnost řídí:

4) Kdokoli je nadřazený, má právo ovládat a využívat méněcenné.

Konečný závěr pak zní:

5) Proto jsou muži oprávněni ovládat a využívat ženy.

Tuto logiku dominance nad ženami a přírodou lze převést na zvířata, děti, odlišné rasy, národnosti, věřící či nevěřící, homosexuály a další skupiny. Stačí místo výrazů žena a příroda doplnit jiná slova a přidat jiný popis proměnných v závorkách. Podle logiky nadřazenosti si lze vybrat libovolné kritérium nadřazenosti, upřít je všem ostatním bytostem, a na základě toho obhájit své výsadní právo využívat své okolí. Velmi jednoduše řečeno se dá celá logika nadřazenosti shrnout do prostého výroku: „Ty jsi takový, já jsem makový, a protože makový je lepší, mám právo ti poroučet.“ Vznikne tak logika rasismu, nacionalismu, etnocentrismu, xenofobie nebo speciecismu. (Tento termín používá známý obhájce práv zvířat a vegetariánství Peter Singer, jenž jím nazývá mylnou představu, že zvířata jsou méněcenná proto, že nejsou stejná jako lidé – nemluví, nejsou dostatečně rozumná a nepoužívají nástroje.)

Ekofeministky se nedomnívají, že souvislost mezi útlakem žen a přírodou je jediným a nejvýznamnějším problémem světa. Je třeba

usilovat o spravedlivé zacházení i s ostatními marginálními skupinami, které trpí v důsledku logiky nadřazenosti. Proto se ekofeministky zasazují i za práva dětí a ještě nenarozených dětí (práva budoucích generací), demonstrují proti válkám nebo bojují proti rasismu. Spojitost mezi útlakem žen a přírody si však vybraly za vzorový příklad nespravedlnosti na světě.

Ekofeministky tedy společně kritizují hierarchické myšlení (dvě věci přece mohou být odlišné, aniž by jedna musela být nutně lepší a druhá horší) a navrhují toleranci k různosti, pluralitě názorů a rozmanitosti světa. Dále kritizují duální dělení hodnot, jež jsou pak nahlíženy jako neslučitelné opaky (vždyť například rozum a cit se nevyklučují, každý z nás má od obojího a v čisté formě se rozum a cit ani nikde nevyskytují). Třetí kritika ekofeminismu je namířena proti arogantní nadřazenosti: tedy představě, že ten, kdo je silnější, se může prohlásit za lepšího a páchat bez-trestně násilí na slabších – ženách, dětech nebo přírodě. Ekofeministky místo prosazování síly a soutěživosti nabízejí vzájemnou spolupráci a etiku péče o bližního.

Jako příklad toho, v čem se ekofeministky mezi sebou často neshodnou, je otázka platnosti výše uvedené první premisy logiky nadřazenosti: „Ženy mají blíže k přírodě (jsou citlivější, slabší a i svou tělesností jsou blíže přírodě – například menstrují, rodí, pečují o děti), a muži mají naopak blíže k lidskému (jsou racionálnější, silnější a jejich doménou je spíše duševno).“ Některé ekofeministky s tímto výrokem nesouhlasí a považují jej za typický příklad stereotypního sexistického myšlení. Vždyť ženy nejsou o nic méně rozumné než muži a ani si nemohou nárokovat bližší příbuznost s přírodou. Jiné feministky však s první premisou souhlasí a kritizují až ostatní tvrzení logiky nadřazenosti. Takové ekofeministky se hrdě hlásí ke své emocionalitě a věří, že jsou díky své spřízněnosti s přírodou schopny většího soucitu se zvířaty, rostlinami i celou planetou. Tvrdí, že ženy jsou na rozdíl od mužů od přirozenosti přizpůsobeny k péči o přírodu. Ženy se neodcizily přírodě, a proto mohou pouze ony zachránit svět před ekologickou krizí. A nelze pochopit přírodu a vyvést svět z ekologické krize, pokud se nevzdáme západních patriarchálních hodnot, jako jsou racionalita, síla nebo objektivita, a nenahradíme je „ženskými“ hodnotami, jako jsou soucit, péče a láska. Pokud ženy

odmítnou rozum a budou naslouchat svému vnitřnímu hlasu, uslyší v sobě hlas přírody. Proto mnoho ekofeministek vyzývá k návratu ke kořenům, k ženství, tělesnosti a půdě. K těmto radikálním ekofeministkám se hlásí i americká spisovatelka Susan Griffin, jež o ženách píše: *„Ona slyší hlasy z nitra země. Vítr vane kolem jejích uší a ona slyší stromy šeptat. Zemřelí mluví jejími ústy a ona rozumí pláči dětí... My jsme ženy. Povstáváme z vln. Jsme gazely a laně, slonice a velryby, lilie a růže a broskve, jsme vzduch, jsme oheň, jsme ústřice a perly, jsme díoky. Jsme ženy přírody.“*

Oblasti zájmu ekofeminismu

Ekofeministky se snaží prosadit myšlenku osvobození žen a přírody z patriarchální nadvlády v každodenních oblastech života i ve vědních oborech. Naznačíme zde pouze šest hlavních oblastí, ve kterých se ekofeminismus prosazuje: historie, náboženská zkušenost, každodenní jazyk, věda, socioekonomické vztahy a politika.

Ekofeministky se vážně zabývají studiem historie a snaží se odhalit, kdy, kde a proč začalo pohlížení na ženy a přírodu jako druhořadé součásti světa. Podle některých ekofeministek k tomu došlo v počátcích zemědělství, kdy se společnost zaměřila na ovládnutí přírody, ochočení zvířat a využívání žen. Jiné ekofeministky se domnívají, že zlomový moment nastal ve starém Řecku, když klasičtí řečtí myslitelé postavili své filosofické systémy na racionalitě jako nejvyšší hodnotě. Tehdy vznikl jak antropocentrismus (názor, že lidé jsou nadřazeni ostatním bytostem), tak androcentrismus (názor, že muži jsou nadřazeni ženám). Další skupina ekofeministek je přesvědčena, že útlak žen a přírody se vyhroutil až v 16.–18. století, kdy byl starší obraz přírody jako dobré životadárné matky vystřídán mechanistickým pohledem. Cílem moderní vědy a průmyslové společnosti se stalo ovládnutí chaotické, divoké a plýtvající přírody. Mnoho ekofeministek považuje historické zkoumání za podstatu ekofeminismu, protože bez odhalení kořenů logiky nadřazenosti nad přírodou a ženou nelze současný stav změnit.

Ekofeministické debaty o náboženstvích jsou neméně zajímavé. Většina ekofeministek kritizuje Bibli pro její popis pyramidálního

uspořádání stvoření. Hierarchický řetězec bůh-muž-žena-zvíře-rostlina-neživá hmota se neobjevuje pouze v křesťanství, ale i v řecké mytologii nebo Platónově kosmologii v dialogu *Timaios*. Některé ekofeministky volají po reformě křesťanství, které by mělo přestat být sexistické a antinaturalistické. Jiné ekofeministky hledají inspiraci v naukách jako buddhismus, taoismus nebo v náboženstvích přírodních národů. Například již citovaná Susan Griffin se inspiruje vírou severoamerických Indiánů kmene Navaho. Ekofeministky však navrhují i vznik nových náboženství, například kulty bohyně Země, matky přírody, Gaiy nebo Venuše. Myšlenka vzniku nových kultů ženy-přírody souvisí se zájmem mnoha ekofeministek o hlubinnou ekologii, New Age, ezoterii, mystiku, meditaci, jógu, tai-či nebo alternativní medicínu.

Lingvistické studie sexistických projevů v jazyce jsou oblíbeným tématem feministek. Ekofeministky kritizují současný jazyk, jenž je plný spojitostí mezi ženou a přírodou. Například si všímají jmen zvířat, jimiž jsou osločovány ženy – slepice, husy, kozy, ovce, krávy nebo telata. Jsou to vesměs zvířata domácí, podrobená a stádní. Naopak muži jsou silní jako lvi nebo býci, tedy zvířata sebevědomá a samostatná. Samozřejmě toto dělení neplatí bez výjimky a muži jsou občas hloupí jako osli a ženy vychytralé jako lišky (v češtině snad existuje pouze jedno přirovnání chytré ženy ke zvířeti, které by zároveň nemělo konotace lstivosti a záludnosti - moudrá sova. Toto oslovení se však používá spíše pro ženy staré). Důležité ovšem je, že většina oslovení mužů je spojena se zvířaty chytrými a respektovanými, kdežto ženy jsou mnohdy osločovány jmény zvířat zdánlivě hloupých a slabých. To je jak sexistický stereotyp, tak stereotyp podceňující mnohá zvířata, protože třeba kozy nebo krávy jsou i podle našich lidských měřítek zvířaty velmi inteligentními.

Věda je ekofeministkami kritizována za názor, že právě vědění musí být objektivní, racionální, systematické, získané nezávislým a nezaujatým pozorováním. Například poznatky žen v pralesech Jižní Ameriky, které rozpoznají ve svém okolí tisíce druhů rostlin a zvířat, nejsou podle západní vědy významné. Tyto ženy totiž neznají latinské názvosloví ani neumí druh zařadit do biologického systému. Často se stává, že vědec, jenž do oblasti

přijede a nechá si místními ženami ukázat neznámé rostliny a živočichy, pak druhy latinsky pojmenuje, a tím je pro svět „objeví“. Podle současné vědy existuje jen to, co je pojmenované, popsané a uložené v knihovně či muzeu. Ženy se svým alternativním viděním světa však zasáhly i do vývoje vědy. U zrodu environmentalismu stála Američanka Rachel Carson, která už na začátku 60. let prokázala souvislost mezi nadměrným užíváním pesticidů, herbicidů a dalších chemikálií a zdravotními problémy lidí. V Anglii přišla Elaine Morgan se zajímavou kritikou evoluční biologie člověka. V knize *The Descent of Woman* (O původu ženy) upozornila na to, že Charles Darwin a další vědci popisují vývoj člověka jako evoluci muže. Vycházejí z předpokladu, že naši předci byli jen muži – lovci a bojovníci. Vědci za počátek používání nástrojů považují výrobu zbraní a vznik jazyka spojují se skupinovým lovem a bojem. Přitom musely být podle Elaine Morgan v průběhu evoluce nositelkami poloviny genů, zkušeností i objevů ženy.

Kritika stávajících socioekonomických vztahů je jedním z nejvážnějších zájmů ekofeministek. Situací ve třetím světě se zabývá známá indická ekofeministka Vandana Shiva, která nesushlasí se zaváděním západních patriarchálních hodnot, jako jsou rychlý ekonomický zisk, krátkodobá produktivita a neomezený lineární rozvoj. Vandana Shiva odmítá posuzování životní úrovně obyvatel zemí podle kritéria hrubého domácího produktu (HDP), jež chybně vyjadřuje zlepšení životních podmínek. Pokud by například ženy z hnutí Chipko nechaly lesy ve svém okolí vykácet, HDP Indie by se zvýšil (dřevařské firmy by za vytěžené stromy zaplatily daně). Pokud by dřevařské firmy vykácely stromy i v širokém okolí, ženy by musely začít nakupovat produkty, které dříve získávaly z lesů (topivo, jídlo, léky, atd.), a HDP by stoupl dvojnásobně. Změna je však složitá v situaci, kdy na světě ženy vykonávají minimálně polovinu práce, avšak dostávají méně než 10 % příjmů a vlastní pouze 1 % světového bohatství. Přitom jsou ženy a děti skupinou nejpostiženější znečištěním, nedostatkem jídla a vody. Podle zprávy UNICEF zemře v zemích třetího světa každý rok 15 milionů dětí ve věku do pěti let. Polovina z těchto dětí by byla zachráněna, pokud by jejich matky měly přístup k nezávadné pitné vodě.

Velkým tématem ekofeminismu je i otázka populačního růstu a antikoncepce. V mnoha zemích nemají ženy možnost rozhodovat o počtu svých potomků. Ženy nutí rodit velký počet dětí o všem rozhodující manžel, tradiční společnost i špatný sociální systém státu, jenž své občany ve stáří existenčně nezajistí. Změnu socioekonomických vztahů však neprosazují jen ženy ve třetím světě, ale i ženy v ostatních oblastech světa, které citlivě vnímají rizika znečištění, jaderných elektráren nebo genových manipulací.

Změna situace je však obtížná ve světě, kde ženy mají zatím jen malý politický vliv. Proto je jedním z hlavních bodů ekofeminismu aktivní snaha o nápravu nespravedlností páchaných jak na ženách a jejich dětech, tak na přírodě. Bez toho by byl ekofeminismus jen planou teorií beze smyslu. Nelze pouze donekonečna rozvíjet myšlenky ekofeminismu na světových konferencích, na půdě univerzit či v intelektuálních kavárnách. Ani nestačí překonávat odcizení od přírody životem v lesích či se snažit o souznění s přirozeným ženstvím pomocí meditací a rituálů. Nedílnou součástí ekofeminismu je proto akce – protesty, demonstrace a vlastní zapojení do rozhodování o budoucnosti světa. A to jak na úrovni nevládních organizací, tak na úrovni místní, státní i nadnárodní politiky. To učinily například ženy v Německu, které se v 70. letech aktivně zapojily do vzniku Strany zelených a prosadily v jejím programu mnohé feministické a ekofeministické principy.

Gender a environmentalismus

V posledním desetiletí 20. století došlo spolu s kritikou feministických teorií i na kritiku ekofeminismu. Některé autorky a autoři začali namísto termínu ekofeminismus preferovat termíny „gender a příroda“, „gender a ekologie“ nebo nejlépe „gender a environmentalismus“. Nejde již o nespravedlivé spojení mezi nadřazeností nad ženou a přírodou, ale o nesprávné stereotypy v pohledu na ženy, muže i přírodu. Za omyl naší společnosti se nepovažuje pouze diskriminace žen, ale stereotypní pohled na svět plný ostrých bipolárních hranic mezi muži a ženami, člověkem a přírodou. Tímto omezeným viděním mohou být diskriminováni nejen ženy a zvířata, ale i muži.

Příkladem tohoto nového trendu je studie Roberta W. Connela, která se týká názorů na gender role a na pojetí maskulinity u mužů, kteří pracují v environmentálních hnutích. Už samotná účast v environmentálním hnutí je projevem určité větší citlivosti, vstřícnosti, solidarity a nespokojenosti se stávající podobou lidské společnosti. Muži se v těchto hnutích také spíše seznámí s feministkami, ekofeministkami a jejich názory. Connell zaznamenal, že muži v environmentálních hnutích se hlásí k vlastnostem jako otevřenost, citlivost, péče a solidarita a odmítají patriarchální a homogenní vidění světa. Také jsou ochotni věnovat svůj volný čas či profesionální zájem péči o přírodu, což je projevem odklonu od tradičních mužských hodnot osobního úspěchu a budování kariéry.

Závěr

Bohužel se zde na omezeném prostoru nemůžeme podrobněji zabývat problematikou nazývanou „gender a environmentalismus“. Obecně se však dá říci, že ekofeminismus i „gender a environmentalismus“ společně kritizují krátkozraké dualistické vidění světa a nespravedlivé prosazování arogantní nadřazenosti, a namísto toho nabízejí toleranci k různosti, pluralitě názorů a rozmanitosti světa. A to nejen světa lidí, ale i světa zvířat, rostlin a celých ekosystémů. Podle Vandany Shivy je třeba, aby naše civilizace přijala výzvu Mahátmy Gándhího, který řekl: *„Pokud jste na pochybách, co konat, vzpomeňte si na tvář nejzoufalejší bytosti, kterou jste kdy viděli, a poté jedněte tak, abyste této bytosti pomohli.“* A podle ekofeminismu a „gender a environmentalismu“ se na přelomu tisíciletí stala touto nešťastnou bytostí příroda.

Literatura:

Kiczková, Z.: *Príroda: vzor žen!*?, Aspekt, Bratislava 1998
Feminismus a ekofeminismus in. Kohák, E.: *Zelená svatozář*, Slon, Praha 1998

Ekofeminismus. Proměny mužské a ženské role in Librová, H.: *Pestří a zelení*, Veronica, Duha Brno 1994

Lacinová, L: *Ekofeminizmus*, *Sedmá generace*, 11/9, 2002

Warren, K. J.: *Ecofeminist Philosophy*, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham 2000

Environmental Philosophy: Zimmermann, M. E., Callicott, J. B, Sessions, G., Warren, K. J., Clark, J. (eds.), Upper Saddle Ariver, New Jersey 2001

Mies, M., Shiva, V.: *Ecofeminism, in Feminism – Oxford Readers*, Kemp, S., Squires, J. (eds.), Oxford University Press, Oxford, 1997

Reweaving the World – The Emergence of Ecofeminism: Diamond, I., Feman Orenstein, G. (eds.), Sierra Club Books, San Francisco 1990

7. kapitola

Na závěr

Několik internetových odkazů

www.feminismus.cz

Gender studies je obecně prospěšná společnost z Prahy, která se zabývá shromažďováním a šířením informací o problematice ženských práv a gender v České Republice i ve světě. Jejím cílem je přispívat k toleranci vůči alternativním životním stylům, vytvářet prostor pro diskusi o postavení a chování žen a mužů ve společnosti, a zejména zprostředkovávat informace o situaci českých žen do zahraničí a seznamovat veřejnost s tematikou genderu prostřednictvím médií, veřejných debat a přednášek. K činnosti společnosti patří také provoz gender knihovny a feministického internetového knihkupectví.

www.fss.muni.cz/gender

Gender centrum působí při Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. K jeho aktivitám patří vzdělávání v problematice gender, výzkumná a publikační činnost, provozování knihovny. Spolupracuje s dalšími českými i zahraničními organizacemi a institucemi. Společně s katedrou sociologie se centrum podílelo na zajištění bakalářského studijního oboru gender studia, který je nabízen od akademického roku 2004/5. S dalšími neziskovými organizacemi stálo u vzniku Genderového informačního centra NORA v Brně.

www.profem.cz

profem je obecně prospěšná společnost z Prahy, která se zaměřuje na poskytování poradenských služeb a konzultací ženským projektům a organizacím. Podporuje témata z oblasti ženských lidských práv (násilí na ženách, ženy a lékařská péče) formou publikací, seminářů, konferencí, akcí a public relations. Věnuje se také politickému lobbyingu v oblasti ženských lidských práv, mezinárodnímu networkingu (AdvoCats for Women, WAVE – Women Against Violence Europe) a vydávání publikací včetně internetového publikování.

www.zenavtisni.cz

Poradna pro ženy v tísní působí jako jeden z programů občanského sdružení Liga lidských práv Brno. Projekt *Poradna pro ženy v tísní* poskytuje v první řadě komplexní přímou pomoc obětem domácího násilí a doplňkově i právní a psychologickou pomoc obětem znásilnění a sexuálního zneužívání. Věnuje se také doplňkové a preventivní činnosti v této oblasti – vydává osvětové materiály, spolupracuje s médii, pořádá vzdělávací semináře.

www.rosa-os.cz

Rosa je občanské sdružení z Prahy, které poskytuje komplexní pomoc ženám – obětem domácího násilí. Nabízí psychosociální poradenství, odborné právní či psychiatrické konzultace a podporu, provozuje azylové ubytování s utajenou adresou a zaměřuje se i na prevenci domácího násilí – pořádá přednášky, semináře či konference, publikuje informační materiály. ROSA je členem asociace WAVE (Women Against Violence Europe), Koordináčního kruhu prevence násilí na ženách a koordinátorem celorepublikové Kampaně proti domácímu násilí (www.stopnasili.cz).

www.strada.cz

La Strada je česká nezisková organizace s právním statutem občanské prospěšné společnosti, která se zaměřuje na prevenci obchodu se ženami, podporu obětí obchodu se ženami, ovlivňování zákonodárství a informování veřejnosti o tomto problému. La Strada ČR, o. p. s. má sídlo v Praze a je součástí mezinárodního programu La Strada – prevence obchodu se ženami, který dále působí v Nizozemí, Polsku, Bulharsku a na Ukrajině.

www.ecn.cz

ECONNECT – občanské sdružení provozující internetový zpravodajský server a poskytující informační servis a internetové služby nevládním neziskovým organizacím. Najdete tu mnoho různých informací, aktualit a odkazů z oblasti životního prostředí, lidských práv, sociální oblasti, regionálního rozvoje, kultury, internetu a také genderu. Zvláštní kapitola *Rouné příležitosti* je součástí jedné ze speciálních tematických stránek <http://obcan.ecn.cz>

O NESEHNUTÍ

Nezávislé sociálně ekologické hnutí (NESEHNUTÍ) je nevládní nezisková organizace založená na podzim roku 1997 v Brně s cílem aktivně napomoci řešení problémů v oblasti ochrany lidských práv, životního prostředí a práv zvířat.

V současnosti se věnujeme především těmto kampaním a projektům:

Ženská práva jsou lidská práva (<http://zenskaprava.ecn.cz>, e-mail: zenskaprava@seznam.cz)

Kampaň, která v NESEHNUTÍ pracuje již čtvrtým rokem, se zaměřuje na otázky tradičního rozdělení mužských a ženských rolí ve společnosti a problémy z něho vyplývající (např. problematika rovných příležitostí, domácího násilí, genderových stereotypů). Chceme se podílet na utváření vhodného prostoru, v němž by se proměňovaly postoje k těmto otázkám. Usilujeme o přenesení diskuse týkající se feminismu, ženských práv a gender studií z akademických kruhů do všedního života. Mezi naše nejvýznamnější aktivity patří každoročně pořádaný cyklus vzdělávacích seminářů o hlavních tématech ženského hnutí. Přednáší na nich nejen přední odbornice a odborníci z akademických kruhů, ale také aktivistky a aktivisté z významných nevládních organizací působících v této sféře. Dále prezentujeme tuto problematiku při veřejných videoprojekcích s diskusemi a přednáškami, pomocí informačních stánků pro širokou veřejnost nebo publikační činnosti.

Zbraně nebo lidská práva (<http://zbrane.ecn.cz>)

Cílem kampaně je monitorovat a zabránit vývozům českých zbraní do zemí, kde probíhá občanská válka, etnický konflikt nebo kde dochází k systematickému porušování lidských práv. Snažíme se rozpoutat o této problematice veřejnou diskusi a prolomovat informační blokádu, kterou česká ministerstva používají ohledně informací týkajících se vývozu zbraní z ČR.

Jídlo místo zbraní (<http://jmz.ecn.cz>)

Hlavní myšlenkou kampaně je upozornit na nepoměr výdajů vlád na nákup novějších a účinnějších zbraní v porovnání s dotacemi do sociální oblasti. Pravidelné rozdávání jídla zdarma sociálně

znevýhodněným je spojeno také s propagací vegetariánství a veganství a ekologického zemědělství. Ve spolupráci se sdružením Nový prostor v Brně spoluorganizujeme promítání pro bezdomovce, benefiční koncerty, workshopy.

Zaostřeno na hypermarkety (www.hyper.cz)

Kampaň reaguje na expanzi obřích nákupních řetězců, která s sebou přináší řadu negativních jevů (nárůst dopravy, zábor zelených ploch, zánik malých obchodů apod.). Obsahem je šíření informací a pomoc občanům v konkrétních případech výstavby super a hypermarketů.

Za záchranu Wilsonova lesa

Společně s dalšími brněnskými organizacemi vede NESEHNUTÍ kampaň za zalesnění svahu dlouhodobě nevyužívané lyžařské sjezdovky v brněnském Wilsonově lese.

Vedle dlouhodobých kampaní se NESEHNUTÍ věnuje i řadě jiných témat týkajících se ochrany lidských práv a životního prostředí:

Nenásilné protesty proti politice Světové banky a Mezinárodního měnového fondu, demonstrace proti válce v Iráku, dlouhodobé upozorňování na porušování lidských práv v Čečensku a v Tibetu, snaha o získání podpory pro oběti válečných konfliktů či genocid, spolupráce na organizaci mezinárodního festivalu filmových dokumentů o lidských právech *Jeden svět*, instalace a údržba naučné stezky kolem Brněnské přehrady informující o zajímavostech místní flóry a fauny a varující před plánovanou výstavbou rychlostní komunikace R43 na tomto území, snaha o zastavení procesu rušení přechodů pro chodce v Brně.

Kromě skupiny lidí v Brně se na aktivitách NESEHNUTÍ podílejí také místní skupiny v Boskovicích, Zlíně, Trutnově a Příbrami, které se kromě výše uvedeného více věnují tématům práv zvířat, propagaci veganství a vegetariánství a různým lokálním problémům.

Prosadit myšlenky ohleduplného vztahu k životnímu prostředí a respektování lidských práv se snažíme aktivním působením na veřejnost a příslušné instituce. Naše aktivity sahají od vydávání a šíření informačních materiálů přes pořádání benefičních

koncertů, organizování přednášek, výstav, vedení seminářů až po veřejná vystoupení jako demonstrace, happeningy atd. Takovouto občanskou aktivitu vedenou zdola od aktivních lidí považujeme za efektivní nástroj, pomocí kterého se můžeme s řadou výše uvedených problémů vypořádat. Při své práci se orientujeme na odhalování příčin problémů, a ne jen na povrchní kosmetické úpravy. Vedle řešení konkrétních lokálních problémů se snažíme propagovat i principy společenské změny založené na decentralizaci a samosprávě – tedy přiblížení rozhodovacího procesu těm, jichž se rozhodnutí bezprostředně dotýkají.

NESEHNUTÍ je organizace, jejíž činnost stojí především na neziskové pomoci řady dobrovolníků a dobrovolnic, kteří se podílejí na našich aktivitách. Důležitá je pro nás každá pomoc, ať už aktivním zapojením (od šíření informačních materiálů až po práci na konkrétních kampaních), anebo finančním příspěvkem (náš Transparentní účet vedený u eBanky má číslo 1190794001/2400).

Chcete-li se i Vy do některé z těchto aktivit zapojit či naši práci finančně podpořit, budeme moc rádi, když nás co nejdříve zkontaktujete.

NESEHNUTÍ Brno

Údolní 44

602 00 Brno

tel./fax: 543 245 342

<http://nesehnuti.ecn.cz>

e-mail: nesehnuti.brno@email.cz

GENDER KNIHOVNA

feministická beletrie
odborné texty
rozhovory
časopisy
letáky

**Otevřeno každé pondělí a středu
od 10:00 do 12:00 a od 16:00 do 18:00**
NESEHNUTÍ Brno, Údolní 44, 602 00 Brno
e-mail: nesehnuti.brno@email.cz,
tel./fax: 543 245 342